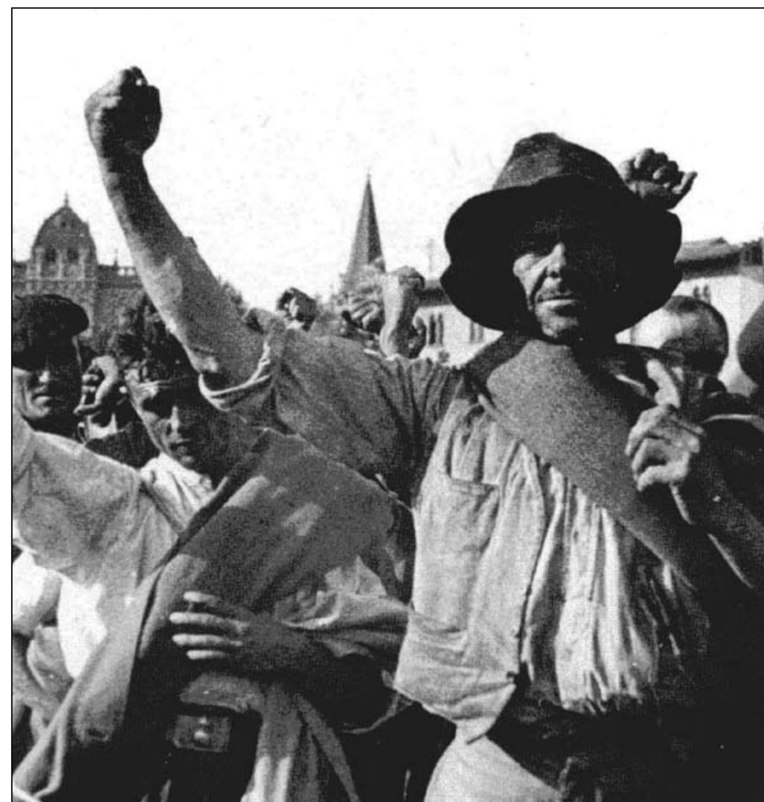
Rudolf de Jong	*ANARCHISME IN SPANJE* *Redactioneel*
Hanneke Willemse	*REIS LANGS HET SPAANSE ANARCHISME*
Jeroen ten Dam	*HOE CNT-FAI MEEHIELP OM* *DE REVOLUTIE DE NEK OM TE DRAAIEN*
Willy Verhoysen	*'IK BEN NIET ECHT ARM* *OMDAT IK RIJK BEN VAN GEEST'* *Over volkscultuur en anarchosyndicalisme*
Octavio Alberola	*HET SPAANSE ANARCHOSYNDICALISME* *NA HONDERD JAAR*
Rudolf de Jong	*TRIOMF EN TRAGIEK IN SPANJE* *Over de CNT en het anarchosyndicalisme*
Thom Holterman	*HET KRAKEN VAN DE DEMOCRATIE* *Nationaal-populisme toen en nu*
Rudolf de Jong	*ANARCHISME EN ISLAM*
Wim de Lobel	*EEN PROEVE VAN VRIJDENKEN* *Over de filosoof Jan Börger*
André de Raaij	*DE GEKRUISIGDE COMMUNIST VAN GALILEA* *Anarchisten op de kansel in Nederland 1870-heden*
Ron Blom	*DE DERDE STROMING* *Een bijdrage aan het debat over socialisme in Nederland*
Jan Bervoets	*JAARKRONIEK VAN DE ANARCHIE (2010)*
André de Raaij	*REACTIES EN DISCUSSIES* *Arabische wereld*
Thom Holterman	*UIT HET LAND VAN PROUDHON 15*
Boudewijn Chorus	*STERKE VERHALEN 7*
Hans Ramaer	*HARD RAIN 14*
Rymke Wiersma e.a.	*BOEKBESPREKINGEN*

Prijs van dit nummer – 10,50 euro

18de Jaarboek – **de AS** 173/174 – *Anarchisme in Spanje*

REIS LANGS HET SPAANSE ANARCHISME

Achttiende Jaarboek Anarchisme

DE AS 173/174

de AS

anarchistisch tijdschrift

39ste jaargang, nummer 173/174, voorjaar/zomer 2011.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van
Stichting de AS, Moerkapelle.
ISSN-nummer 0920-3257.
Bestelling: door storting op rekeningnummer 4460315 ten name van de AS in Moerkapelle.
Jaarabonnement: 20,- euro; buiten Nederland 26,- euro.
Druk: BGS, Schiedam.
Opmaak: Atalanta, Utrecht.
Adreswijzigingen: per post of per e-mail (wimdelobel@planet.nl).
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle; wimdelobel@planet.nl

Verder werkten mee: Octavio Alberola, Jan Bervoets, Ron Blom, Jeroen ten Dam, Jan Groen (foto's), Willie Verhoysen.
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin of daardoor redactionele standpunten worden weergegeven.
Internet: http://tijdschriftdeas.wordpress.com/
Bestellingen: wimdelobel@planet.nl

ANARCHISME IN SPANJE

Redactioneel

In dit dubbelnummer van de AS *annex Jaarboek Anarchisme wordt veel aandacht besteed aan de Spaanse anarchosyndicalistische organisatie, de CNT, de Confederación Nacional del Trabajo (Nationale Confederatie van de Arbeid). Vorig jaar bestond de CNT honderd jaar. Zonder meer kan gezegd worden dat het niet alleen één van de langst bestaande anarchistische organisaties is, maar tevens die met het meest indrukwekkende verleden. Het hoogtepunt in die geschiedenis was de sociale revolutie in 1936 die begon direct na het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog, in juli van dit jaar, nu 75 jaar geleden. Een strijd die eindigde met de overwinning van generaal Franco en de nederlaag van de parlementair democratische republiek. Aan de burgeroorlog werden twee eerdere nummers van* de AS *gewijd: nr. 74 (Spanje 1936-1986) en nr. 150 (Stalin in Spanje).*
Hoewel de revolutie al na een jaar voor een groot deel werd teruggedrongen – de CNT had veel revolutionaire verworvenheden prijs gegeven door prioriteit te geven aan de strijd tegen Franco – blijft zij, in de woorden van Gaston Leval, die haar tijdens de burgeroorlog bestudeerde en er later over schreef: '…een sociale revolutie, onvergelijkbaar veel diepgaander dan alle andere die haar waren voorafgegaan.' En, kunnen wij er thans aan toevoegen, vanuit

*een vrijheidslievend socialistisch perspectief diepgaander dan alle revoluties sindsdien.**
Hoewel de burgeroorlog in verschillende artikelen in dit nummer ter sprake komt, is er slechts één, van Jeroen ten Dam, dat geheel gewijd is aan een episode uit de strijd. Het verzet tegen de militarisatie (en daarmee tegen de politiek van toegeven door de CNT) van de anarchistische IJzeren Colonne. Jeroen hielp met vertaalwerk en gaf adviezen en deed suggesties.
Dit jaarboek bevat verder voornamelijk artikelen over de CNT zelf en de volksbeweging waarvan zij de draagster was. Willie Verhoysen gaat aan de hand van enkele recente studies in op karakter en cultuur die deze volksbeweging al zeer snel innam onder de Spaanse arbeiders. De militant Octavio Alberola gaat in op de diepere oorzaken van de verdeeldheid tussen de anarchosyndicalistische organisaties in Spanje en de huidige mogelijkheden tot samenwerking, ondanks de verdeeldheid.
Op haar eerste legale congres in Spanje na Franco's dood in 1979 viel de CNT uiteen. Naast de CNT en na een juridische strijd ontstond de CGT, de Confederación General del Trabajo. Behalve principiële zaken speelde strijd om de macht in de organisatie een rol. Ook na deze splitsing bleef verdere interne strijd, met royementen, niet uit. Er ontstond zelfs een derde anarchosyndicalistische vakbond: Solidaridad Obrera.
Hanneke Willemse, bevriend met vele militanten en bekend bij vele anarchistische groepen, reisde vorig jaar door Spanje en woonde herdenkingen rond honderd jaar CNT bij. Haar reisverslag – een eerdere verslaggeving verscheen in de AS *nr 171 – omvat tevens beschouwingen en observaties over de Spaanse beweging.*
Rudolf de Jong koppelt honderd jaar CNT aan een kritische herwaardering van het anarchosyndicalisme.
(Rudolf de Jong)

*Als belangrijke Nederlandse literatuur over de sociale revolutie noemen wij:
Jacques J. Giele (2004, 1975) *Arbeiderszelfbestuur in Spanje 1936-1939. Een verslag van de collectivisatie van de Catalaanse economie tijdens de Spaanse Burgeroorlog*, Kelderuitgeverij Utrecht, kelderuitgeverij@xs4all.nl.
Hanneke Willemse (1996), *Gedeeld verleden. Herinneringen van anarcho-syndicalisten aan Albalate de Cinca*, 1928-1938, Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam.

IN MEMORIAM FERD VAN DER BRUGGEN (1920-2010)
Eind vorig jaar overleed op 90-jarige leeftijd AS-medewerker mr. Ferd van der Bruggen. Na zijn pensionering (hij had rechten gestudeerd en was werkzaam geweest in een zorginstelling) kwam hij medio jaren 80 van de vorige eeuw in contact met ons blad. Sindsdien droeg hij tal van artikelen, boekbesprekingen en vertalingen bij. Met name de denkbeelden van Peter Kropotkin hadden zijn belangstelling en waardering. Herhaaldelijk schreef hij over deze grondlegger van het anarchisme in *de AS* en het is jammer dat het niet meer gekomen is tot het afronden van een boekje over Kropotkin, dat hij in gedachten had. Daarnaast was Ferd ook zeer geïnteresseerd in het thema 'recht en anarchisme', waarover *AS*-redacteur Thom Holterman veelvuldig in dit tijdschrift en ook elders geschreven heeft. Bovendien was Ferd, samen met zijn vrouw Mies, actief in het Humanistisch Verbond.
Redactie de AS

REIS LANGS HET SPAANSE ANARCHISME

Hanneke Willemse

Al vaker maakten we reizen door Spanje en ook al eerder deed ik hiervan verslag.[1] *Onze eerste reizen legden we af in een tot kampeerauto omgebouwde besteleend, waar we van alle gemakken voorzien waren. Met inklapbare, comfortabele slaapruimte met luchtzicht, keuken en bibliotheek, provisie- en kleerkasten en bij mooi weer zelfs uitgerust met warme douche, bracht dit parmantig, hoog op de wielen staand voertuig ons tot in de meest ontoegankelijke rivierbeddingen en op verst verlaten stranden. Dat waren vakantieonderbrekingen op speurtochten naar getuigen van de revolutie tijdens de Spaanse burgeroorlog. Van te voren wisten we niet óf en waar en wie we die zouden kunnen vinden, maar door veel met mensen, vooral van de CNT en de* ateneos libertarios *te praten en ze in hun lokalen te bezoeken kwamen we altijd wel waar we wezen wilden, of in de buurt, vaak via vele omwegen.*
In 2010 nemen wij ons ongeveer hetzelfde voor: opnieuw gaan we een zoektocht maken in Spanje naar anarchistische activiteiten met een kampeerauto. Wederom met slaapruimte met hemelzicht, keuken en douche, bibliotheek en voorraadkast, alleen een paar maatjes groter en wat lager op de sokken. Een echte zwerfkar volgens de Belgische buren. Rivierbeddingen kunnen we hiermee wel vergeten en ook verlaten stranden liggen wat veraf, maar voor een jacht op anarchistische activiteiten is de zwerfkar uitstekend geschikt. Ook dit keer weten we niet precies waar we zullen belanden, want de wegen van anarchisten en van een zwerfkar kunnen vaag en onduidelijk zijn.

In de herfst van 2010 staat onze reis in het teken van de honderdste verjaardag van de anarchosyndicalistische CNT. In Spanje betekent dat een jaar voor een anarchistisch herdenkingsfeestje dus, met terugblikken en vooruitzien. Want de CNT met een roemrucht en roemrijk verleden met vele honderdduizenden leden en miljoenen sympathisanten door de tijden heen, zal dit niet ongemerkt voorbij laten gaan, menen we te weten. We zullen in elk geval Barcelona als geboortestad van de CNT moeten bezoeken, daar is – gelukkig voor ons – geen ontkomen aan.
In november 1910 richtten in die stad anarchistisch georiënteerde arbeiders de CNT (Conferación Nacional del Trabajo), de Nationale Arbeiders Confederatie op, om te strijden voor betere arbeidsomstandigheden – die vaak ronduit miserabel waren – en om zich te verdedigen tegen de uitbuiting en het geweld van de patroons en de overheid, die steeds bruter optraden bij arbeidersonlust en volksprotest. In het begin van de eeuw braken veelvuldig stakingen uit die steeds omvangrijker werden en zelfs de hele stad plat wisten te leggen en vaak gepaard gingen met volksoproer. Waren de stakingen tegen de hongerlonen veelal mannenzaken (ook vrouwen en kinderen werden uitgebuit maar waren stemloos in arbeidsconflicten), de gevolgen waren voelbaar voor hele gezinnen. Vrouwen en mannen, kinderen, bejaarden en werklozen roerden zich en de onlusten en plunderingen die uitbraken tegen voedsel- en brandstoftekorten kregen een steeds massaler karakter.
Massaal was ook het verzet van mannen maar vooral ook van vrouwen tegen de

oorlogen die Spanje tegen Marokko voerde rondom de eeuwwisseling en beginjaren 1900 waarvoor eerst mannen in de kracht van hun leven en later ook middelbare reservisten werden opgeroepen. Natuurlijk vooral afkomstig uit de armste lagen van de bevolking.[2] De maat was vol toen de onderwijshervormer Ferrer als zogenaamde aanstichter van de opstanden samen met vier anderen werd geëxecuteerd, terwijl hij hiermee niets van doen had gehad.

Deze idealistische pedagoog was slechts pleitbezorger voor rationalistisch onderwijs, gebaseerd op niet-religieuze grondslag. Hij was begonnen met (avond-) onderwijs, kreeg veel leerlingen die anders niet naar school konden en wierf vooral veel sympathie bij de opkomende bourgeoisie en de armere bevolking. Zijn doodsvonnis, waar internationaal tegen geprotesteerd werd, ging ook in Barcelona gepaard met heftig volksverzet, dat met zulk grof geweld werd neergeslagen dat deze periode als de 'bloedige week' te boek kwam te staan.

Tegen dit soort overheidsoptreden waarbij ook knokploegen van de patroons zich niet onbetuigd lieten, moesten arbeiders zich in de toekomst beter kunnen wapenen. De tijd was rijp voor een landelijke organisatie om ook voor de strijd om betere arbeidsomstandigheden een sterkere vuist te kunnen maken. Op 1 november 1910 ging in de Círculo de Belles Artes in Barcelona de landelijke CNT van start in een onrustig Barcelona, een nog veel ontstuimiger toekomst tegemoet van opstand en revolutie, van vrijheid en van clandestiniteit en onderdrukking, van saamhorigheid en conflicten.

Behalve Barcelona willen we ook Madrid bezoeken, waar de CNT voor de maand oktober een heel programma van hun *Jornadas Libertarias* (Libertaire Dagen), op de webagenda heeft gezet. Jammer dat er geen plaats of tijden bij vermeld staan, en op onze vraag om duidelijkheid wordt niet gereageerd. We gaan er vanuit dat we dat wel horen van de compañeros wanneer we eenmaal in Spanje zijn. Wat wél heel duidelijk is aangekondigd en waar we dus zeker naar toe gaan is een tentoonstelling in Zaragoza over honderd jaar anarchisme en een congres met hetzelfde thema in Huesca. Niet georganiseerd door de CNT maar door de universiteit en de regionale en lokale overheden. Met veel subsidie van de overheid, zo weten we nu al van de bevriende universiteitsprofessor die inhoudelijk eindverantwoordelijk is voor beide projecten. Dit vormt vrijwel het enig vaste baken op onze anarchistische zoektocht.

En natuurlijk is er in november nog het echte CNT congres in Córdoba. Hier zullen de huidige arbeidsconflicten geanalyseerd en de posities van de CNT besproken worden, evenals de visies op de toekomst. We besluiten dat we hierover later wel zullen lezen als de CNT als grote mannen vakbond – met tegenwoordig wat meer vrouwen, maar mannen nog sterk in de meerderheid op verantwoordelijke plekken – zijn besluiten publiceert in *CNT* en *Soldaridad Obrera*. Córdoba zullen we ver weg in het zuiden laten liggen.

ANARCHISME BUITEN DE CNT

Het is ook eigenlijk niet de hoge vakbondsstrategie waar we in de eerste plaats in geïnteresseerd zijn, maar het zijn vooral de buitenbondse anarchistische activiteiten die ons aantrekken. Die zijn van meest uiteenlopende aard en hebben hun thuisbasis in wijken en buurten. Deze anarchistische centra, de *ateneos libertarios*, zijn meestal duidelijk zichtbaar aanwezig voor de buurt en verdere buitenwereld op de gevels en ramen van hun lokalen. De *ateneos* zijn niet een nieuwe uitvinding van een jonge generatie anarchisten, maar dateren uit een grijs verleden van buurschap en wederzijdse hulp.

Men wist niet beter dan de buren te steunen waar nodig, want er was ellende genoeg en iedereen zat in hetzelfde schuitje. De dagelijkse praktijk sloot nauw aan bij de principes van vrijheid van het anarchisme – vrij van dwang van bazen en overheid (dus zorg dat je uit handen van de politie blijft) – van solidariteit en van gelijkheid.

Het anarchisme werd dan ook niet als wezensvreemd gezien maar vormde als het ware een deel van het dagelijkse leven dat zich onderscheidde door een gemeenschappelijke afkeer van het individualisme en egoïsme van de bourgeoisie. Van oudsher ook dateren de ruimtes waar buurtbewoners samen kwamen en waar kranten werden (voor-)gelezen en besproken. Hier leerden arbeiders en hun kinderen uit de buurt schrijven en rekenen, én discussieren over vooral sociale, economische en politieke kwesties en over hun activiteiten. Deze *ateneos* vormen als activiteiten- en actiecentra nog steeds de kweekvijvers en praktische leerscholen voor anarchisten. Elders in deze *AS* gaat Willie Verhoysen ondermeer nader in op de rol van deze *ateneos* bij het volksverzet in Barcelona in het begin van de twintigste eeuw.

Waar de CNT zich vooral bezighouden met zaken die te maken hebben met werk, maken – vaak jonge – vrouwen en mannen in deze *ateneos* zich druk over de rest van de wereld. Strijd om woningbouw en kinderopvang voor de buurt is even belangrijk als de strijd van Zapatisten, feministen, antimilitaristen, ecologisten, vrijheidsstrijders, anarchisten in het Midden-Oosten of in Afghanistan, van veganisten, en noem maar op. En natuurlijk moet iedereen weten van hun activiteiten, dus hebben ze stickers, flyers en pamfletten, T-shirts, petjes en speldjes, cd's en dvd's met muziek van gelijkgestemden en natuurlijk de aankondigingen van nieuwe acties. Een eigen website met het laatste Spanje- en internationale actie- en onderdrukkingsnieuws, maar vooral met plaatselijk actienieuws, wordt onderhouden in een eigen stedelijk contra-informatiecentrum.[3]

Natuurlijk moet er gegeten worden: mensen gaan koken en beginnen een restaurant, soms gehuurd, soms in een van de grotere kraakpanden. Er moet verbouwd worden, iedereen kent wel weer iemand die werkloos is en kan helpen. Koks zonder werk zorgen voor 'anarchistisch' eten: altijd biologisch. Vegetarisch of veganistisch? Kan ook. Alcoholvrij? Vergeet het maar, maar wel veganistische wijn. Redelijk goedkoop, ook voor de buurtbewoners en verdwaalde toeristen.

Er moet natuurlijk ook gelezen worden, dus worden de oude en nieuwe anarchisten van stal en uit de broedmachine gehaald: men begint een uitgeverij. De uitgeverij Virus loopt inmiddels goed en heeft een groot verspreidingsgebied, want binnen die wijde libertaire wereld in Spanje kent iedereen iedereen, en anders kennen ze hem of haar wel van horen zeggen of hebben ze makkers die… enzovoort. Het uitgebreide netwerk van sociale contacten heeft ook ons menigmaal goede diensten bewezen.

Hoewel ze met anarchistische uitgangspunten zijn ontstaan, zijn deze initiatieven niet alleen uit idealisme voortgekomen, maar ook uit noodzaak. En natuurlijk ook niet zonder tegenwind en conflicten. De werkloosheid is met ruim twintig procent in Spanje hoog, ook bij jongeren. Baantjes zijn vaak tijdelijk, onderbetaald en liggen niet voor het oprapen. Onze vriend José klust als vriendendienst voor geld, maar meestal een wederdienst: een maaltijd of een hip leren jasje, gemaakt door een klein naaicollectief. Ze weten hem te vinden en hij is geen uitzondering: een groepje loodgieters opereert op dezelfde manier, evenals anarchistische motorrijdende pakketjesbezorgers voor bedrijven met haast.
Helaas voor onze vrienden: een goed voorbeeld doet graag volgen en zo hebben commerciële ondernemingen eigen besteldiensten voor pakketpost opgericht en zijn toppers geworden voor overheid en bedrijven. Na hun aanvankelijke grote succes moeten ook de motorrijders de buikriem weer aanhalen.
Dit is het Barcelona dat we kennen (en waarover ik eerder directe ervaringen in *de AS* schreef)[4], dat ons aantrekt en stimuleert en waar onze vrienden wonen die we ook nu weer hopen te bezoeken.

LANGS DE CINCA

Maar Barcelona moet nog even op zich laten wachten, want je neemt natuurlijk niet de kortste weg als je een zwerfkar hebt en geen vaste afspraken. Langs een stukje Franse kust en langs Perpignan, waar ik zoveel gevluchte anarchisten uit Albalate heb gesproken voor mijn boek (zie noot 1), steken we de Spaanse grens over en ligt het voor de hand een paar dagen aan de kust te bivakkeren. We kiezen echter voor de bergen bij de grensplaats Aínsa, één van onze favoriete plekken buiten het hoogseizoen: een ruime bergweide tussen stromend water aan het einde van de verharde weg naar de oorsprong van de rivier de Cinca.
In de lagere vallei van deze rivier vonden tijdens de burgeroorlog grote veranderingen plaats toen boerenarbeiders deze gronden gezamenlijk gingen bewerken. Met anarchistische ideeën bekend en door idealisme en vrijheidsdrang gedreven vormden zij landbouwcollectieven en groeven deze boeren – toen collectieve eigenaars geworden – een ingenieus net van irrigatiekanalen dat ook het hoger gelegen land van water voorzag. In vrijwel de hele vallei waren de dorpen in collectief beheer van de inwoners en wapperden vlaggen en banieren van de CNT op de openbare gebouwen en op het gemeentehuis. De gemeenteraden waren aan de kant gezet en gekozen afgevaardigden van de collectieven en coöperaties vormden het afzetbare dorpsbestuur.
Ondanks de oorlogssituatie die mannen en voedsel opeiste voor de fronten, nam de welvaart toe dankzij gezamenlijke inspanning van ook vrouwen, kinderen en ouderen.[5] 'Als de collectivisaties langer geduurd hadden, zouden we hier in Luilekkerland geleefd hebben' was een veelgehoord antwoord op de vraag naar het leven in die tijd. Helaas stond de republikeinse politiek een dergelijke vorm van zelfbeheer en eigen richting niet toe en zette ze troepen in om de collectieven met de grond gelijk te maken. Republikeinse (in dit geval communistische) legereenheden werden ingezet om, ook republikeinse maar anarchistische collectivisten te verdrijven.[6]
Maar nu even geen politiek of verleden maar alleen besneeuwde bergen rondom, gras, wat struiken en bomen, blauwe lucht en het geluid van schuivend en vallend ijs, stromend water, koebellen in de verte en kwetterende vogels. Eerst maar bijkomen van hectisch Amsterdam en niets doen met een boek. Dat lukt ons een hele dag, en eigenlijk was dat een dag teveel: anarchisten zijn overal, zelfs in de bergen. Midden in het niks komt een groep verdwaalde toeristen uit de bosjes zetten. Ze komen ons vagelijk bekend voor en zien er niet uit als de gemiddelde confectiewandelaar, met hun rastaharen, gympies en camouflagebroeken, zwarte T-shirts met wilde opschriften, gezichtsringetjes en felgekleurde bloesjes en rokken. Én met hond met sjaaltje.
We hadden het kunnen weten, maar dat weten pas we de volgende dag bij het boodschappen doen in het dorp, waar het goed verborgen staat aangekondigd onder de arcaden op het gemeentehuis en museum. Twee dagen lang heeft een congres plaatsgevonden over de strijders die in deze laatste enclave van de republikeinen, de beroemd geworden Bolsa de Bielsa, de strijd tegen Franco hadden gevochten tot ze er bij neer vielen. Toen na de Tweede Wereldoorlog de geallieerden niet verder trokken om na Frankrijk ook Spanje van de dictator te bevrijden, besloten Spanjaarden zelf de strijd tegen Franco aan te gaan. Ze waren immers getrainde guerrillastrijders, nadat ze eerst hun strijd tegen Franco in de burgeroorlog hadden gestreden en daarna in het Franse verzet van de maquis tegen het Duitse fascisme. Deze 'Spaanse maquis' hoopten op steun van de bevolking als zij Spanje binnenvielen en zo met dit volksverzet Franco te kunnen verslaan. Ze trokken in een vijftal eenheden de grens over en begonnen hun gewapende opstand op verschillende plaatsen in heel Spanje. Hun hoop bleek vergeefs: het republikeinse deel van de bevolking rouwde en leed honger, was bang en moegestreden en niet tot beweging in staat. De franquistische vijand wist bovendien van het bestaan van de guerrilla's en had de strijders snel verslagen. De mannen in de laatste verzetshaard in deze vallei staakten na weken hun strijd; de meesten werden gedood, slechts enkelen konden ontsnappen naar Frankrijk.[7]
Op het congres worden deze strijders herinnerd en geëerd door wetenschappers, ex-strijders en omwonenden. Het geheel, met maaltijd in de bergen, is georganiseerd door de officiële afgevaardigden van de Regio Aragón – zij eten in de luxe Parador – samen met de CNT uit de provinciehoofdstad Huesca – zij eten aan de rivier. De laatste sprekers op het congres, lezen we, zijn goede bekenden die me in Amsterdam gevraagd hadden hoe ze hun grootvader konden interviewen over zijn deelname aan de collectivisering tijdens de burgeroorlog in een wat lager gelegen bergdorp. Opa had hierover nooit willen praten, dus hadden ze advies nodig.
Maar diezelfde opa had ook meegestreden in deze bijna hopeloze strijd in de vallei van Bielsa. En hij leefde dus nog. Hier hadden we bij moeten zijn. Hoe mobiel we met de zwerfkar ook zijn, tegen de CNT kan je niet op en zeker zonder internetbereik zijn we nergens en hobbelen we achter de actie aan.
Overal in Spanje zijn internetcafés en op veel plaatsen wifi, hebben vrienden ons verzekerd. Klopt voor hun leefgebied, maar in dorpen is dit anders. In de schaarse cafés is het bereik soms slecht, je boft al als je een uithangbord ontdekt met telefoonwinkel, en wifi lijkt helemaal van de andere planeet. Vragen aan inwoners helpt niet: of ze hebben een in-

ternetverbinding thuis, of ze kijken je glazig aan en weten niet waar je het over hebt. We blijven het proberen want we willen naar Madrid, maar weten nog steeds niet waar of wanneer precies.
Op weg naar grotere dorpen met ongetwijfeld meer bereik dalen we af langs de Cinca-rivier langs de vroeger gecollectiviseerde dorpen, – geen spoor van de CNT op affiches of gebouwen – maar in Monzón zien we een teken van leven. Ooit hadden de landbouwcollectieven uit de omgeving hier een school opgericht die volledig in zelfbestuur was van de collectieven en de leerlingen. Félix Carrasquer was er een van de belangrijkste onderwijzers en ook nu nog wordt zijn pedagogisch werk gelezen en besproken.[8]
De CNT heeft er een lokaal – natuurlijk gesloten overdag – maar als we het dorp binnengaan zien we tekenen van hun bestaan op plakplaatjes op bomen en lantaarnpalen. Jaren geleden werd hun lokaal open gehouden voor de CNT (en als wijkcentrum) door twee hoogbejaarde mannen en na hun dood is het niet uitgestorven, maar op andere locatie nieuw leven ingeblazen door een groep werkende en werkloze jongeren.
Monzón is een groot dorp met vooral industrie, maar ook veel landbouwgrond in de omgeving. Voortdurend bestaat behoefte aan tijdelijke arbeidskrachten, die veelal uit Afrika afkomstig zijn. Een goede arbeidersorganisatie lijkt hier dan ook op zijn plaats. De algehele werkstaking van het einde van de maand op 29 september, 29-S, wordt al druk aangekondigd met spandoeken over de belangrijkste verkeersader door het dorp: Comisiones Obreras, CCOO, en de UGT, de communisten en de socialisten, samengespannen op een doek – twee handen op één buik – en de CNT natuurlijk apart. Tussen de CNT en de twee andere organisaties heerst een diepgeworteld wantrouwen, versterkt nadat communisten en socialisten in de loop van de burgeroorlog de wapens opnamen om de anarchistische revolutie te vernietigen, jacht maakten op de anarchisten, de collectieven om zeep hielpen en bezit aan vroegere eigenaars teruggaven. Dat de CNT-leiding hier ten dele medeverantwoordelijk voor is geweest, daar worden anarchisten in dit gebied liever niet aan herinnerd.

ALBALATE

In Monzón zijn wél telefoonwinkels, maar drukbezet en met rijen wachtenden. Doen we niet, dus hup, door naar onze vrienden in Albalate. Zij weten alles van de omgeving en kennen vast wel een webcafé. Luís hier was ooit de spil van het anarchistische netwerk van contacten van de CNT en zeker een van de vitaalste en actiefste. Clandestiene plak- en kalkacties werden door hem georganiseerd en uitgevoerd, en aan zijn keukentafel heeft menig dorpsbewoner arbeidsconflicten en problemen met de banken besproken en op vaak creatieve wijze opgelost.
Door ernstige gezondheidsproblemen van zijn vrouw Fina moest hij dicht bij huis blijven, maar stil zit hij zeker niet, zo bewees hij met zijn autonome handelen om bij de opgravingen van de republikeinse lijken de autoriteiten een handje te helpen door ze de juiste plek te wijzen. Hij was, zo is inmiddels publiek geheim, maar alvast begonnen wat voor te bereiden door bomen en rotsblokken van het terrein te verwijderen. Zonder deze egaliseringactie – het terrein was volledig overwoekerd door bomen, stenen en struiken – zouden de lichamen nooit gevonden zijn. Zijn affiniteitsgroep is nog in stand en zijn sociale netwerken niet erg beschadigd. Lid van de CNT is hij niet meer, maar anarchist tot op het bot.
Dat we niet erg gelegen komen zegt niemand ons en we worden als altijd met open armen ontvangen. Fina is gisteren uit het ziekenhuis ontslagen, is nog zwak en heeft voortdurend verzorging nodig. Wij niet en mogen boven bij hun huisje op het land bij de koeien (en tussen stallen, mestvaalt en vliegen) onze zwerfkar stallen. Met de fietsen zijn we mobiel en zelfstandig om beneden in het dorp oude bekenden te begroeten, een ritueel waar je niet aan ontkomt. Het rondje bekenden aflopen wordt wel steeds kleiner, de een is dood, de ander ligt in ziekenhuis, woont bij familieleden of in een verzorgingsflat, horen we van de dove vuilnisman die in het café zijn dagelijkse kaartje legt. Hij hielp me ooit, toen alles nog in het geheim moest gebeuren, mensen te vinden die over vroeger wilden praten. Toen was het fluisteren, want niemand mocht het weten. Nu hoort iedereen zijn luide stem, maar niemand toont belangstelling.
De bezoekers hebben het druk met de tv, hun koffie en met elkaar. Ze zijn losvaste krachten afkomstig uit Afrika en Roemenië. Ze wonen opeengepakt in huizen in het dorp en boven op de heuvel in de schuren op het land. Dat zijn dus onze tijdelijke buren.
Natuurlijk bezoek ik de door ons tot filmheld gepromoveerde ex-anarchist José en de hele rits buren uit Calle Monzón waar iedereen die de burgeroorlog heeft meegemaakt aan de collectivisaties heeft meegedaan. Ze begroeten met zoenen, soms een traan en praten over hun gezondheid en af en toe over vroeger en de verhalen van hun ouders. Allemaal hebben ze dit dorp opnieuw een verleden gegeven, met hun herinneringen die in mijn boek een vorm kregen. Ook hun kinderen zijn me dierbaar geworden. Uitgedund zijn de mensen die de revolutionaire beweging in de jaren dertig in het revolutionaire Albalate hebben geleefd, maar hun geschiedenis leeft voort. Het verleden kan in Albalate niet langer vergeten worden: de opgegraven republikeinse doden hebben hun plek gekregen op het kerkhof met een herdenkingssteen voor de 'republikeinse oorlogsdoden'.[9]
Ik weet dat het geen gesneuvelden zijn, dat weten de kinderen van de doden en dat weten hun makkers. Dat weten ook de mensen uit de rechtse families: fascisten uit het dorp hebben deze opgegraven revolutionairen, of hun kinderen, ouders of grootouders, eigenhandig vermoord. Dit kan niet vergeten worden, niet bij links en niet bij rechts. Bij de bakker bijt een vrouw uit de bekendste fascistenfamilie uit het dorp me toe: 'jouw boek is één grote leugen De wáre geschiedenis zullen wíj gaan schrijven'. Ja mevrouw, dat is geen nieuws, daar hebben jullie veertig jaar lang de kans voor gehad. Ik zou terug kunnen gaan naar Albalate om zelf dat boek te schrijven en de huidige spanning tussen links en rechts te onderzoeken. Misschien een interessant studieobject, maar ik ben blij de haat en nijd en de kilte van vijandschap in het dorp de rug toe te keren.
Nog een paar dagen blijven we boven op het land van Luís en doen er het werk terwijl hij zijn vrouw verzorgt. Natuurlijk op onze manier: we voeren de zestig kalveren – stallen uitmesten met de shovel is werk voor de zoon – de tientallen kippen, eenden en ganzen, de katten en de honden. Samen met mensen uit Somalië zoek ik na een regenbui

's morgens slakken voor hun middagmaal. Tot onze enkels in de blubber zijn wij vrije, libertaire, stadsmensen met vakantie, met een vleugje wederzijdse hulp en solidariteit. Zonder gemeenschappelijke maaltijd in hun *casita* op het land mogen we niet vertrekken dus beleven we weer een zondag in overvloed en welbehagen in gezelschap van goede vrienden, wijn en mooie verhalen. Tijd om te gaan. Ook in dit dorp geen internet, maar nog triester: geen spoor meer van de CNT.

LANGS DE EBRO

Nog steeds weten we niets van Madrid, maar Barcelona nadert en daar weten ze vast alles. We verlaten de Cincavallei en volgen de Ebro naar de kust. Deze belangrijke rivier is zowel goed voor de waterhuishouding als voor de energievoorziening van grote delen van Spanje. Behalve de stuwmeren met de waterkrachtcentrales, ligt hier ook de roemruchte kerncentrale van Ascó waar ooit milieu- en antikernenergie-activisten massaal tegen te hoop liepen toen bekend werd dat hier een ramp had plaatsgevonden en koelwater was ontsnapt. Tot in Albalate zouden de gevolgen merkbaar geweest zijn en werden het daarop volgende jaar opvallend veel schapen met drie(!) lammeren geboren, zo ging het gerucht. Nu wijzen borden langs de snelweg met grote letters *Central Nuclear* op de afslag naar 'de trots' van het gebied.

De Ebro is vooral ook berucht om de zware gevechten die hier tussen de fascisten en republikeinen hebben plaatsgevonden in 1938. Het offensief van de republikeinen ging in augustus van start en na drie maanden van hevige strijd met voortdurend verplaatsingen van de frontlinie werden ze tenslotte tot aan de Ebro teruggedrongen waar zij uiteindelijk door Spaanse en Italiaanse fascisten verslagen werden. Deze slag was beslissend voor de afloop van de burgeroorlog geweest, want na deze doorbraak konden de fascistische legers zonder veel tegenstand doorstoten naar Barcelona en verder naar de grens met Frankrijk. Van de duizenden republikeinse gesneuvelden worden vooral de laatste jaren de massagraven gevonden en geopend en de lichamen geïdentificeerd.

Vrijwel alle betrokken dorpen hebben een eigen oorlogsmonument. In Corbere, met de oude dorpskern als gecultiveerde oorlogsruïne, staat een Slag-om-de-Ebro museum en er is zelfs een toeristische route uitgezet langs de monumenten voor de dappere strijders tegen het fascisme. Druk gevolgd door vooral Spanjaarden met republikeinse voorouders, merken we. Nu de doden zijn opgegraven krijgen ze eindelijk erkenning voor het aangedane leed. Ze hebben hiermee tevens een stukje verleden teruggekregen dat een plaats zal krijgen in één van de familie- of dorpsgeschiedenissen. Op de gedenkstenen worden republikeinen, communisten en socialisten, de verzetshelden tegen Franco en de zijnen genoemd. Anarchisten bestonden blijkbaar niet.

Evenmin wordt op deze herdenkingsmonumenten melding gemaakt van de voorhoederol die anarchisten gespeeld hebben bij aanvang van de burgeroorlog. Toen na de staatsgreep van Franco en de zijnen in juli 1937 in Barcelona de situatie onder veilige controle leek van de republikeinse, overwegend anarchistische revolutionaire comités, waren het de anarchisten die met vrijwilligers en vrijwel zonder wapens milities vormden en optrokken naar Zaragoza om die stad en ook de dorpen en steden onderweg te bevrijden van de rechtse opstandelingen.[10]

Durruti, een van de voormannen van de CNT en de stuwende kracht achter de milities had het vertrouwen van duizenden strijdbare mannen en vrouwen die net als hij overtuigd waren dat de sociale revolutie het enige juiste middel was om het fascisme te verslaan. In de dorpen die deze Colonne van Durruti op de opstandelingen veroverde riepen ze de sociale revolutie uit in naam van de CNT en werden in samenwerking met de bevolking revolutionaire comités, collectieven en coöperaties opgericht. Zaragoza zouden ze niet bereiken door gebrek aan wapens en munitie. Maandenlang lagen ze in een patstelling, zonder tot de aanval over te kunnen gaan. [11] (Elders in dit nummer schrijft Jeroen ten Dam gedetailleerd over deze periode aan het front.)

Nu we toch op oorlogspad zijn kunnen we het openluchtmuseum Belchite niet links laten liggen. Dit is een van de dorpen die een paar keer in de vuurlinie hebben gelegen en waar republikeinen en fascisten elkaar man tegen man bevochten om letterlijk huis voor huis het vijandelijk gebied te veroveren. Franco heeft met een hek om de oude dorpskern Belchite in stand gehouden als toonbeeld van de beestachtigheid van de vijand en de moed en kracht van zijn manschappen die deze geduchte vijand eronder konden krijgen.

Na de dood van Franco en het herstel van de democratie met de officiële wetgeving op het Terugvorderen van het Historische Geheugen hebben de sociaaldemocraten het voor het zeggen gekregen. De lading is dezelfde gebleven, alleen de dekkende vlag is van kleur veranderd. Nu is Belchite het toonbeeld van heldenmoed van de republikeinen, socialisten en communisten tegen de moordenaars van Franco. De oorlog is voor mij nooit het meest interessante geweest aan die hele burgeroorlog. Ik vond de sociale revolutie in het achterland veel boeiender, en ook de staaltjes geschiedvervalsing komen me de strot uit.

Oorlogsmoe trekken we naar een rustpunt bij de monding van de Ebro aan de kust. Met zeezicht en alleen een eigen kookmuurtje tussen zwerfkar met voortuintje en smal kiezelstrand staren we over het water naar boten en zon en sterren, horen we het ruisen van de zee en peinzen hoe we verder gaan. Eerst Barcelona nog, dan de tentoonstelling in Zaragoza en het congres in Huesca over honderd jaar anarchisme. Madrid verdwijnt uit beeld: geen nieuws op de website van de CNT en aanverwante organisaties en ook onze vrienden geven onduidelijke signalen. Het bezoek aan de daar woonachtige Chris Ealham die een artikel voor deze *AS* zou schrijven, gaat niet door wegens familieomstandigheden. We richten ons verder op het noorden.

BARCELONA

Naarmate we in dichterbevolkt gebied raken zien we steeds vaker aankondigingen van de algemene staking op 29 september en de CNT is steeds van de partij. Met directe actie willen ze protesteren tegen de nieuwe arbeidswetgeving, de financiële crisis, de bezuinigingsplannen en tegen de 'verticale' vakbonden. Hiermee doelen ze niet alleen op de bonden van rechts, maar vooral ook op de communistische Comisiones Obreras, CCOO, en de sociaaldemocratische UGT, die in overlegsituaties met bazen en overheid steeds

meer partij kiezen voor de laatsten. En natuurlijk zijn ze zoals altijd tegen het kapitalisme en staan ze voor zelfbeheer, solidariteit, wederzijdse hulp en de directe actie. Tankstations en hypermarkten langs de snelweg zijn stevig beplakt en bewimpeld om hun malversaties, uitbuiting en imperialisme. Mercadona-super, waar we winkelen, blijkt een uiterst bedenkelijk werkgever te zijn die door de CNT al eerder besmet is verklaard en met acties bestookt. Moeten we dus gaan boycotten.
We lezen weer kranten en zien weer tv met beelden van een spectaculaire directe actie: de bezetting van een bank in hartje Barcelona. Gekraakt door anarchisten op een drukke zaterdagmiddag: een gevelbreed spandoek ontrolt zich langs de ramen en balkons van het leegstaande gebouw van zeker twintig verdiepingen van de Banesto bank. Leuzen tegen de banken: ze wurgen ons, tegen de werkgevers: ze buiten ons uit, tegen de politiek: die liegt ons voor, en tegen CCOO en UGT: zij verkopen ons en tegen allen: naar de hel met jullie.[12] Overal worden op de balkons nieuwe spandoeken gespannen en vlaggen uitgehangen, groepen mensen op de balkons en naarmate de actie voortduurt gaat de gevel er steeds vrolijker uitzien.
In ons toeristenluw vissersdorp horen en lezen we dagelijks over de financiële crisis en de aangehaalde buikriemen, maar hier is er weinig van te merken. We overwegen om op het laatste moment naar Barcelona te gaan. Maar we hebben geen tijd meer om met vriendenclubjes eigen acties binnen de grote manifestaties voor te bereiden. Dan kom je daar als buitenstaander, als actietoerist. We vinden grote massa's al niks, maar dáárin hebben we helemaal geen zin. Helemaal meedoen of helemaal niet. En dan… We gaan wél, zetten we onze twijfel overboord, geen gezeur. Maar we hebben niks te besluiten merken we bij de bushalte: weten jullie het dan niet. Er wordt vandaag gestaakt: geen bus!
De staking in het dorp is weinig spectaculair: de scholen zijn gesloten, geen vuilophalers, maar er zijn restaurantjes en bars open, evenals kleinere winkels waar de eigenaars het bedrijf runnen. Kiosken en lokale minimarkten zijn alleen in de ochtenduren geopend maar alles is verder dicht. Bij de vissershaven is een deel van de vloot uitgevaren. De meeste schippers zijn eigen baas en willen brood op de plank. Personeel dat wil kan staken. Bij de grotere vissers liggen de schepen aan de ketting. Stakers zelf zijn niet te zien, die zijn naar omliggende grotere steden voor de demonstraties.
Vrijdagmiddag in Barcelona. Het verkeer is een ramp geweest en de busreis duurde twee lange warme uren in plaats van het aangegeven halve uur. We stappen uit bij Plaza de Cataluña waar de sporen van een veldslag zorgvuldig zijn uitgewist. De spandoeken bij de gekraakte Banestobank zijn verwijderd en de gevels schoongepoetst. Van gesneuvelde ruiten bij de andere banken geen spoor. De staking heeft zoveel chaos veroorzaakt dat men een paar dagen bezig was om de troep op te ruimen. Nu de rust hersteld lijkt haalt een kooplustig publiek de schade in. En dat is zeer massaal en nadrukkelijk aanwezig. Het verkeerslawaai doet pijn aan je oren. Winkelende mensen schreeuwen hier boven uit en proberen het liefst dwars door je heen te lopen. Even diep ademhalen bij een glas in ons bijna-stamcafé Zürich tegenover de beruchte bank en dan 'koppie onder' de menigte in de Ramblas over.
Rechts in een zijstraatje in de oude volksbuurt bevindt zich El Lokal, onze bestemming. Een anarchistisch actiecentrum (en winkel) waar altijd van alles gebeurt, van alles te koop en veel aanloop is en iedereen weet wat er in de stad te doen is. Het is opvallend rustig. In de ruimte achterin wordt vergaderd, maar ze letten goed op binnenkomend publiek. Logisch voor een winkel, maar ook: je weet nooit wie er binnenkomt… Kortom, de gezonde paranoia. Een kleine aarzeling, maar dan de blik van herkenning van Toña. Zoenen, en met haar: '¿hola, qué tal?, hoi, hoe gaat het?' wil ze eigenlijk niet echt horen hoe het met mij gaat. Liever wil ze haar stakingsverhaal even kwijt: zeer grote opkomst, in alle buurten acties, later op de dag vanuit alle wijken optochten naar Plaza de Cataluña waar in een grote manifestatie de demonstranten de krakers van de kredietbank van Banesto kwamen ondersteunen.
Daar liep het volledig uit de klauw door een onaangekondigde actie van de politie die zonder bevel van hogerhand tot ontruiming van het bankgebouw overging. (Het leken wel anarchisten, die smerissen.) Dat was er niet bepaald zacht aan toegegaan en de gewelddadigheden die buiten op straat waren uitgebroken hadden zelfs het journaal gehaald. Omvergeworpen vuilcontainers werden als schild gebruikt tegen politieknuppels en traangasgranaten, of ze waren in de fik gegaan, net zoals een aantal politiewagens, hadden we gezien. Stenen waren over en weer gegooid en niet de kleinste, vertelt Toña nog, maar dan wil ze terug naar de vergadering waar de naweeën worden besproken. Gewonden liggen in ziekenhuizen, maar de meesten worden thuis verzorgd, arrestanten zitten nog vast en hebben bijstand en geld nodig.
Ze overwegen een protestkraakactie, maar dan moeten ze eerst weten hoeveel mensen hieraan mee kunnen doen. En ze moeten het pausbezoek voorbereiden, als hij de *Sagrada Familia* komt inzegenen. Kortom werk aan de winkel. Meer wil ze niet kwijt. En nee, sorry, meer info over herdenkingsbijeenkomsten van de CNT heeft ze niet. In Barcelona zijn die al in mei geweest. Herdenken hoeft niet alleen maar in stoffige lokaaltjes of op pronkerige tentoonstellingen, ben ik met haar eens. De CNT heeft met de werkstaking deze week haar traditie van directe actie duidelijk herdacht: iedereen was er bij, alle *ateneos* en alle drie de CNT's. Tja, het verhaal van al die CNT's zullen (en willen?) we wel nooit helemaal begrijpen. We zijn het spoor helemaal bijster als we even later horen dat een vierde groep zich heeft afgesplitst: de CNT-Cataluña. (Maar gelukkig zijn daar de anarchosyndicalisten voor die, gek als ze zijn op argumenteren, ook hun eigen geschillen weer proberen op te lossen, zoals Octavio Alberola een verzoeningspoging voorstelt in zijn artikel elders in deze *AS*.)
Voor meer informatie over de herdenking moeten we bij de boekwinkel van de CNT *'la Rosa de Foc'* zijn, een paar straten verderop. De metalen rolluiken zijn zojuist geopend en er komen wat mensen binnen die net als wij de boekenplanken en –tafels bekijken of bladeren in tijdschriften. In de hoek op de trap zit iemand te wachten op de vakbondsadvocaat die boven zijn werkruimte heeft. De verkoopster kent iedereen, of dat lijkt zo, en ze kent haar boeken. De voorraad is vrij uitgebreid met veel bekende internationale titels en

veel méér onbekende Spaanse uitgaven.

Bij de boeken over Aragón ontbreekt één boek op de plank en ik vraag ernaar. Ze wil weten welk, ik noem de titel van mijn boek. Het verkoopt nog steeds goed en ze spreekt de naam van de schrijfster, mijn naam, zonder fouten uit. Ik stel me voor en met '!hombre, compañera!' komt ze achter de kassa vandaan, krijg ik armen om me heen en dikke zoenen.'Albalate de Cinca!, hoe is het mogelijk, wat een verrassing!' Ze kan haar vreugde niet op en blijft me vasthouden alsof ik weg zal lopen. Ook ik ben ontroerd en wat beduusd door zoveel eerbetoon van een onbekende. Maar het ijs is gebroken en honderduit vertelt ze hoe de staking hier verlopen is.

De staking duurde vierentwintig uur, was landelijk afgekondigd door de UGT, CCOO en de CNT. De CNT's in Barcelona gingen samen de straat op. In de bedrijven werd gestaakt en buiten de bedrijven werden picketlijnen gevormd om werkwilligen tegen gehouden. Is redelijk normaal voor een staking (hoewel ik in Nederland niet snel een algemene staking zie uitbreken). Maar in Barcelona (we zagen het in Madrid al eerder gebeuren), barstte in alle buurten middernacht een geweldig geluidsspektakel los dat horen en zien je deed vergaan. Met potten, pannen, deksels, lepels en ratels, toeters en bellen trok men naar de bedrijven waar het werk nog niet was neergelegd. Pamfletten werden uitgedeeld en de arbeiders werden overgehaald om te stoppen met werken. Bij de bedrijven waar gepost werd trokken de orkesten een paar keer per nacht langs. Het was onmogelijk om in de buurt te slapen, wat ook de bedoeling was.

Deze activiteiten duurden de hele dag. In de middag trokken stakers en andere activisten met pamfletten en luidsprekers in optocht naar het luxe toeristencentrum van de stad. In restaurants en hotels werden pamfletten uitgedeeld en in het dure Ritz hotel vertelden CNT'ers met megafoon de gasten 'kapitalisten', dat deze ruimte vroeger een *comedor popular* was, een volksgaarkeuken waar iedereen kon aanschuiven. De lounge werd enige tijd opnieuw bezet gehouden door het volk, dat daar ook breeduit van gebruik maakte.

In kleine groepjes die uitwaaierden door verschillende gebouwen en bedrijven werden dit soort eigen acties ondernomen en keerde iedereen dan weer weer terug naar de steeds massalere demonstratie. De stad werd opgeëist door de stakers, door de bewoners van de stad, zoals dit ook gebeurde in de beginjaren van de vorige eeuw toen de CNT werd opgericht. Hoewel de omstandigheden anders zijn, de actiedoelen en -middelen misschien verschillend, de stad blijft roerig en strijden voor zelfbeheer, solidariteit en vrijheid, zolang Barcelona en anarchisten bestaan.

In ons vissersdorp googlen we de hele actie actie nog eens en bekijken de filmpjes op youtube. Waauwwww!!! Goeie vrienden hebben wij.[13]

ZARAGOZA

We willen nog wel dagenlang in Barcelona blijven rondhangen en bijpraten met vrienden en vriendinnen, maar dit keer moeten we wel echt weg naar afspraken in Zaragoza en later in Huesca.

Op de weg naar Zaragoza verandert het landschap. Buiten Barcelona met aanvankelijk zicht op zware en lichtere industrie, met fabrieken en transportbedrijven, wordt het heuvelland groen en sappig. Bomen en struiken, koeien en weilanden, graan en maïs op bevloeide velden en de huizen met tuinen vol bloemenkleuren, alles is vriendelijk en mild en lijkt ook begin oktober nog in volle groei en bloei te zijn. Dit is het andere Catalonië, waar het natuurlijk ook niet zo idyllisch is als het lijkt. De omgeving wordt langzaamaan droger, grijzer en stoffiger, de heuvels grilliger van vorm, de wegen slechter van kwaliteit.

Welkom in Aragón, berucht om zijn droogte, om de helshete zomers en strenge ijskoude winters. In dit land hebben de anarchisten uit Barcelona zich tijdens de burgeroorlog maandenlang ingegraven in een frontlinie tegen de vijand om beschut te zijn tegen kogels, mortieren en granaten en tegen weer en wind van zomer en winter. Durruti en zijn manschappen zijn door de gecollectiviseerde cinema uit Barcelona gefilmd toen zij aan het front met militiemannen naar het volgende dorp trokken. Lou Lichtveld en Hanns-Erich Kaminski hebben er verslag van gedaan en ook Emma Goldman en Arthur Lehning trokken door dit landschap toen zij met de milities langs de verdedigingslinie van dorp tot dorp reden.[14]

Wij dwalen door dit maanlandschap want we nemen niet de kortste weg en zien tot onze verrassing plotseling hele lappen groene bevloeide grond waarop rijst wordt verbouwd, een gewas dat veel water nodig heeft. Ook ineens ooievaars in de lucht, geluid van kikkers en slangetjes op de weg. Met geld van de Europese Gemeenschap is men hier vruchtbaar aan het werk geweest.

Zaragoza zie je van verre opdoemen met de contouren van de koepelvormige torens van de Pilar kathedraal, een gigantische tempel genoemd naar de schutspatrones van de stad, met ter bewondering de twee onontplofte republikeinse granaten. Maar daarvoor komen we niet.

Ook in deze stad zijn anarchisten overal. Hier komen ze niet uit de struiken zetten of lopen ze in 't wild op straat, maar op gevels en ruiten zien de we sporen van de anarchistische beweging. Grote glanzende posters op toegestane plakplekken aan muren en officiële gebouwen kondigen in het rood met zwarte opdruk – de beroemde man die zijn ketenen breekt – de tentoonstelling aan: *Tierra y Libertad, 100 años de anarquismo en España*. In twee gebouwen te bezichtigen, in twee paleizen wel te verstaan, en wel in de officiële representatieruimten van zowel de gemeente als van provincie Zaragoza. Kosten nog moeite lijken gespaard, de buitenkant glanst, nu de inhoud nog.

Het eerste deel van de tentoonstelling die geopend wordt, *Libertarias,* bevindt zich in het niet al te protserige Palacio de Montezumo, met drie zalen geheel gewijd aan vrouwen. De officiële vertegenwoordiger, een vrouw dus, kan niet genoeg benadrukken dat het vooral dankzij de vrouwen is geweest dat de anarchistische beweging heeft kunnen bestaan. Zonder haar steun zou ze nergens zijn. De wetenschapper Julián Casanova doet nog een extra duit in het zakje en geeft een historische schets van vrouwen als onderdrukten, als heldinnen tijdens de burgeroorlog aan het front en in het achterland. Natuurlijk wordt het kopstuk Federica Montseny als eerste vrouwelijke anarchistische(!) minister van Spanje van stal gehaald, en ook mag de aparte vrouwenorganisatie *Mujeres Libres* niet ontbreken in zijn verhaal. Allemaal tijdens de burgeroorlog, de glorieperiode van de anarchisten en van de CNT. Casanova neemt de CNT

vaak op in zijn betoog. (Die is daar niet onverdeeld enthousiast over, merken we later.)
Op deze opening aan het einde van de middag zijn naar schatting zo'n honderd mensen aanwezig, al dan niet libertaire vrouwen van toen en nu zijn stevig vertegenwoordigd en lopen in clubjes commentaar te leveren. Een behoorlijke opkomst gezien het vroege tijdstip. De tentoonstelling benadrukt de gelijkheid tussen mannen en vrouwen die de anarchisten nastreefden. Aanvankelijk riep de CNT ook vrouwen op om mee te gaan vechten. Mooie posters en foto's van heroïsche vrouwen, maar ook ontroerende beelden van oudere vrouwen uitpuffend op een steen met het geweer naast zich in ruststand. Na een paar maanden zijn vrouwen niet langer aan het front gewenst – waarom niet? – maar roepen de posters en tijdschriften hen op hun strijd te vechten op het thuisfront in het achterland, voor de vrouwenzaken: kinderen met goede ideeën opvoeden maakt goede anarchisten van ze, en daarmee steun je mannen aan het front.
Weliswaar zijn er vrouwen aan het front gebleven, maar natuurlijk op de tentoonstelling in de traditionele rol: we zien een levensecht veldhospitaal waar een poppige verpleegster achter een brancard staat, ze sjouwt hem niet, en kijkt naar een bebloed hemd. Hoewel oppervlakkig en dus blijven er veel vragen blijven liggen, is het een mooie opgezette tentoonstelling. Wandengrote foto's en teksten van zowel Federica Montseny voor vrije abortus (in 1937 én in Spanje!) en de vrouwelijke arts Amparo Poch y Gascón die intieme hygiëne predikt en in bedekte termen mogelijkheden geeft om zwangerschap te voorkomen.
Aandacht ook voor *Mujeres Libres*, die vrouwenemancipatie en zelforganisatie tot doel stelt, maar ook in zeer versluierende termen een soort van baas in eigen buik bepleit.
Geslaagd als publiekstrekker en zeker informatief voor mensen die van niets weten. Ik had het meeste materiaal al eens gezien. Teleurgesteld omdat de oorlog zo prominent aanwezig is. Waar is het vrouwenprotest van ver voor de oorlog, toen hun mannen in treinen geladen werden om in Marokko te vechten, vrouwen die voedseltreinen belegeren, vrouwendemonstraties in Barcelona omdat een priester zich aan een kind van hen had vergrepen en het gerecht daar niets tegen ondernam?[15]
En er is ook nauwelijks aandacht voor de heroïsche rol van vrouwen na die tijd om te overleven en hun kinderen te voeden in een periode dat Franco ze als rode hordes behandelden, als wezens met wie je alles kunt doen. Vrouwen die alles op alles moesten zetten om hun kinderen te voeden en te kleden, maar die ook met alle mogelijke middelen de buren overeind hielden, in een tijd van ieder voor zich, waarin solidariteit geen noodzaak maar een overtuiging was. Niets hierover. Er was geen beeldmateriaal is kennelijk een goed excuus voor zo'n tentoonstelling.
Op weg naar het volgende paleis stuiten we op een stukje anarchistische straatcultuur: een uitnodigende fanfare – Franse toetercollega's van vrienden in Nederland – doet kinderen dansen en klappen en ook wij worden vrolijk en kunnen er weer tegen.
Palacio de Sástago, de representatieruimte van de provincie, is het meer solide werk, dat merk je ook aan de menselijker openingstijd van half tien, aan het eind van de werkdag, de hitte voorbij. Honderden mensen vullen de hal terwijl de hymne 'a las barricadas' door de luidsprekers klinkt. Een anarchistisch lied in een het paleis van een overheidsgebouw! Dit is nog nooit gehoord! Of misschien tijdens de sociale revolutie. Een mooie of kwade droom? 't Blijft even slikken, ook om de grote opkomst.
Op de balkons en in de gangen staan mensen nog te dringen – er worden meer dan driehonderd mensen geteld – om naar de openingswoorden te luisteren van de officiële gedeputeerden en de burgemeester. En naar de rede van Julián Casanova, met een overzicht van de ontwikkeling van de anarchistische beweging, de oprichting van de CNT en de glorieuze periode van de sociale revolutie, waarin Aragón een doorslaggevende rol heeft gespeeld. Aragón dat zelfs een eigen regering had. De overwinning van Franco met duizenden vluchtelingen en met de honderduizenden onderdrukten door de Franco-dictatuur.
Het publiek luistert opvallend rustig: veel ouderen en middelbaren en veel die elkaar kennen van de CNT of uit de buurt, maar ook veel loslopende jongeren. We zoeken niet naar bekenden in de krioelende massa – wegwezen! – maar zoeken Julián Casanova om te feliciteren. Hij is te druk met de pers om ons te woord te staan: we wuiven liplezend tot morgen.
Om half elf zijn we 's morgens niet de eerste bezoekers en ook Casanova is al druk in de weer met pers en filmploegen. Hij krijgt veel publiciteit rondom 'zijn' project, dat ruim vijf jaren voorbereiding nodig had. Hij wist een grote pot geld van vierhonderdduizend euro van de provinciale en lokale overheden los te peuteren – gemeenschapsgeld – met zijn doorwrochte plan. Hij noemde de naam van de CNT niet, want dat is een organisatie waar de overheid zich niet mee inlaat, en dus geen geld voor over heeft. Hij betrok historici van 'zijn' universiteit van Zaragoza om het project een wetenschappelijk aanzien te geven, en tientallen studenten en stagiaires hebben zich met onderzoeken naar deelgebieden van het anarchisme beziggehouden. Uit regionale en lokale archieven, vanaf zolders en uit schuurtjes hebben honderden mensen zich ingespannen om materiaal te leveren. Veel film- en geluidsmateriaal is opgeduikeld en specialisten regelden samen met historici de voorstellingen op de vele monitoren. Banieren, vlaggen en vaandels zijn verzameld en decorbouwers zijn aangetrokken voor de historische tableaus. Het IISG uit Amsterdam leverde een grote bijdrage aan de fotocollectie en, hoewel de CNT officieel niet betrokken werd bij de voorbereidingen leverden aanverwante organisaties wel hun beeldmateriaal en documenten.[16]
Het congres in Huesca een paar weken later vormt een onderdeel van het hele project: een aantal prominente internationale historici is uitgenodigd om openbare colleges te geven waar studenten studiepunten voor kunnen krijgen en die voor iedereen vrij toegankelijk zijn. Naast dit congres nog een boekenpublicatie met hetzelfde thema, maar vanuit verschillende invalshoeken, plus een cd met revolutionaire liederen van over de hele wereld. Niet eerder kreeg anarchisme publiekelijk zoveel aandacht in een project gericht op voorlichting van het grote publiek in een tentoonstelling, op opvoeding en vorming in een wetenschappelijk congres en boekpublicaties, waar alle bijeenkomsten vrij toegankelijk zijn voor publiek van alle soorten en

maten. Petje af, en terecht ook de grote belangstelling van de landelijke en regionale pers, radio en tv.[17]
De tentoonstelling is net als in het vrouwenpaleis opgedeeld in thema's met daarin deelonderwerpen. Weer grote panelen in rood/zwart, zoals ook de folders en de uniformen van de gastvrouwen en heren suppoosten. Honderd jaar anarchisme begint natuurlijk met de komst van de Italiaan Guiseppe Fanelli in 1868 en eindigt voor de dood van Franco, tijdens de repressie en verzet zowel in Spanje als bij de Spaanse vluchtelingen daarbuiten. (Dit overigens tot verontwaardiging van de CNT, zullen we later in Huesca merken.) De tentoonstelling begint met de geijkte portrettengalerij van de vroege, negentiende eeuwse anarchistische denkers waaraan twee Spaanse zijn toegevoegd: Ricardo Mella en Soledad Gustavo, een vrouw!
Na de beweging van de 'Mano Negra' krijgen ook bommengooiers en pistoolhelden uit de vroege beweging de nodige aandacht. Een levensgrote etalage – van een boekwinkel! – waar voor de deur de aanslag van de anarchist Manuel Pardinas op een ongewenst politicus Canalejas wordt gepleegd. (Pardinas dacht overigens dat hij de koning te grazen had.) De kogelschoten klinken om de vijf minuten en drie zalen verder nog steeds in je oren. Eveneens op ware grootte de drukkerij van de eerste anarchistische vakbond *Solidaridad Obrera* als voorbeeld van verspreiding van de arbeiderscultuur.
Natuurlijk foto's en redevoeringen van de sprekers op de belangrijkste congressen van de CNT in de beginjaren tot aan de burgeroorlog. Met een prachtige foto van het beroemde en massaal bezochte congres in Zaragoza in mei 1936 aan de vooravond van de burgeroorlog en de revolutie. Op de volgepakte tribunes rondom de arena enkele vrouwen, maar vooral héél veel mannen.
De burgeroorlog en revolutie hebben natuurlijk hun eigen zaal en ook Durruti neemt een prominente plaats in, zowel de redenaar als de man van de actie, '*bandolero, pistolero, anarquista puro y heroe*'. Een veldhospitaal, legerattributen, uniformen, wapens, pistolen, karabijnen, kanonnen en bommen en granaten, eetgerei, vaandels, al het denkbare en hoorbare is aanwezig. De opgezette militieman, geheel opgetuigd, vormt de tegenvoeter van de zuster uit het hospitaal in *Libertarias*. Kortom, voor elk wat wils.
Wat tegenvallend is de zaal over de grote groepen ballingen en over de onderdrukking binnen Spanje die tot clandestiene voortzetting van anarchistisch verzet leidden. Wel de stroom van zieligen, maar niet de weerbaarheid in binnen en buitenland. De grote golven van stakingsacties die met grof geschut en gevangenisstraffen werden beloond. Evenmin het buitenlandse verzet om Franco een toontje lager te doen zingen. Francisco Carrasquer deed dit op zijn manier, eerst bij de maquis en later bij de Spaanse uitgeverij in Frankrijk, Ruedo Iberico, bij de clandestiene radiozender radio Pirinaica; Octavio Alberola met zijn clandestiene actiegroepen gelieerd aan de CNT in ballingschap, en vele anderen met hen namen deel aan een van deze groepen. Zij zijn (nog) levende getuigen maar niet te zien op de tentoonstelling.
Wel te zien, en dat doet me deugd: heel veel over de anarchistische collectieven in Aragón. Vooral krantenberichten uit de bloeiende regionale en landelijke pers met foto's van mannen en vrouwen aan het werk op het land en in de fabrieken in gecollectiviseerde bedrijven. De meeste had ik eerder gezien op het IISG en ze zijn jammer genoeg alleen voor Spaanstaligen met veel geduld. Dat geduld is bij ons na twee dagen ook wel op. En nog hebben we lang niet alle toespraken beluisterd op de kopstukkengalerij rondom de patio op de bovenverdieping. Evenmin het beeldmateriaal met ellenlange publiekstoespraken en voorstellingen van grootheden als Montseny en García Oliver of beelden van congressen en begrafenissen.
Een mooie tentoonstelling en een aanrader voor mensen die willen gaan wanneer deze volgens plan de wereld rondgaat. Parijs zou als eerste op de lijst staan, ik weet nog van niets. Op ons gemak de tentoonstelling thuis nog eens bekijken lukt niet: de catalogus was nog niet klaar.[17]

HUESCA

We willen zo snel mogelijk uit Zaragoza vertrekken, want vanaf vrijdagmiddag stroomt de camping vol en ook 's nachts blijft het maar aanrijden. Helemaal vergeten, maar zaterdag begint het feest van de stadpatrones Pilar dat een lang weekend gaat duren. Van heinde en ver komt men het spektakel bijwonen. Wij wegwezen dus. 's Avonds zien we op tv hoe duizenden mensen een ode brengen aan de onlangs overleden zanger uit Aragón, Antonio Labordeta, ook in het Spaanse parlement een geliefd groen activist die altijd met hand in zak geen blad voor de mond nam. Humoristisch klein boertje met een prachtstem die ons zijn lied Somos voor de film gaf. Vele duizenden liepen in optocht ditzelfde lied te zingen en te spelen, ongelijktijdig, soms dwars door elkaar heen. Een eerbetoon om even stil van te zijn. Loeihard klink zijn muziek uit de zwerfkar op reis.
Huesca is een levendig stadje aan de voet van de bergen. De CNT heeft hier haar vertakkingen en sympathisanten in de vele bergdorpen. Ook hier overal tekenen van honderd jaar anarchisme met de glanzende plakkaten, maar vooral ook hangen er posters en plakplaatjes van eigen ontwerp met '100 jaar CNT' in plaats van honderd jaar anarchisme. Overal muren volgekalkt en ook leuzen op de golfplaten om de bouwplaats tegenover de ingang van het congrescentrum. Je kan hier niet om de CNT heen want groepjes mensen staan pamfletten uit te delen en spuien hun kritiek over tentoonstelling en congres. Eindelijk een tegengeluid, want met honderd jaar anarchisme zou de CNT na 1968 al ter ziele zijn. Niets is minder waar: na de dood van Franco kwamen vele duizenden leden en sympathisanten uit de clandestiniteit en vergaderden massaal op openbare plekken als voetbalstadions omdat geen gebouw de massa's kon huizen. Honderdduizenden trokken in mei 1977 naar Montjuic bij Barcelona om daar de eerste openbare meeting bij te wonen. De euforie was groot, de sociale revolutie leek nabij.[18] De werkelijkheid pakte anders uit en de CNT kreeg flinke klappen, ondermeer door politie-infiltratie, maar ook door verdeeldheid binnen eigen gelederen. Dood is ze allerminst.
De congresruimte vindt wederom plaats in het provinciehuis van Huesca, een kolossaal pand met een enorme ontvangsthal en grote zalen. Het publiek blijft binnenstromen en binnen de kortste keren is de grote zaal met de balkons tot en met de gangpaden en balustrades afgeladen met belangstellenden. In een belendende zaal met een groot beeldscherm worden stoelen bijgezet. Het

personeel, gestoken in roodzwarte pakken in de garderobe en als toezichthouders wijzen de weg en staan achter de boekenstapels. 'Weet u waar rood/zwart voor staat?' 'Geen flauw idee', geeft hun gebrek aan betrokkenheid weer.

Julián Casanova is weer de opperstalmeester, stelt sprekers en programma voor en belicht nogmaals het belang van het anarchisme als emancipatiebeweging in Spanje, van de CNT als arbeidersorganisatie met nadruk op opvoeding en cultuur, die tot massabeweging uitgroeide en een doorslaggevende rol heeft gespeeld in de burgeroorlog, en met haar sociale revolutie de strijd aanbond met de opstandige militairen in 1936.

Hij kondigt de sprekers van de volgende dagen aan, die belangrijke wetenschappelijk onderzoek hebben gedaan naar het Spaanse anarchisme en ook internationaal in hoog aanzien staan. Hij leidt ze zelf in met een lezing van een uur. De enige Spaanse gast, José Alvarez Junco, was de eerste historicus die destijds de Spaanse ogen van wetenschappers en studenten opende voor het bestaan van het anarchisme. Hij mag de kop afbijten en beschrijft vooral de opkomst van de twee hoofdstromingen van collectivisme en individualisme van het anarchisme, en de teloorgang van de massabeweging en het (hyper)individualisme dat uitmondt in egoïsme en hedonisme. (Hallo, in welke eeuw leven we?) De buitenlandse sprekers zijn beroemdheden, hebben allemaal een eigen specialisme waarover zij dikke boeken schreven en zij zullen hun stokpaardje op de openbare lezingen mogen berijden. Mary Nash spreekt natuurlijk over Libertarias – dus niet alleen over de organisatie *Mujeres Libres* – en hun invloed op de vrouwenemancipatie; Walther Bernecker over de sociale revolutie tijdens de burgeroorlog (was economisch een succes en ook weer niet). Lily Litvak, met een lezing over anarchistische cultuur in de beginperiode, is helaas door ziekte afwezig; ik had haar graag ontmoet.

In een uurtje college horen we niet veel dat we niet al wisten, maar we kunnen alles nog eens grondig nalezen in het geschiedenisboek dat ook voor dit project werd gepubliceerd en waarvan Casanova uiteraard de samensteller is.[19] Het publiek dat alle drie de dagen talrijk is, blijft gefascineerd luisteren (nauwelijks gekwek achter in de zaal) en druk pennen. Geen vragen en discussies, maar die komen op de laatste avond aan bod, wordt beloofd. Dan is er ook de openbare discussie van Casanova met de filmmaker Vicente Aranda, wiens film *Libertarias* wordt vertoond. Hoewel de inhoud van de lezingen verschillend is, werkt hun strekking toe naar de aankondiging op de officiële affiches: honderd jaar anarchisme: het anarchisme als massabeweging is ten onder gegaan toen Franco de macht overnam, is de algemene conclusie.

Op de laatste avond laten de aanwezige CNT'ers horen dat ze het daar niet mee eens zijn. Na de discussie met Aranda, hetgeen niet meer is dan een vrije uitlaatklep voor de filmer zonder publieksvragen, rollen ze hun spandoeken uit en hangen die op wanneer het openbare debat niet door blijkt te gaan. Een van hen neemt het woord en vraagt waarom de CNT niet betrokken is in het hele project dat met gemeenschapsgeld gefinancierd is, met ons geld, hun geld, dus. De CNT is niet dood en begraven en had graag medewerking verleend.

Over de mogelijke medewerking was de CNT onduidelijk geweest door intern verschil van mening(!). Hij ging dus van start zonder hun steun, licht Casanova toe, want anders waren tentoonstelling en congres nooit van de grond gekomen. Dat de CNT dood en begraven zou zijn is nooit de mening van Casanova geweest, maar als massabeweging heeft zij opgehouden te bestaan. Hij concludeert dat de anarchistische beweging nog steeds belangrijk is als strijdbare emancipatiebeweging die nu andere uitingsvormen heeft dan destijds en niet langer een beweging van de massa's is.

Het congres en de tentoonstelling leverden een bijdrage aan het historisch bewustzijn. De meeste Spanjaarden weten niets van de sociale revolutie na veertig jaar Franco-dictatuur en de vijfendertig jaar durende herstelperiode. Ze kennen anarchisten alleen als bommengooiers en terroristen en de CNT zien ze alleen als letters op muren en pamfletten.

Misschien zijn sommige mensen na deze voorstellingen tot andere inzichten gekomen. De anarchistische beweging en de CNT zullen ze hierdoor niet direct gaan steunen, waardoor deze tot een massabeweging uit kan groeien. Wel zullen ze misschien begrip en sympathie krijgen voor de theorieën en de praktijk van het anarchisme. Een kijkje in eigen geschiedenis kan ook stimulerend zijn voor de activisten om anarchistische idealen in groepjes en groeperingen, in athenea, culturele clubs en binnen de CNT, steeds weer opnieuw leven in te blazen. Ondanks alle onderlinge geschillen en verschillen komen ze elkaar toch wel weer tegen als het nodig is. De algemene werkstaking was daar een mooi voorbeeld van.

Een rondreis gericht op het Spaanse revolutionaire verleden en heden kan overigens net zo stimulerend zijn.

NOTEN

(1) De laatste reizen maakten we om de Spaanse vertaling van mijn boek *Gedeeld verleden. Herinneringen aan van anarchosyndicalisten aan Albalate de Cinca, 1928-1938* (Amsterdam 1996) te presenteren op diverse plaatsen in Spanje. Wanneer ik in deze tekst refereer aan boek of film spreek ik over *Pasado compartido. Memorias de anarcosindicalistas de Albalate de Cinca, 1928-1938,* PUZ, Zaragoza, 2000, en de documentaire *!Ni peones, ni patrones!, Geen knechten, geen bazen!* Zie: De ronde van Spanje 1 en 2, in *Buiten de Orde*, herfst 2002 en zomer 2003. – (2) Temma Kaplan, *Red City, Blue Period. Social movements in Picasso's Barcelona,* University of California Press 1992. Chris Ealham, *Anarchism and the City. Revolution and counterrevolution in Barcelona, 1898-1937*; AK Press, Edingburgh 2010. – (3) Contr@info Barcelona: zitzania@sindominio.net – (4) Zie *de AS*, nr. 141, pp. 58-61. – (5) Zie ook 'klassiekers' als Souchy en Leval, die onafhankelijk van elkaar de de collectieven bezochten en verslag deden over het sociaal en economisch functioneren: Souchy Bauer, A. (1982, oorspr. 1937) *With the peasants of Aragon. Libertarian communism in the liberated areas*, Cienfuego Press, Sanday, Orkney. Gaston Leval (1975, 1971), *Collectives in the Spanish revolution*, Londen. – (6) Amber J. Sewell, 'Las colectividades del Cinca Medio durante la guerra civil (1936-1938), Joaquín Sanz Ledesma (coord.) (2007), *Comarcal del Medio Cinca*, Colección Territorio 26, Ed. Diputación General de Aragón. – (7) Boze boemanverhalen deden eind jaren veertig ook kinderen huiveren dat maquis 'met gitzwarte tanden van het vele roken' in de bergen zaten en loerden op stoute kinderen die te ver het dorp uitliepen: Miguel Angel Chueca Gracia, 'Emiliano Bustuer Galvete: un maqui de Alto Aragón, nacido en Tabuenca, Publicado en *Puerta la Villa* nº. 14, 2009, Revista de la Asociación Cultural Villardajos de Tabuenca (Zaragoza). E. Pons Prades, *Eduardo, Españoles en los 'Maquis' franceses, (verano de 1944)*, Sagitario, Barcelona 1976. – (8) Félix Carrasquer, *Las colectividades de Aragón. Un vivir autogestionado, promesa de futuro*, ed. Laia, Barcelona 1985, en: *Una experiencia de educación autogestionaday de análisis sociólogo. Años 1935-1936*, Barcelona, 1981. Ook de vader van Octavio Alberola, de schrijver van een artikel in dit nummer, was onderwijzer op een 'rationalistische' school van de collectieven in dit gebied, voordat hij tijdens de sociale re-

volutie in de Raad van Aragón, de autonome deelregering, Minister van Onderwijs werd. – (9) Zie: *de AS*, nr. 165/166, 'Herdenking slachtoffers burgeroorlog na opening massagraf. Een reportage'. – (10) Jacques J. Giele, *Arbeiderszelfbestuur in Spanje. Een verslag van de collectivisatie van de Catalaanse economie tijdens de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939*. Kelderuitgeverij, Utrecht 2004, 1975, p. 43-59. – (11) Abel Paz, *Durruti en la revolución española*, Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid 1996, 1978. – (12) 'La Banca nos asfixia, la Patronal nos explota, Los Políticos nos mienten, CCOO y UGT nos venden, A LA MIERDA.' – (13) De filmpjes zijn nog steeds te zien op Google: La huelga general CNT Barcelona 2010. – (14) http://www.christiebooks.com/ChristieBooksWP/ 'Aguiluchos de la Fai' en '*El entierro de Durruti*' vertonen deze beelden. Lou Lichtveld, *De sfinx van Spanje. Beschouwingen van een ooggetuige*; Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam 1937. Hanns-Erich Kaminski, *Barcelona 1936*. Iris, Amsterdam 2009. Arthur Lehning, *Spaans dagboek & Aantekeningen over de revolutie in Spanje*. Ithaka en De Vooruitgang, Lys St. Georges en Amsterdam 2006, 1996. – (15) Temma Kaplan, *Red city, blue period*, pp. 106-126. – (16) Zoals *Fundación Anselmo Lorenzo* in Madrid en *Ateneu Enciclopedic Popular* in Barcelona. – (17) Zie ook websites: Público.es - *Tierra y Libertad: cien años de anarquismo,100 años de CNT, centenario de la CNT, 100 años de anarquismo*. Het boek met cd: Julián Casanova y Palacios Serrano (2010), *Cancionero Libertario*, Zaragoza, Aragón, ISBN:978.84.96793.61-3. Julián Casanova (coord.), *Vencedores y vencidos: exilio y dictadura setenta años después*, Amarga Memoria, Huesca 2010. – (18) Inmiddels verschenen en uitgevoerd op glanzend papier met prachtige foto's van de tentoonstelling: Julián Casanova (Dirección Científica), *Tierra y Libertad. Cien años de anarquismo en España*, (2010), Organización Diputación Provincial de Zaragoza. Met ISBN om verwarring met andere uitgaven met zelfde titel te voorkomen: ISBN 13:978-84-9703-302-2. Ligt bij het IISG nr. 2011/0013 FoL.1 – (19) Dolors Marin, *Anarquistas. Un siglo de movimiento libertario en España*, Ariel, Barcelona 2010, pp. 330-332. – (20) Julián Casanova (coord.), *Tierra y Libertad. Cien años de anarquismo en España*, Crítica, Barcelona 2010.

HOE CNT-FAI MEEHIELP OM DE REVOLUTIE DE NEK OM TE DRAAIEN

Jeroen ten Dam

1

Twee jaar geleden publiceerde Miguel Amorós het boek José Pellicer, El anarquista íntegro (José Pellicer, De integere anarchist)*. Het boek werd gepresenteerd als een biografie over het leven van José Pellicer, één van de oprichters van de befaamde en beruchte arbeidersmilitie de Columna de Hierro (IJzeren Colonne), uit de tijd van de Spaanse burgeroorlog. Maar het is vooral een papieren monument voor de onverzettelijkheid van de vele leden van de IJzeren Colonne. Veel bekende en onbekende leden uit de Colonne treden voor het voetlicht in deze zeer gedetailleerde reconstructie. Tevens is het een aanklacht tegen het verraad dat de reformistisch gezinde CNT- en FAI-leiders pleegden aan datgene wat decennia lang het gedachtengoed van de Spaanse anarchistische beweging had bepaald: strijd voor een anarchistische samenleving, tegen de staat en tegen het kapitalisme.*

José Pellicer werd 27 april 1912 geboren in Barcelona en groeide later op in Valencia. Hij was afkomstig uit de gegoede burgerij, zijn ouders waren zeer vermogend, maar daar was bij hem op latere leeftijd weinig van te merken. Op school blonk hij niet uit en hij schreef zich dan ook niet in voor een vervolgopleiding. Hij was een autodidact, die alles las wat hij maar in zijn handen kreeg en hierbij tekende zich al vroeg een voorkeur voor geëngageerde literatuur af. Behalve klassieken uit de literatuur maakte hij zich ook diverse werken van onder anderen Kropotkin, Bakoenin, Malatesta, Fabbri, Faure en ander grote namen uit de anarchistische theorievorming eigen. Zijn drijfveer hierbij was altijd kennis te vergaren om die met anderen te kunnen delen en niet om er zelf beter van te worden.

Op jonge leeftijd werd hij lid van de anarchosyndicalistische vakbond CNT en viel al spoedig op door zijn grote inzet en zijn grote gevoel voor solidariteit. Hij had allerlei wisselende baantjes, maar besteedde zijn vrije tijd voor het grootste deel aan CNT gerelateerde activiteiten. Met een aantal kameraden zette hij in Valencia een ontmoetingsplek, een *ateneo* voor verbreiding van het anarchistisch gedachtengoed op, waarvan hij secretaris werd. In 1927 werd de FAI, de Federación Anarquista Iberica (Iberische Anarchistische Federatie) opgericht, die als oogmerk had het bevorderen en waarborgen van het anarchistisch karakter van de CNT.

Pellicer vormde met een aantal vrienden een bij de FAI aangesloten affiniteitsgroep genaamd *Nosotros* (Wij)[1] en belandde binnen niet al te lange tijd in het Regionale Comité van de de FAI-groepen van de Levante. Zowel binnen de CNT als de FAI onderscheidde Pellicer zich door zijn radicaliteit en hij was dan ook een fervent tegenstander van de zeer gematigde *treintistas* die in 1932 voor de duur van vier jaar uit de CNT zouden stappen.[2] Door zijn deelname aan diverse revolutionaire stakingen kwam hij meerdere malen in de ge-

vangenis terecht en werd zelfs kort in ballingschap gedwongen. In 1933 was hij nauw betrokken bij de bouw van een spectaculaire ontsnappingstunnel naar een Valenciaanse gevangenis, waardoor een twaalftal anarchistische gevangenen wist te ontsnappen. Na zijn terugkeer naar Valencia, na de republikeinse verkiezingsoverwinning in februari 1936, was hij vooral actief in de Vakbond van de Bouwvakkers.

2

Toen de Spaanse militairen onder leiding van generaal Franco op 17 juli dat jaar hun staatsgreep pleegden, waren Pellicer en zijn kameraden daarop voorbereid. In de dagen daaraan voorafgaand waren ze druk bezig geweest met het verzamelen van wapens. In Valencia kwam de staatsgreep niet echt op gang. De militairen bleven in hun kazernes en de republikeinse regering en de lokale gouverneur deden niets om de militairen te ontwapenen. De lokale vakbondsfederaties CNT en UGT gingen met de weinige wapens die ze hadden de straat op, maakten steeds meer wapens buit, haalden wapenwinkels en politiekazernes leeg en trokken langzaam een cordon rondom de kazernes. In een kazerne droegen de daar gelegerde soldaten, na gevangenname van de dienstdoende officieren, de kazerne over aan de belegeraars.

Nadat de laatste kazernes waren ingenomen besloten de plaatselijke anarchisten om een colonne van militieleden op te richten.

In de tussentijd waren ook in de hele streek diverse gevangenissen leeggehaald, waaronder de beruchte San Miguel de los Reyes gevangenis. De bevrijding van de gevangenen om zich te wijden aan de zaak van de vrijheid was altijd al een anarchistisch motto en de IJzeren Colonne ging er prat op dat motto na te streven. Tijdens het Buitengewone CNT congres te Zaragoza, dat plaatsvond in mei 1936, had het thema een speciale behandeling genoten. De Valenciaanse anarchisten hadden niets anders gedaan dan de besluiten van het congres opvolgen.

Het verslag van het Oorlogscomité, opgesteld voor een vergadering van afgevaardigden van de centuria,[3] die plaatsvond op 31 januari 1937, laat ons weten: 'Zeker is het zo dat wij in onze colonne gevangen compañeros uit de gevangenis van San Miguel de los Reyes hebben opgenomen, maar men zou ook moeten toegeven dat die in vrijheid gesteld moesten worden en iemand moest de verantwoordelijkheid op zich nemen om ze mee te nemen naar het front. Wij, die de maatschappij altijd zijn zwakheden hebben verweten, beschouwen hen als broeders en samen met ons trokken ze op en stelden ze hun levens in de waagschaal en samen met ons vochten ze voor de vrijheid. Als de gevangenissen hen gemaakt hadden tot degenen die de minachting van de samenleving verdienden, dan gaven wij hen de vrijheid en de mogelijkheid zich te rehabiliteren. Wij wilden hen hulp bieden en een kans op sociale herintreding. Voor ons blijven het compañeros. Betere, veel betere dan diegenen die hen in het achterland lopen te censureren.'[4]

Met aanvankelijk zo'n vijftienhonderd mannen en vrouwen trokken ze slecht bewapend op in de richting van het 150 kilometer noordelijker gelegen Teruel waar de fascistisch gezinde militairen de touwtjes in handen hadden. Het eigenlijke einddoel was de bevrijding van de strategische stad Zaragoza waar veel anarchisten woonden. Echter, op enkele

kilometers afstand van Teruel zou de opmars, na aanvankelijk felle gevechten, staken door heftig verzet van het Franco-kamp en een ernstig gebrek aan betere bewapening en munitie. Vanaf dat moment ontstond er een soort patstelling aan dit front, die ruim anderhalf jaar zou voortduren.

De colonne van militieleden uit Valencia en omgeving organiseerde zich langzaam aan en besloot zich voortaan de Columna de Hierro (IJzeren Colonne) te noemen. Iedere eenheid koos direct afzetbare afgevaardigden en aanvoerders die verder geen militaire rang hadden. Besluiten werden in de soldatenraden genomen. De IJzeren Colonne zag zich zelf niet als eenheid van soldaten, maar als een revolutionaire arbeidersmilitie.

In de dorpen waar de Colonne doorheen trok organiseerden de militieleden dorpsvergaderingen en riepen ze op tot het vormen van boerencollectieven, waar de plaatselijke bevolking in veel gevallen ook toe overging. Het geld werd afgeschaft, er werden dorpsmagazijnen opgezet waar ieder lid van een collectief zijn/haar productie inleverde en nam naar behoefte. Men begon te praktiseren waar men decennialang van gedroomd had: het libertair communisme. Er ontstond een nauwe samenwerking tussen militieleden en dorpsbewoners die elkaar wederzijds hielpen. Hier en daar kwam het tot uitwassen van volkswoede waarbij lokaal bekende sympathisanten van de rechtse coupplegers standrechtelijk werden geëxecuteerd. Pellicer en zijn kompanen deden er alles aan om dat te voorkomen, aangezien ze vonden dat er geen mensen uit impulsieve gronden geliquideerd moesten worden, alleen als echt vaststond dat ze aantoonbaar heulden met de vijand.

3

Door het gebrek aan wapens, munitie en voorzieningen zoals kleding, tenten, dekens en kookgerei, aan het front, bleef de militieleden niet veel anders over dan het bewaken van de veroverde posities en af en toe aanvallen plegen op de vijandelijke stellingen. De schaarste was zo ernstig dat zelfs de hulzen van afgeschoten kogels werden ingezameld om opnieuw gevuld te worden in de munitie-ateliers van de CNT. De productiecapaciteit van die ateliers was erg beperkt, wat tot gevolg had dat ieder militielid aan het Teruel-front een dagelijkse portie van vier kogels ter beschikking had. Tevens leidde dit gebrek ertoe dat de IJzeren Colonne grote hoeveelheden vrijwilligers, die zich aangemeld hadden, terug moest sturen. Op het hoogtepunt bestond de Colonne uit zo'n vierduizend militieleden en stonden er achtduizend op de wachtlijst.[5]

De Colonne zocht naar wegen om toch aan wapens te komen en stuitte daarbij telkens weer op enerzijds de onwil van de republikeinse regering om wapens te leveren, omdat die eiste dat de milities zouden opgaan in het reguliere Volksleger (en dus zouden militariseren), en anderzijds het ontbreken van eigen middelen om die aan te kunnen schaffen. Aangezien ook de CNT geen afdoende materieelproductie op gang wist te krijgen en geen haast leek te maken met het doorvoeren van de revolutie, besloot de Colonne om op 14 september twee centuria naar Valencia te sturen.

De leden van de Colonne bestormden het gebouw van de republikeinse regiogouverneur waar ook het hoofdbureau van politie, de rechtbank en het ministerie van financiën waren gevestigd. Als ware revolutionairen gooiden ze alle

politiearchieven, gerechtelijke dossiers en het complete kadaster met eigendomsaktes op een grote berg en staken die in brand. De Colonne schreef daarover in een manifest: 'We vernietigden de papieren en legden beslag op de gebouwen die, zoals de rechtbank, in voorbije tijden dienden voor het levend begraven van vele revolutionairen in de gevangenissen, en die vandaag, nu we ons op de drempel van een anarchistische samenleving bevinden, geen enkele reden van bestaan meer hebben.'[6]
Vervolgens trokken ze op naar de Modelogevangenis en lieten iedereen, met uitzondering van de gevangen zittende fascisten, vrij. Bij het verlaten van de gevangenis werd het complete archief van de gevangenis in brand gestoken.
In de weken daarna trokken eenheden van de Colonne meermaals naar de 'achterhoede' op zoek naar sympathisanten van de fascisten, naar wapens en naar geld en juwelen. Het geld en de juwelen waren bestemd voor de aankoop van de hoognodige wapens. Pellicer en een Italiaanse kameraad reisden met zes miljoen peseta's naar Parijs en Luik om te proberen daar wapens aan te schaffen. Dat lukte deels, maar een gedeelte werd ook door de communisten in beslag genomen bij aankomst in Spanje.
Op 23 september omsingelden drie centuria van de Colonne de Guardia Civil kazerne Arrancapinos in Valencia en ontwapenden de aanwezige politieagenten. Dezelfde dag werden tevens de bewapende wacht van het Britse consulaat plus een eenheid van de door de communisten opgezette nieuwe politiemacht Antifascistische Volkswacht (GPA of GUAPA) ontwapend. Vergelijkbare acties vonden plaats in veel meer plaatsen, waaronder Gandía en Castillón. Het motto van de Colonne was dat goed bewapende eenheden nodig waren aan het front en zeker niet in de achterhoede. Bovendien hadden ze als revolutionairen een enorme afkeer van politie en leger. In de achterhoede was de republikeinse regering keihard aan het werk om de eigen structuren weer op te bouwen. Duizenden politieagenten en reservetroepen liepen daar met goede bewapening rond en poogden in toenemende mate de anarchistische revolutie van juli 1936 ongedaan te maken.

4

De kleine bourgeoisie, de republikeinse partijen (met de communistische partij voorop) en bovenal de reformistische vleugel binnen de CNT en FAI zagen deze ontwikkelingen met lede ogen aan. Deze laatsten waren al vanaf eind augustus 1936 hard bezig om voor partner van de regeringspartijen aangezien te worden. Als eerste trad de CNT-FAI eind september 1936 met verschillende ministers toe tot de regionale regering van Catalonië. Vanaf dat moment sloop de contrarevolutie langzaam maar zeker de organisatie binnen. De leiders van de CNT-FAI deden steeds meer water bij de wijn. De achterban werd in veel gevallen niet meer geraadpleegd, ofwel voor voldongen feiten gesteld. Het is bijna onvoorstelbaar dat de heftige debatcultuur binnen de CNT en de FAI na het uitbreken van de burgeroorlog door een groot deel van de leden niet meer werd gepraktiseerd. Men slikte steeds meer en de organisatie legde intern in toenemende mate censuur op.
De media van alle bij de CNT en de FAI aangesloten organisaties werden uiteindelijk opgetrommeld voor een bijeenkomst op 28 en 29 maart 1937 in Barcelona. Men kwam daar niet echt tot een definitief besluit, maar legde zich zelf wel een muilkorf op termijn aan. In naam van de oorlog en de revolutie eiste men dat de gehele aan de CNT en FAI gelieerde pers zich zou onderwerpen aan de politieke lijn, zoals die uitgezet zou worden door het Nationale Comité van de CNT-FAI.
Daarmee werd het federalisme, wat inhield dat iedere afzonderlijke vakbond of groep zijn eigen positie kon bepalen, definitief de nek omgedraaid. Medio april 1937 ging de Regionale Vergadering van de CNT in de Levante-provincie nog verder en voerde de persrichtlijn met directe ingang in. Alle kranten kwamen in feite direct onder censuur te staan en het beperkte aantal kranten dat nog enigszins kritische en leesbare artikelen had geschreven, verdween en daarvoor in de plaats kwam een volstrekt gelijkgeschakelde pers die onleesbare artikelen produceerde. Zo werden ook medio april 1937 *Nosotros en Linea del Fuego*, de spreekbuizen van respectievelijk de FAI uit Valencia en omgeving en de IJzeren Colonne, waarbij ook de eerste voor een groot deel door de IJzeren Colonne-leden gevuld werd met berichten, gelijkgeschakeld. De redacties stapten op uit protest.
De drang om in de regering opgenomen te worden, leidde er ook toe dat de CNT-FAI leiding akkoord ging met het militariseren van de boeren- en arbeidersmilities, de colonnes, die overal in Spanje aan het front lagen. Deze militarisering riep veel weerstand op. 'We zijn niet naar het front getrokken om een burgerlijk democratische republiek te verdedigen. (…) Het tijdperk van de burgerlijke democratieën is voorbij. We bevinden ons nu in het tijdperk van het proletariaat.'[7] Maar een reactie zou niet lang op zich laten wachten. In de republikeinse media en de reformistische CNT-kranten kwam een lastercampagne tegen de IJzeren Colonne op gang. Een stroom van valse beschuldigingen, overdrijvingen en berichten over door anderen gepleegde misstanden, die hen in de schoenen geschoven werden, kwam op gang. Op 29 oktober viel het eerste slachtoffer. Een militielid op verlof in Valencia, die weigerde zich te laten boeien en mee te komen naar het bureau, werd ter plekke doodgeschoten door de GPA. Vier centuria van de IJzeren Colonne kwamen van het front naar Valencia voor de begrafenis. De begrafenisstoet werd op het Tetuanplein in Valencia door regeringstroepen en de GPA onder vuur genomen. Er vielen een groot aantal doden en meer dan vijftig gewonden. De CNT-FAI deed er alles aan om de woedende Colonneleden van een vergeldingsactie af te houden, waar ze uiteindelijk in slaagde door het gerucht te verspreiden dat er bij Castellón een fascistische invasie vanuit zee dreigde.
De reden van deze afleidingsmanoeuvre was duidelijk: op 4 november 1936 trad de CNT met vier ministers toe tot de landelijke republikeinse regering. Een dag later vluchtte de regering van Madrid naar Valencia. De woede en frustatie bij een deel van de CNT-FAI achterban was enorm: 'De telegraaf brengt ons het nieuws dat de CNT deel gaat nemen aan de regering. Dat wil zeggen dat ze accepteert wat men altijd aangevallen heeft en zo het fundament onder onze ideeën vernietigt. Vanaf heden zal er niet meer over vrijheid gesproken worden, maar over onderwerping aan 'onze regering', het enige orgaan dat toegerust is om de oorlog en het economische leven te leiden. (…) De geschiedenis gaat door, de staat houdt

stand en dat alles in naam van een organisatie waarvan men zegt dat die anarchistisch is. Hoe lang nog, compañeros?'[8]

5

Vanaf dat moment ging het in snel tempo bergafwaarts met de revolutie. Stukje bij beetje werden alle verworvendheden sinds 17 juli 1936 teruggedraaid. De druk werd opgevoerd om tot militarisering van de colonnes te komen en steeds meer anarchistische colonnes moesten bakzeil halen. Aanvankelijk met het dreigement dat er geen soldij meer betaald zou worden, anderzijds met beloften van toevoer met voedsel, wapens en munitie. Met name ook vanuit de CNT-FAI werd de druk opgeschroefd en werd de toon steeds openlijker vijandig. Zowel Federica Montseny als Juan Garcia Oliver, CNT-ministers in de landelijke regering, maakten het wel erg bont met hun verdraaiing van de feiten. Montseny zei: 'Wij die niet over discipline wensten te praten, hebben er nu om moeten vragen, voordat die ons opgelegd wordt. We wilden het leger vernietigen en nu willen we het (in stand houden) en zetten we ons er voor in om het aaneen te smeden, omdat veel kameraden vergaderden in plaats van de vijand aan te vallen. Wat wrang! Want jullie zijn het die er schuldig aan zijn dat we accepteren wat we zojuist geaccepteerd hebben.'[9]
Rond de kerstdagen van 1936 nam de IJzeren Colonne deel aan een offensief rond Teruel en wist als enige eenheid de geplande doelstelling te realiseren, ondanks heftige verliezen vanwege de slechte bewapening, de belabberde hergebruikte munitie en het totaal ontbreken van artillerie- en luchtsteun. Uiteindelijk bleek de hele operatie voor niets want de Colonne kreeg bevel de na dagen strijd veroverde posities weer te ontruimen. In de weken die volgden kwam de ene na de andere CNT- of FAI-bons langs en probeerde de Colonne om te praten. Eind januari werden afgevaardigden van de Colonne naar Valencia gehaald en daar stevig onderhouden door onder andere Garcia Oliver die de aanval op de Colonnes opende en hen verweet dat ze het fascisme niet direct in de eerste dagen hadden vermorzeld. Volgens hem leden ze aan alle mogelijke zwakheden: gebrek aan aanpassingsvermogen, studieboeken anarchisme, lafheid en ongeschiktheid voor de oorlog. Marianet, de secretaris-generaal van de CNT, dreigde aan het eind van het gesprek met fusillades, waarop de afgevaardigden van de IJzeren Colonne hem uitmaakten voor brandweerman van de revolutie en vertrokken. Garcia Oliver vertrok met slaande deuren. Marianet diende een klacht in bij de Nationale Vergadering (de hoogste 'instantie' binnen de CNT), die daarop van de Colonne een verontschuldiging eiste, hetgeen de Colonne weigerde. Men was in een patstelling beland.
Begin februari belegde de IJzeren Colonne een vergadering van alle confederale colonnes. De resultaten daarvan waarvan nogal ontluisterend.[10] De een na de ander gingen de colonnes overstag (voor zover ze dat al niet eerder gedaan hadden). Niemand durfde zover te gaan om openlijk schande te spreken van de bijna voltooide bureaucratisering binnen de anarchistische beweging, die 'de organisatie' tot een manipulatiemachine had gemaakt, die tegen het belang en de wil van de eigen aangesloten leden in handelde.
Pellicer opende de zitting met een bittere uiteenzetting over hoe de wapens die de regering binnenkreeg, doorgesluisd werden naar de nieuwe militaire eenheden die gevormd werden, terwijl het de anarchistische milities ontbrak aan alle noodzakelijke dingen. De staat verstevigde zijn positie en de eigen organisaties (CNT en FAI) droegen daar aan bij. 'We moeten de verantwoordelijke organisaties en ons zelf de schuld geven, aangezien wij ons er schuldig aan gemaakt hebben dat we de beste krachten aan het front hadden, terwijl daarentegen in de comités van de organisaties de strebers vanuit een comfortabele functie aan het werk waren tegen het goed functioneren van deze organisaties in.'
Hij maakte stuk voor stuk korte metten met de argumenten die tegen de colonnes waren aangevoerd: de bandelozen, de verwerping van professionele hulp, het gebrek aan discipline. 'Wij willen de fronten niet verlaten, we willen ons niet met het mes op de keel militariseren en we willen dat we om onze mening gevraagd worden.'

De militieleden van de IJzeren Colonne wilden het front niet verlaten zoals de meerderheid van de centuria van de Durruti Colonne[11] en de Colonne Tierra y Libertad (Land en Vrijheid) maar ze voelden zich net zoals in 1932 in de kou gezet door de reformisten, die na de hereniging in 1936 de CNT in de Levante leidden[12]: 'De Organisatie heeft, voor wat de Levante betreft, vuil spel gespeeld, het heeft comités bespeeld en die hebben de militarisering goedgekeurd, terwijl op de laatste Regionale Vergadering van Vakbonden het tegendeel was besloten. We spreken ons niet uit tegen de Organisatie, die we meer dan wat dan ook liefhebben. We spreken ons uit tegen de comités die haar naam door het slijk halen.'[13]

6

Uiteindelijk werd toch tot militarisering besloten. De overige milities hadden het revolutionaire hoofd definitief laten zakken en zich neergelegd bij de overwinning van de staat. De afgevaardigden van de IJzeren Colonne legden het resultaat van deze bijeenkomst voor aan een algemene vergadering van alle Colonneleden, die na veel gedoe op 21 maart 1937 plaats kon vinden. Begin maart werd de Levante-regio nogmaals opgeschrikt door een aantal botsingen tussen politie en gecollectiviseerde boeren. Leden van de IJzeren Colonne die de zijde van de boeren kozen of wilden bemiddelen, werden opgepakt danwel beschoten. In diverse steden en dorpen waren er manifestaties, vonden pogingen tot opstand plaats, werden barricaden opgericht en oorlogsvoorbereidingen getroffen (zoals bijvoorbeeld in Alfafar, Utiel, Liria, Játiva en met name in Gandía). Het Nationale Comité van de CNT moest zich tot het uiterste inspannen om de opstand de kop in te drukken.
José Pellicer had al eerder de aanwezigheid aan de kaak gesteld van een grote hoeveelheid politietroepen, die zich in de achterhoede bevonden en zich bezig hielden met het provoceren en bedreigen van revolutionaire boeren. Dit was niet het eerste, noch het laatste conflict dat plaatsvond. Kort daarvoor hadden er incidenten plaatsgehad in Cullera, Hellín, Tabernes Blanques en andere dorpen.
Het was het begin van de contrarevolutie op het platteland. De agrarische productie in de streek rond Valencia was cruciaal voor de Republiek en de regering stelde alles in het werk dat de collectieven die productie niet zouden controleren. Ieder voorwendsel werd aan-

gegrepen om in te grijpen en het privé-eigendom weer in ere te herstellen: wat dat betreft zaten alle partijen op dezelfde lijn. Hoewel het niets had gedaan om het meedogenloze optreden te voorkomen, vond het Nationale Comité van de CNT het nodig om het gepleegde verzet af te keuren en dreigde ermee dat degenen die eenzijdig zouden besluiten over te gaan tot verdediging, uit de organisatie gezet zouden worden. Dit was nooit eerder vertoond, aangezien het Comité zich nooit eerder dergelijke taken had toegeëigend. De bureaucratisering van de libertaire organisaties consolideerde zich, hetgeen aangeduid werd met 'comitécratie'. Later schaarde het Nationale Comité zich achter het regeringsdecreet ter ontwapening van de arbeiders.[14]

Op 12, 13, 15, 16 en 17 maart 1937 verscheen in het dagblad *Nosotros* een serie indrukwekkende artikelen,[15] ondertekend door 'een *incontrolado*' (oncontroleerbare), waarin een vurig betoog tegen de militarisering werd geformuleerd en de zelfkritiek ook niet geschuwd werd. Uiteindelijk besloot de Algemene Vergadering van de Colonne zich wegens uitzichtloosheid neer te leggen bij de militarisering. Een deel van de milicieleden trok zich daarop om principiële redenen terug of werd wegens een te lage of te hoge leeftijd afgewezen. De weerstand was gebroken. Pellicer bleef en trad met een groot deel van de Colonne toe tot de 83ste Brigade.

Door de militarisering was de revolutie tot mislukken gedoemd omdat hierdoor een scheiding ontstond tussen de oorlog en de revolutie. De milities waren gebaseerd op de revolutionaire ideeën van de rebellerende arbeidersklasse. Daaruit was ook de sociale revolutie voortgekomen. Het bestaan van de revolutionaire milities schiep een machtsvacuüm waarin de sociale revolutie zich kon ontplooien. De inlijving van de IJzeren Colonne in het reguliere leger had tot gevolg dat deze revolutionairen tot een speelbal van de (communistische) legerleiding werden en de betrokkenheid van de militieleden bij de voortzetting van de revolutie onmogelijk werd. Het lijkt wel alsof de krachten die op hen uitgeoefend waren om de antimilitaristische wroegingen te overwinnen, de voormalige militieleden blind hadden gemaakt voor wat er om hen heen gebeurde.

Terwijl zij, verstoken van enige betrouwbare nieuwsvoorziening van de gelijkgeschakelde media, aan het front lagen, barstte er begin mei 1937 in Barcelona een volksopstand los, die uiting gaf aan het verzet tegen de steeds overheersender rol en het steeds openlijker agressieve optreden van de Spaanse communistische partij. Die opstand werd door politioneel en militair geweld en hernieuwde brandbluspolitiek van Garcia Oliver en Montseny tot zwijgen gebracht.

Communistische troepen trokken door de achterhoede en ontbonden het overgrote deel van de gecollectiviseerde bedrijven en dorpen. Kritische anarchisten werden opgepakt of vermoord. De reformistische leiding binnen de CNT had, gebruikmakend van de passiviteit van een aanzienlijk deel van de achterban, de revolutie in de koelkast gezet. Direct nadat de militarisering voltooid was en er een begin was gemaakt met het oprollen van de gecollectiviseerde bedrijven, werd de CNT uit de regering gegooid. De communisten hadden dat deel van hun klus geklaard en dus konden de reformistische CNT'ers gaan. In juni en juli 1937 zou het laatste recalcitrante CNT-bolwerk in de provincie Aragón door de troepen van de communistische generaal Lister opgerold worden. De door de CNT geleide regioregering Raad van Aragón werd ontbonden en de landbouwcollectieven werden ontmanteld. Het was definitief gedaan met de revolutie in Spanje.

7

De 83ste Brigade werd direct na de inlijving ondergebracht in een divisie die geleid werd door de communist Martínez Cartón en vervolgens in juli 1937 met spoed overgeplaatst werd naar de sector van Albarracín om troepen aldaar af te lossen die slag hadden geleverd. De aflossing vond onder volstrekt chaotische omstandigheden plaats, zonder wapens (de afgeloste bataljons hoorden die eigenlijk over te dragen, maar dat gebeurde niet altijd), tijdens een zware artillerie- en mitrailleurbeschieting. De aanvoerder van de Brigade, José Pellicer, raakte zwaargewond en moest geëvacueerd worden en er vielen veel doden. Enkele officieren, die tot de oprichters van de Colonne behoorden, deserteerden. Soldaten sloegen in het wilde weg op de vlucht. De wanorde werd gestopt door Francisco Mares, het militielid met het meeste aanzien onder de soldaten.

Desondanks werd er door de legerleiding geprobeerd hem juridisch te vervolgen. Tegen een groep van meer dan vijfhonderd officieren en soldaten, die om overplaatsing hadden gevraagd, werd een onderzoek wegens desertie geopend. Het was overduidelijk dat de 83ste Brigade als kanonnenvlees gebruikt was. Wat er nog van de 83ste Brigade over was na de slag om Albarracín werd ontwapend om vervolgens over diverse brigades verdeeld te worden.

José Pellicer werd, terwijl hij nog aan het herstellen was van zijn zware verwondingen, als gevolg van intriges van het Regionale Comité van de FAI, dat zwaar op de hand van de staat was, vervangen als commandant van de 83ste Brigade. De anarchistische bureaucratie stelde orde op zaken in eigen huis. Zijn plaatsvervanger Mares werd niet geaccepteerd door de voormalige militieleden, tot dat duidelijk werd dat hij niets te maken had met de uitsluiting van Pellicer. De gedeserteerde officieren, die tot de oprichters hadden behoord, werden door een militair tribunaal veroordeeld tot dertig jaar dwangarbeid en naar een strafbataljon overgebracht.

Pellicer werd bij het verlaten van het ziekenhuis door de Militaire Inlichtingendienst SIM[16] opgepakt op basis van fantastische beschuldigingen: het bezit van geheime schatten, het beramen van een overval op een juwelier in Barcelona, hulp aan rechtse elementen. Hij werd van gevangenis naar gevangenis overgeplaatst tot oktober 1938, toen werd hij vrijgelaten en weer in het leger opgenomen en kreeg hij het bevel over een andere brigade. In de opeenvolgende maanden verwerd de 83ste Gemengde Brigade tot een speelbal van de militaire strategie van de Russen: ze werd achtereenvolgens toegevoegd aan diverse verschillende divisies en legercorpsen. Na de slag om Teruel en de verdediging van Castellón was ze dermate gehavend dat ze niet echt herkenbaar meer was. De meerderheid van de oorspronkelijke leden was verdwenen of gesneuveld. Van die grootse revolutionaire smeltkroes restte slechts nog as.[17]

Bij de val van de Republiek besloot Pellicer bij zijn kameraden te blijven en niet zoals het overgrote deel van de CNT-leiders het hazenpad te kiezen. Pellicer werd uiteraard opgepakt en ten-

slotte ter dood veroordeeld. Uiteindelijk werd hij in juni 1942, gelijk met zijn broer Pedro, gefusilleerd.

8

Amorós schreef een boeiend boek, dat heel gedetailleerd het reilen en zeilen van de IJzeren Colonne reconstrueert. Doorspekt met citaten uit publicaties uit die tijd en gebaseerd op getuigenissen van diverse leden van de IJzeren Colonne, die de hele Franco-tijd overleefd hebben, schildert hij de teloorgang van de CNT en daarmee van de revolutie. Hierbij is Amorós heel wat minder diplomatiek dan Abel Paz, die in 1984 een boek publiceerde over de IJzeren Colonne. Waar Paz de CNT en FAI met fluwelen handschoenen aanpakte en veel van het stuitende optreden van de leiders buiten beschouwing laat, legt Amorós alle machtsspelletjes feilloos bloot en laat tevens zien dat het radicale deel van de achterban van de CNT en de FAI zich, enkele uitzonderingen daar gelaten, erg passief opstelde en daardoor de revolutionaire verworvenheden niet wist veilig te stellen.
Twee dingen moeten me wel van het hart over Amorós boek. Eigenlijk is het ondanks de titel meer een biografie van de IJzeren Colonne, dan van José Pellicer. Verspreid door het boek kom je wel het een en ander te weten over hem, maar van Pellicer als man van vlees en bloed krijg je niet zo echt een beeld. Alleen zijn politieke leven wordt belicht.
Het tweede minpunt is dat er zo goed als niet ingegaan wordt op de rol van vrouwen in de Colonne. Kort wordt ergens een paar keer wat summiers gemeld over Pellicers vriendin, die de leiding had over het militieziekenhuis in de plaats Segorbe, maar dat ontstijgt het niveau van 'de partner van' niet echt. Elders in zijn boek wordt verslag gedaan van een Algemene Vergadering waar een reformistische CNT'er voorstelt dat de vrouwen niet langer meer deel mogen uitmaken van de Colonne, hetgeen zo goed als unaniem van de hand werd gewezen, aangezien men zeer tevreden was over het optreden van de vrouwen aan het front. Maar welke rol zij daar dan speelden, wordt niet duidelijk. Hoewel Amorós' boek goed leesbaar is, is – om het geheel in een groter kader te kunnen plaatsen – enige voorkennis over de decennialang voortslepende richtingenstrijd binnen de CNT wel aanbevolen.[18] Voor degenen die dit boek gaan lezen is het nuttig om de lijst met errata die de dochter van José Pellicer heeft gemaakt, naast het boek te leggen.[19]
De laatste jaren verscheen er meer over de IJzeren Colonne. Nestor Romero's boek *Los Incontrolados* is zeer rommelig van opzet en eigenlijk het enige wat zijn boek de moeite waard maakt, zijn de opgetekende getuigenissen uit de mond van met name het voormalige Colonnelid 'Ana' en in mindere mate van Elias Manzanera. Kate Sharpley Library bracht een brochure uit, getiteld *The Iron Column: Testament of a revolutionary*, met een vertaling van herinneringen van deze zelfde Elías Manzanera aan zijn Colonne-tijd.
Het probleem met zijn tekst, die oorspronkelijk in 1980 in Spanje als reisverslag in brochurevorm verscheen, is dat hij de geschiedenis van de IJzeren Colonne mooier probeert te maken, of beter gezegd zelfs deels van zijn revolutionaire lading ontdoet. Hij ontkent bijvoorbeeld dat er centuria van het front naar de achterhoede getrokken zouden zijn, waar dat toch echt wel gebeurd is. Er werden zelfs uitgebreide manifesten

door de IJzeren Colonne aan gewijd. Manzaneras taalgebruik is erg gezwollen, wat op den duur mateloos irriteert. Als hij zich zelf beschrijft, wordt het bijna op het pijnlijke af, dermate zelfingenomen is hij. Daar komen nog macho-uitspraken bij die het geheel tamelijk overteerbaar maken. Op bladzijde 20 produceert hij nog een fraai stukje visserslatijn: 'veel van de Moorse gevangenen werden aangetroffen in het bezit van afgehakte hoofden, die ze in hun knapzakken bij zich droegen tot dat ze een moment rust hadden om de gouden tanden eruit te trekken. Deze gedegenereerde wilden uit Afrikaanse streken, hadden carte blanche om te moorden en te stelen zoals ze wilden'. Genoeg over deze tekst. De tentoongespreide directheid en bescheidenheid die in het *Protest tegen de kapitulaties van 1937 door een 'incontrolado' van de IJzeren Kolonne* [20] staat in schril contrast met de borstklopperij en overdrijvingen van Manzanera.

9

Het volgende boek waar ik aandacht aan wil besteden is *Una miliciana en la Columna de Hierro; María 'La Jabalina'* (Een militievrouw in de IJzeren Colonne; Maria 'de Jabalina'). De auteur, Manuel Girona Rubio, is in de geschiedenis van María Pérez Lacruz gedoken, een uit de stad Sagunto afkomstige vrouw die op 19 jarige leeftijd toetrad tot de IJzeren Colonne. María Perez werd na Franco's overwinning opgepakt, nadat ze was aangegeven door een inwoner van haar woonplaats, tevens ex-lid van de IJzeren Colonne, die – ongetwijfeld na zware mishandelingen – een enorme reeks beschuldigingen tegen haar uitte. Deze aangever, aangeduid als 'el Rebollo' (de Bergeik), werd nog voor María geëxecuteerd.
Dit boek lijdt in hogere mate aan het zelfde euvel als Amorós boek. Over haar woonplaats Sagunto in oorlogstijd kom je wel het een en ander te weten, maar over de hoofdpersoon eigenlijk bedroevend weinig. Het is zelfs onduidelijk wat ze in de IJzeren Colonne gedaan heeft. Ze is het ziekenhuis van Valencia binnengebracht nadat ze zwaargewond was geraakt door een schot door haar dijbeen bij Puerto Escandón. Daar had de dag ervoor een offensief tegen de fascistische stellingen plaatsgevonden. Voor de hand liggend is dus dat ze tijdens die bestorming gewond is geraakt. Nadat María Pérez vier maanden later pas uit het ziekenhuis werd ontslagen, keerde ze niet meer terug naar het front.
De auteur stelt, zich beroepend op het naoorlogse verhoor van María Pérez, dat ze verpleegster was. Dat is natuurlijk een beetje schamele bewijsvoering. María Pérez kan dat verklaard hebben uit lijfsbehoud. De kans op een zware straf was uiteraard nog veel groter als ze had bekend dat ze militielid was geweest. Maar goed, de auteur kiest voor de makkelijke weg en dat heeft misschien ook wel een reden. De bedoeling van hem is om haar 'onschuld' aan te tonen, om te bewijzen dat haar ter dood veroordeling niet rechtsgeldig was aangezien ze 'slechts' een verpleegster was. Overigens ontzenuwt hij wel alle overige valse beschuldigingen die uiteindelijk tot haar ter dood veroordeling leidden.
Evenmin wordt uit dit boek duidelijk wat de revolutie in Sagunto en omgeving nu eigenlijk inhield. Blijkbaar interesseert dat de auteur, de sociaaldemocratische ex-burgemeester van Sagunto ook niet. Over de uitvoering die werd gegeven aan de revolutie in de provin-

cie Valencia lees je wel het een en ander bij Amorós, maar de geïnteresseerde zal vooral te rade moeten gaan bij andere auteurs.[21]
Op 23 April 1939 werd María Pérez opgeroepen voor verhoor en legde ze een eerste verklaring af, waarin ook belastende dingen voor kameraden werden opgenomen. Later trok ze haar verklaring in en verklaarde ze dat ze die had ondertekend zonder deze gelezen te hebben. We mogen aannemen dat ze mishandeld is, zoals destijds gebruikelijk was. Tijdens het gerechterlijk vooronderzoek tegen haar passeren diverse verklaringen van burgers de revue. Bijna alle beweren dingen over haar 'van horen zeggen'. Op 8 augustus 1942, twee maanden na de gebroeders Pellicer, wordt María geëxecuteerd op dezelfde plek.

10

Dan wil ik nog even wijzen op het in het Catalaans verschenen boek *De milicians a soldats*. Dat beschrijft in vogelvucht de diverse colonnes die er in de provincie rond Valencia geopereerd hebben. Daarbij komt ook de IJzeren Colonne ter sprake. Wat dit boek vermeldenswaard maakt, is dat het diverse fraaie citaten uit de Colonne-krant *Linea de Fuego* bevat, die een duidelijk beeld geven van de radicale positie van de IJzeren Colonne. Tevens wordt uitgebreid uit de doeken gedaan hoe het debat over de militarisering in de streek rond Valencia verliep. Aanvullend wordt beknopt wat over de rol van vrouwen geschreven. Het blijkt dat, afhankelijk van de eenheid, tussen de drie en zeven procent van de militieleden vrouwen waren. Een klein deel daarvan werkte als verpleegster, maar het overgrote deel als militievrouw aan het front.
Blijkbaar was ook een geregeld terugkerend thema het 'immorele gedrag' van de militievrouwen. Bijna altijd gaat het in deze gevallen om mannen wier vriendin er een punt achter heeft gezet en een ander heeft gevonden. Een ex-militielid meldt daarover: 'De vrouwen doorbraken zeer zware ketenen. Zij die zin hadden om met een man naar bed te gaan, deden dat. Dat is geen hoererij, dat is zelfbevrijding!' Ook een deel van de anarchistische mannen was klaarblijkelijk nog niet bevrijd van zijn macho-opstelling. In welke mate de vrouwen zich verder nog bevrijdden wordt helaas ook niet uit dit relaas duidelijk. Wie meer algemene informatie zoekt over de vrouwen in de milities en in het algemeen gedurende de Spaanse burgeroorlog, kan terecht bij Mary Nash, *Defying male civilization* (Arden Press, 1995).
Ter afsluiting dient nog vermeld te worden dat de 'eer' voor de herontdekking van de IJzeren Colonne toekomt aan de historicus Burnett Bolloten. Hij publiceerde in 1961 *The Grand Camouflage*, wat het fundament zou zijn voor twee later steeds verder uitgebreide studies. De laatste versie verscheen postuum in 1991 onder de titel *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution*.
In dit doorwrochte standaardwerk over de Spaanse burgeroorlog en revolutie weidde Bolloten twee hoofdstukken aan de IJzeren Colonne en de militarisering. Uitgebreid gaat hij in op diverse aspecten van de geschiedenis van de IJzeren Colonne en drukt ook een aanzienlijk deel van zogenaamde incontrolado-tekst af. Bolloten is erg kritisch met betrekking tot de opname van bevrijde gevangenen in de Colonne. Daar waar Bolloten in zijn hele boek erg zorgvuldig en afgewogen is met zijn bronnengebruik, en alles drie keer controleerde met andere bronnen alvorens het op te nemen, leunt hij voor dit deel zo goed als uitsluitend op bronnen die tot de CNT-bureaucratie behoren, danwel uit communistische, in dat geval regeringskringen stammen. Deze personen hadden er allemaal belang bij om een sterk gekleurde versie van de geschiedenis te presenteren. Het blijft gissen of Bolloten niet over ander materiaal beschikte.

NOTEN

(1) Niet te verwarren met de gelijknamige FAI-groep waar onder anderen Buenaventura Durruti, Francisco Ascaso en Juan Garcia Oliver deel van uit maakten. – (2) De scheuring die in 1932 optrad tussen radicalen en gematigden binnen de CNT. Een aantal gematigden, aangeduid als *treintistas*, met hun aanhang (zo'n 70.000 leden) traden uit en een deel daarvan richtte de FSL, de Federación Sindicalista Libertaria (Anarchistische Vakbondsfederatie) op, een ander deel vormde de Partido Sindicalista (Syndicalistische Partij). Er kwam pas bij het CNT congres van mei 1936 in Zaragoza een einde aan de scheuring. De FSL ging toen weer op in de CNT. Daarmee waren alle reformistische syndicalisten weer binnengehaald. De Syndicalistische Partij zou niet terugkeren in de schoot van de CNT. Zie onder andere Rinze Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme in Spanje*, Aspekt, Soesterberg, 2007, p.368-378 en p. 424-429. – (3) Eenheid van honderd militieleden. – (4) Verslag van het Oorlogscomité, opgesteld voor een vergadering van afgevaardigden van de centuria en afgedrukt in *Línea de Fuego* van 30 januari 1937 en de *Nosotros* van 19 februari 1937. (5) Zie Miguel Amorós, *José Pellicer; El anarquista íntegro*, Uitgeverij Virus, Barcelona, 2009, pag. 181, pag. 206. – (6) Manifest van de IJzeren Colonne, 'Aan de arbeiders, aan de revolutionairen, aan de anarchisten', 1-10-1936. – (7) 'Cuidado en la retaguardia' (Opgepast in de achterhoede), Francisco Cueva, *Fragua Social*, 11-10-1936. – (8) 'La CNT gubernamental', *Linea de Fuego*, 4-11-1936. – (9) *Bandera Roja*, 22-12-1936. – (10) Zie voor het complete verslag getiteld *Acta del Pleno de Columnas Confederales y anarquistas*: http://www.fondation-besnard.org/article.php3?id_article=428, tevens in Franse vertaling opgenomen in *Los Incontrolados* van Nestor Romero. – (11) Een aanzienlijk deel van de leden van Durruti Colonne weigerde zich te militariseren en reisde af naar Barcelona. Een deel van hen vormden daar de groepering Amigo de Durruti (Vrienden van Durruti) die begin mei 1937 een radicale rol zouden spelen tijdens de zogenaamde Meidagen, waarna de communisten het definitief voor het zeggen kregen in Barcelona. Zie onder anderen Miguel Amorós, *La revolución traicionada: La verdadera historia de Balius y Los Amigos de Durruti*, Virus, Barcelona, 2003; The Friends of Durruti Group, *Towards a fresh revolution, Drowned Art publications*, zonder plaats, 1985; Frank Mintz & Miguel Peciña, *Los Amigos de Durruti, los trotsquistas y los sucesos de mayo*, Camp Abierto Ediciones, Madrid, 1978. – (12) Zie noot 1. – (13) De bovenstaande drie citaten komen uit *Acta del Pleno de Columnas Confederales y anarquistas*, zie noot 10. – (14) De twee voorafgaande alinea's zijn ontleend aan *Miguel Amorós, ¿Atemperarse o morir?* geschreven als voorwoord bij de Italiaanse tweede druk van *Un 'incontrolado' della Colonna di Ferro: Davanti ai libertari del presente e del futuro sulle capitolazioni del 1937* (Nautilus, Torino, 2006). – (15) *Protest tegen de kapitulaties van 1937 door een 'incontrolado' van de IJzeren Kolonne*. Voor het eerst in het Nederlands verschenen als bijlage bij het Haagse tijdschrift *De Zwarte*, nummer 80 (12 juni 1987). In 1999 integraal herdrukt onder dezelfde titel door uitgeverij De Dolle Hond en in 1993 door uitgeverij Iris uitgebracht, met een inleiding van Rudolf de Jong, onder de titel *Een keerpunt in de Spaanse Burgeroorlog; anoniem protest*. – (16) Servicio de Información Militar (Militaire Inlichtingendienst), op 15 augustus 1937 opgericht door de sociaaldemocratische minister van Defensie Indalecio Prieto. Belast met spionage en contraspionage. Werkte nauw samen met de steeds openlijker in Spanje opererende Russische geheime dienst GPOE. Beschikte al vrij snel over ruim 6000 agenten, eigen gevangenissen en concentratiekampen. Ook anarchisten werden in grote getale het slachtoffer van deze dienst. Zie onder andere *de AS* nr. 150, zomer 2005 (Stalin in Spanje). – (17) Het stuk over het lot van de Colonne na de militarisering is overgenomen van Miguel Amorós, *¿Atemperarse o morir?* (zie noot 14). – (18) Voor deze achtergrondkennis verwijs ik naar: Gerald Brenan, *The Spanish labyrinth*, Cambridge University Press, 1990; Rinze Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme in Spanje 1868-1939*, Uitgeverij Aspekt, 2007. – (19) Die errata zijn te vinden op: http://memoria-anarcosindica-

lista.blogspot.com/2010/02/matizaciones-sobre-libro-nosotros-de.html. – (20) Zie noot 15. (21) Frank Mintz, *Autogestión y anarcosindicalismo en la España revolucionaria*, Traficantes de Sueños, 2006; Pelai Pagès i Blanch, *La guerra civil als països Catalans* (1936-1939), PUV, 2007; Gaston Leval, *Collectives in the Spanish revolution*, Freedom Press, 1975; Sam Dolgoff, *The anarchist collectives, Workers' self-management in the Spanish Revolution 1936-1939*, Free Life editions, 1974.

LITERATUUR

Miguel Amorós, *José Pellicer; El anarquista íntegro*, Uitgeverij Virus, Barcelona, 2009.
Burnett Bolloten, *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1991.
Abel Paz, *Crónica de la Columna de Hierro*, Uitgeverij Virus, Barcelona, 2001.
Protest tegen de kapitulaties van 1937 door een 'incontrolado' van de IJzeren Kolonne, uitgeverij De Dolle Hond, 1999 (in 1993 door uitgeverij Iris uitgebracht, met een inleiding van Rudolf de Jong, onder de titel *Een keerpunt in de Spaanse Burgeroorlog; anoniem protest*).
Elías Manzanera, *The Iron Column: Testament of a revolutionary*. Kate Sharpley Library, London, 2006.
Nestor Romero, *Los Incontrolados; Chronique de la Colonne de Fer, Espagne 1936-1937*. Acratie, La Bussière, 1997.
Manuel Girona Rubio, *Una miliciana en la Columna de Hierro; María 'La Jabalina'*. Publicacions de la Universitat de València, Valencia, 2007.
Degenen die nog meer willen weten over de milities en de militarisering kunnen bij de volgende twee publicaties terecht:
Juan J. Alcalde, *Milicias y unidades armadas anarquistas y anarcosindicalistas en la Guerra Civil española 1936-1939*. Dit is een een lijvige knipselkrant met deels door de auteur verzamelde gegevens en anderzijds diverse van het internet afgeplukte artikelen van andere auteurs over het onderwerp. Nadruk ligt hierbij wel op de oorlogsgeschiedenis. Gratis te downloaden via: http://www.ateneu-enciclopedicpopular.org/spip.php?article147.
Eladi Mainar Cabanes, *De milicians a soldats: Les columnes valencianes en la Guerra Civil espanyola (1936-1937)*, Universitat de València, Valencia, 1998. Dit boek is in het Catalaans.

VOORBEELD VAN DE LASTERCAMPAGNE TEGEN DE IJZEREN COLONNE

Dat de IJzeren Colonne vanwege haar radicaliteit het voortdurende slachtoffer was van lasterlijke berichtgeving in zowel de CNT-FAI pers als in die van de republikeinse media is na lezing van dit artikel wel duidelijk geworden. Een exemplarisch staaltje van dergelijke laster verscheen in 1937 van de hand van de volledig met de Spaanse communistische partij samenwerkende auteur Ernest Hemingway in een Nederlandse krant: '(…) realiseerde ik, hoe moeilijk het voor een leger is, om Teruel anders dan uit het Noord-Westen te nemen. De anarchistische troepen hebben de heuvels acht maanden lang bezet, maar ze hebben zozeer de moeilijkheden, aan de situatie verbonden, gezien, dat ze ieder contact met den vijand hebben vermeden. Op veel plaatsen waren de oude linies, naar wij zagen, een tot drie kilometer, van die van den vijand verwijderd en het enige contact met de vijand was van zeer vriendschappelijken aard. Zo vertelde een officier in dezen sector, dat de anarchisten de nationalisten zelfs voor voetbalmatches plachten uit te noodigen. Voordat de IJzeren Colonne werd ontwapend en van het front van Teruel verwijderd, ging de Colonne soms het weekend in Valencia doorbrengen, zodat de linies vrijwel verlaten waren. Nu de IJzeren Colonne is ontwapend en een nieuw leger is gevormd, is dit alles veranderd en worden de troepen aangevoerd door een oudartillerieofficier, die een strenge discipline heeft ingesteld en alle regeringslinies naar voren heeft geschoven. Gedurende het laatste offensief in Aragón is een divisie van dit leger 25 kilometer opgerukt over een frontbreedte van 39 kilometer waarbij zij belangrijke hoogten bezet hebben boven de hoofdweg Teruel-Calatayud.' (Ernest Hemingway. 'Bezoek aan het front bij Teruel' in het Haagse dagblad *Het Vaderland*, 27 september 1937).

'IK BEN NIET ECHT ARM OMDAT IK RIJK BEN VAN GEEST'

Over volkscultuur en anarchosyndicalisme

Willy Verhoysen

In oktober 1868 zette de Italiaanse anarchist Giuseppe Fanelli voet aan wal in de Catalaanse hoofdstad Barcelona. De Napolitaan was in opdracht van Bakoenin naar het Iberische schiereiland gereisd om de Eerste Internationale in Spanje te verbreiden. De reis van Fanelli was een groot succes volgens Anselmo Lorenzo, die algemeen wordt beschouwd als de grootvader van het Spaanse anarchisme. In Madrid en Barcelona werd de Italiaan enthousiast ontvangen door arbeidersgroepen bij wie hij hamerde op de noodzaak om een Spaanse afdeling van de Eerste Internationale op te richten. Hoewel hij geen Spaans sprak en zijn toehoorders weinig of geen Italiaans of Frans verstonden, werden de arbeiders gegrepen door de gloed van zijn mimiek en de kracht waarmee hij in zijn betoog tekeer ging tegen de tirannen en uitbuiters.

Het enthousiaste betoog van Fanelli vond in Spanje een gunstige voedingsbodem omdat het aansloot bij de tijdsgeest voor meer vrijheid en gericht was tegen de monarchie. Hij verwoordde de wens van de arbeiders op het recht van vereniging. De morele kritiek, de kritiek op de politieke machthebbers, de politieke taal van de revolutie, radicaal-democratisch, solidariteit en wederkerigheid waren kernbegrippen die hun wortels hadden in de opkomende republikeinse beweging aan het einde van de jaren 1840. Vrijwel alle internationalisten en anarchisten van de eerste generatie zetten hun eerste politieke stappen in de republikeinse beweging. Dat gold ook voor Lorenzo. Hij was in 1840 geboren te Toledo. Op elf jarige leeftijd werd hij door zijn ouders naar Madrid gestuurd om bij een oom in een kaarsenwinkel te werken. Dat werk beviel de jonge Lorenzo echter niet, waarna hij werk zocht als typograaf.

Die beslissing was belangrijk voor zijn toekomst. Verschillende stichters van afdelingen van de Eerste Internationale oefenden trouwens het beroep van typograaf uit. Zij waren bekend als de 'arbeidersaristocraten' omdat ze dichtbij de burgerlijke cultuur stonden en de actualiteit goed kenden. Zoals zovele arbeiders was Lorenzo een autodidact. Op deze manier kwam de jonge Lorenzo in contact met de republikeinse beweging en vooral met hun belangrijkste voorman Francisco Pi i Margall.[1] Het was Pi i Margall die hem de weg toonde naar het anarchisme waarmee Lorenzo zijn horizon verbreedde en zich levenslang identificeerde.[2]

EERSTE INTERNATIONALE

De Eerste Internationale vond snel een brede weerklank onder de Spaanse arbeiders en zou enkele jaren later al zo'n vijftigduizend volgelingen tellen.[3] In 1870 werd de Federación Regional Española (FRE) opgericht als de formele organisatie van de Eerste Internationale

(Asociación Internacional de los Trabajadores, kortweg AIT). De FRE was niet louter geïnspireerd door de ideeën van Bakoenin. De Spaanse afdeling van de AIT sloot aan bij de radicaal-democratische politieke traditie die coöperatieve en associatieve ideeën hoog in het vaandel voerde en waar het collectivisme en de antistaatsopvattingen van de Russische anarchist aan toe werden gevoegd. De FRE was echter geen lang leven beschoren want in 1874 werd ze, samen met de ontbinding van de eerste republiek, illegaal verklaard.[4] Maar de FRE had een netwerk van arbeidersverenigingen opgezet, tijdschriften opgericht en pamfletten verspreid. Zodoende bleven de opvattingen van de Eerste Internationale levend en begeesterden ze de hoop van de volksmassa's tot afgrijzen van de heersende klasse.

Een tweede factor die het voortbestaan van de FRE onder druk zette was de breuk tussen de anarchisten en de marxisten na de komst van Paul Lafargue in 1871. Paul Lafargue was een schoonzoon van Karl Marx die na het bloedige neerslaan van de Parijse Commune door zijn schoonvader naar Spanje was gestuurd om de groeiende invloed van Bakoenin op de Spaanse arbeiders een halt toe te roepen. De missie van Lafargue werd evenwel geen succes. Als zoon van Cubaanse emigranten sprak Lafargue weliswaar Spaans, maar hij wist niets van de interne Spaanse aangelegenheden. De overheersende doctrinaire opvatting bij de Spaanse marxisten, die meer oog hadden voor de eigen organisatie dan voor de beslommeringen van de arbeiders, droeg er toe bij dat de socialistische beweging in Spanje maar moeizaam van de grond kwam.[5]

De invloed van de Internationale leefde, ondanks de onderdrukking, voort via de arbeidersverenigingen, via vormen van presyndicaal verzet en de taal van de anarchistische politiek. In 1881 reorganiseerde de beweging zich en legde de basis voor de Federación de Trabajadores de la Región Española (FRTE). Maar de FRTE werd ook al spoedig het slachtoffer van de hevige overheidsrepressie waarbij de anarchistische beweging wederom in de clandestiniteit werd gedwongen. De vervolging was zo hevig dat velen, waaronder Anselmo Lorenzo, naar Parijs vluchtten. Het laatste decennium van de negentiende eeuw was eveneens de periode van het anarchisme van de daad als reactie op de brute onderdrukking. Overigens was dit soort geweld een internationaal verschijnsel waarbij in Spanje veel minder slachtoffers vielen dan in andere Europese landen. Veel aanslagen waren trouwens een reactie uit wraak tegen een overheid die onschuldige slachtoffers martelde en ter dood veroordeelde zonder dat ze iets met een aanslag te maken hadden.

Na het verlies van de laatste Spaanse koloniën als gevolg van de Spaans-Amerikaanse oorlog in 1898, sloeg de economische crisis hard toe.[6] De grote armoede onder de landarbeiders in het zuiden en het groeiende bewustzijn van de industrie-arbeiders in Catalonië bleken een vruchtbare voedingsbodem te zijn voor talrijke arbeidersverenigingen die op libertaire basis waren geschoeid. Onder meer de Moderne School van de anarchistische pedagoog Francisco Ferrer i Guardia gaf de anarchistische beweging opnieuw wind in de zeilen.

SYNDICALISME

Rond 1900 zag een nieuwe organisatie het licht, die zich baseerde op het syndicalisme en aan de basis stond van de grote staking die rond de eeuwwisseling het land lam legde. De Spaanse regering reageerde op de klassieke wijze en ontbond de nieuwe organisatie. Maar het decentrale karakter van het anarchisme maakte het onmogelijk om de beweging te vernietigen: het harde optreden van de overheid leidde integendeel tot nog meer verzet. De plaatselijke arbeidersbewegingen van Barcelona verenigden zich, in augustus 1907 tot een vakbond: Solidaridad Obrera. De nieuwe vakbond verwees nadrukkelijk naar het revolutionaire syndicalisme zoals dat in 1906 werd verwoord door de Franse vakbeweging Confédération Générale du Travail (CGT) in het Charter van Amiens en beschouwde zich als de erfgenaam van de Eerste Internationale.[7] Enkele maanden later, in oktober 1907, werd een tijdschrift met dezelfde naam ten doop gehouden dat vanaf 1916 als dagblad zou verschijnen.[8] Ook in tal van andere plaatsen schoten libertaire syndicale organisaties uit de grond.

Na het echec van 1898 probeerde de Spaanse regering in het noorden van Marokko nieuwe koloniën te verwerven. Dat stuitte op zo'n fel verzet van de plaatselijke bevolking dat het Spaanse leger enkele keren in het zand moest bijten. Daarom riep de regering in 1909 de reservisten onder de wapens, maar de oorlog in Marokko was zeer onpopulair in Spanje. Het oproepen van de reservisten leidde tot hevig protest en in Barcelona brak zelfs een algemene staking uit. De overheid beschuldigde de pedagoog Ferrer ervan de aanstichter te zijn van de onlusten en veroordeelde hem ter dood.[9]

Na de gebeurtenissen van 1909, beter bekend als de Tragische Week, was duidelijk geworden dat er behoefte bestond aan een nationale arbeidersorganisatie. De Confederación National del Trabajo (CNT) zou in eerste instantie tijdens het tweede congres van Solidaridad Obrera in september 1909 worden opgericht. De repressie die volgde op de Tragische Week leidde echter tot een vertraging. Anderzijds bracht de Tragische Week een radicalisering onder grote groepen arbeiders teweeg. Het gevolg was dat de republikeinse arbeidersverenigingen en de meerderheid van de socialisten die nog lid waren van Solidaridad Obrera, zich niet aansloten bij de syndicalistische CNT toen die in 1910 werd opgericht.[10]

SOCIALE NETWERKEN

De ontstaansgeschiedenis van het Spaanse anarchisme wordt vaak vereenzelvigd met de Italiaanse anarchist Fanelli. Zijn komst in 1868 was een belangrijke stimulans voor velen, maar het anarchisme ontstond in Spanje niet spontaan bij een generatie noch was het de toevallige vrucht van een buitenlands anarchisme met Italiaanse wortels. Dat betoogt Raúl Ruano Bellido in zijn boek over de sociologie en het (Spaanse) anarchisme: *Sociología y anarquismo, anális de una cultura política de resistencia*.*

De verklaring voor het succes van de anarchistische beweging op het Iberische schiereiland moet volgens hem gezocht worden in het sociale netwerk van de arbeid, van de familie, de buurt en de gemeenschap. Maar ook in de ervaringen, in het bewustzijn en de tradities van de eigen strijd van het volk en van de arbeidersklasse. Het waren de bestaande sociale netwerken die een gunstige voedingsbodem vormden voor de verzetscultuur waarop de anarchistische ideeën waren geënt. Om het

Spaanse anarchisme als sociale beweging te begrijpen is het van groot belang te weten dat ze wortelde in de volkscultuur en de arbeiderscultuur.
De geschiedenis van de arbeidersbeweging, ook de anarchistische, is in vele studies onderzocht waarbij vooral de structuur en de sociale veranderingen worden geanalyseerd en de ideeën van hun meest vooraanstaande denkers worden verklaard en geïnterpreteerd. Met Raúl Ruano Bellido constateren we dat helaas heel wat minder aandacht wordt besteedt aan het begrijpen en analyseren van hoe de arbeiders waren, hoe ze zich voelden, welk leven ze leidden, wat ze deden tijdens hun werk en hoe ze zich vermaakten, hoe ze de wereld beschouwden, wat ze lazen, wat hun angsten waren en hun dromen. De meeste onderzoeken naar de arbeidersbeweging informeren ons gewoonlijk weinig of niet over wat de arbeiders zelf dachten en over de samenleving waarin ze moesten leven.
Autobiografieën zijn van groot belang omdat de arbeiders daarin met eigen woorden vertellen over hun kinderleven, het familiale leven, het werk en de vrije tijd, de religie, de betekenis van de politieke arbeid en de ervaring van de vrouwen. Dergelijke thema's vallen doorgaans buiten de statistieken en de registers van onderzoeken. Dat wil volgens Raúl Ruano Bellido niet zeggen dat statistieken en dergelijke niet belangrijk zijn. Het wil alleen maar zeggen dat statistieken niet het volledige onderzoeksveld belichten.
Veel historici en sociologen die de arbeidersbeweging bestuderen vergeten te kijken vanuit het gezichtspunt van de actoren zelf of hebben dat tenminste verwaarloosd. Zodoende verliezen ze grotendeels de historische herinnering van deze mensen en daarmee de essentie van de volkscultuur. De mondelinge getuigenissen worden bovendien in de meerderheid van de gevallen gebruikt voor het toelichten van traditionele historiografische studies en worden in mindere mate gebruikt om nieuwe problemen te onderkennen en nieuwe gezichtspunten te formuleren.
Bovendien is de geschiedenis vaak het onderwerp van de politieke schommelingen en de machtsstrijd in de samenleving. Het zijn vaak de dominante klassen en groepen die hun stempel drukken op de mening over het verleden van de samenleving en die presenteren als een objectieve visie op de geschiedenis. Zodoende verdwijnt een groot deel van het verleden van de volksklassen uit de 'objectieve' geschiedenis, vooral van degenen die strijdvaardig en rebels waren, zoals dat het geval is met de anarchistische beweging. De geschiedenis van de volksklassen moeten we volgens Ruano Bellico daarom zoeken in onder andere geschreven getuigenissen en in levende verhalen, die we moeilijk zullen vinden in de officiële historiografie of de academische geschiedschrijving. De kwalitatieve onderzoeksmethodes veranderen aldus in een noodzakelijk werktuig om dergelijke geschiedenissen boven water te halen en te publiceren.

ANARCHISME IN BARCELONA

Een mooi voorbeeld van een studie waarin veel aandacht wordt besteed aan de geschiedenis van de volksklassen en de wijze waarop de anarchistische beweging in Barcelona wortel schoot, werd enkele jaren geleden al gepresenteerd door Chris Ealham in zijn boek *Class, culture and conflict in Barcelona 1898 – 1937*.[11] Dit boek is opnieuw uitgegeven met een andere titel *Anarchism and the city, revolution and counter-revolution in Barcelona 1898-1937* en voorzien van een voorwoord van de Britse hispanoloog Paul Preston.**
Ealham laat in zijn boek op heldere wijze zien hoe Barcelona vanaf 1800 razendsnel groeide en arbeiders aantrok die op zoek waren naar werk. De stad groeide snel en vooral ongeordend, nieuwe wijken rezen als paddestoelen uit de grond. Het stadsbestuur van Barcelona had noch de politieke wil noch het politieke inzicht hoe ze de ongebreidelde groei van de stad in goede banen kon leiden. De stedelijke industriële expansie bracht vanaf eind negentiende eeuw een scheiding der klassen met zich mee in het urbane landschap. Vanaf 1920 werd een tweede ring om de stad aangelegd van vooral proletarische wijken. Die arbeidersklasse was vooral door de grote toevloed van migranten, weinig geschoold. En de migranten waren niet altijd gewenst door het stadsbestuur.
Anekdotisch is de wijze waarop het stadsbestuur poogde de migrantenstroom uit het zuiden van Spanje te keren. De Barcelonese regenten beloofden op een bepaald moment aan alle migranten die zouden terugkeren dat ze een (kleine) som geld zouden ontvangen en op de trein een stevige maaltijd zouden krijgen. Het succes was overdonderend: er vertrok een overvolle trein uit Barcelona richting het zuiden. Toen de treinreizigers even buiten Barcelona hun geld hadden ontvangen en de maaltijd kregen, dook plotseling een groep op die de trein tot stilstand bracht. Vervolgens stapte iedereen uit en keerde spoorslags terug naar de Catalaanse hoofdstad.[12]
Eind jaren 1920 kampte Spanje ook met een sterke inflatie, wat de lonen van de arbeiders sterk ondermijnde. Noch de centrale Spaanse overheid, noch de stedelijke autoriteiten hadden een effectief sociaal plan dat de schrijnende armoede kon opvangen, wat velen regelrecht naar de anarchistische beweging leidde. 'Veel jongeren van amper veertien jaar oud waren zich vroeger al bewust van het sociale probleem. Vooral in Barcelona waren er veel jongeren die evenals ik lid waren van de jongerenbeweging van de CNT. Zij deelden dezelfde ervaring die ik had: een geschiedenis van armoede en achterstelling.'[13] In veel autobiografieën wordt gesproken over een jeugd vol armoede met harde werkomstandigheden en een schaarse voedselsituatie. Zowel Ruano Bellido als Ealham laten op een sprekende wijze zien hoe die harde sociale en economische omstandigheden het terrein effenden voor de CNT en aanverwante organisaties.
Ealham en Ruano Bellido luisterden naar de ervaringen en de belevenissen van de arbeiders zelf waardoor ze een treffend beeld kunnen schetsen van een (anarchistische) beweging die wortelde in de praktische leefwereld van de volksklassen. Deel uitmaken van de beweging betekende ook dat je behoorde tot een eigen netwerk met een vakbond (CNT), libertaire athenea en avondscholen, eigen bibliotheken, het organiseren van opvang voor gevangenen en hun gezinnen.
'Ik leefde in een wijk waarin bijna iedereen kameraad was en hoewel er veel ellende was als iemand gevangen werd genomen, hielpen ze de gevangene en zijn familie. Zo werd ik met mijn zus opgenomen door anderen toen mijn vader gevangen zat, zodat mijn moeder kon gaan werken.'[14] Deze getuigenis laat duidelijk zien hoe het anarchisme geïntegreerd werd in de arbeiderswijken. De

libertaire beweging ontstond uit deze volksgemeenschappen en creëerde een vorm van alternatief leven waarin sociale banden voorop stonden, de broederlijke banden en de solidariteit tegenover het individualisme en egoïsme van de burgerlijke cultuur. Het cement dat de anarchisten verenigde ging veel verder dan louter en alleen een ideologische relatie, het was gebaseerd op sterke affectieve relaties.

In de proletarische wijken ontwikkelde zich onder de bewoners een bewustzijn van zelfhulp en een praktische alternatieve politiek. Dit bewustzijn van zelfhulp en directe actie stimuleerde de politieke beweging van de anarchisten enorm vanaf het einde van de negentiende eeuw en vooral na de oprichting in 1910 van de CNT. Het groeiende prestige van de anarchistische beweging dankte ze in de eerste plaats aan de relatie die ze in haar politiek legde met het aanwezige bewustzijn van directe actie onder de arbeiders. In de proletarische wijken ontstond daarop een geheel eigen orde van sociale netwerken en wederkerige solidariteit. Dankzij de complexe organisatie van deze netwerken en de solidariteit was het voor nieuwe migranten mogelijk om in Barcelona te overleven.[15] De talloze nieuwkomers die in Barcelona aankwamen vanuit de armere delen van Spanje werden niet aan hun lot overgelaten. Ze werden opgevangen en hen werd de weg gewezen naar huisvesting en werk en naar de vakbond, alsook naar de culturele organisaties van de anarchistische beweging.

DIRECTE DEMOCRATIE

Een getuige vertelt hoe hij op het werk werd aangespoord om een vergadering van de CNT bij te wonen. Het viel hem op dat bij de CNT geen onderscheid werd gemaakt en dat evengoed naar een nieuweling werd geluisterd als iemand die al dertig jaar lid was van de vakbond. En dat was wat hem meteen aansprak: 'die directe democratie waar de basis besliste over een staking en niet een of ander comité dat de basis moest aanzetten tot een staking'.

Een andere getuige: 'Ik werkte in de metaalnijverheid waar verschillende arbeiders zich overgaven aan buitensporig alcoholgebruik. Maar enkelen distantieerden zich daarvan, die rookten en dronken niet, die lazen en spraken over de (sociale en politieke) toestand. Ik voelde me tot hen aangetrokken waarbij het om anarchisten en naturisten bleek te gaan die aandacht hadden voor de cultuur. Als er heiligen bestaan waren het wel deze mannen die zich wijdden aan hun kameraden en met hen praatten als kameraden: ik beschouwde hen tenminste als heiligen.[16] Zij waren het die de libertaire ideeën verspreidden in Andalusië en de rest van Spanje'.[17]

Die inzet voor de bewustmaking en het onderwijzen van de arbeiders, is een constante geweest in de geschiedenis van het Spaanse anarchisme. Vanaf het begin diende de rol van enkele intellectuelen en de cultureel meest geschoolde arbeiders als een inspiratiebron voor veel arbeiders. Ook omdat zij veel ervaring hadden opgedaan in de sociale strijd. Daarnaast waren de zogeheten athenea en rationalistische scholen van groot belang voor de CNT. Deze scholen ondersteunden de bestaande gemeenschapstructuren van de wijken zoals de anarchosyndicalistische vakbond dat ook deed. Het belang van het onderwijs van de athenea, van de rationalistische scholen als van de CNT-centra was zo groot omdat het officiële onderwijs onvoldoende en slecht was. Door invloed van deze athenea slaagde de CNT erin de verzetscultuur van de arbeiders te beïnvloeden en een proletarische visie te ontwikkelen die uitzicht bood op een relatief autonome wereld.

De cultuur van de directe actie van de anarchosyndicalisten wortelde in de volkse protesttradities van een stad waarin de straatgevechten tegen de politie en het opwerpen van barricades de geschiedenis van de stedelijke conflicten hadden gekenmerkt sinds de negentiende eeuw.

Door de ervaring van de leden van de CNT met de dagelijkse problemen waarmee de arbeiders werden geconfronteerd, konden ze praktische antwoorden bieden op de collectieve problemen en raakten ze stevig verweven met de sociale stelsels van de wijken. In de ogen van de arbeiders voelde de CNT het beste aan wat hun belangen waren. Aan het einde van Eerste Wereldoorlog had Barcelona zodoende een levendige alternatieve publieke sfeer met eigen ideeën en principes, eigen rituelen en organisaties en eigen praktijken.

SOLIDARITEIT VERSUS EGOÏSME

De befaamde Britse historicus Edward Thompson toont in zijn magnum opus *The making of the English working class* aan dat solidariteit de hoeksteen is in het culturele vormingsproces van de arbeidersklasse tegenover het individualisme dat eigen is aan de middenklasse en de culturele bourgeoisie.[18] Deze solidariteit is niet het gevolg van een ideale theorie over de samenleving, maar ontspruit aan de gemeenschappelijke ervaring van de arbeiders. De volksklassen veranderden de solidariteit van een noodzaak in een inspiratiebron. De solidariteit is een van de belangrijkste waarden die geworteld is in de anarchistische cultuur en een duidelijke bestaansreden heeft: het was en is het belangrijkste wapen dat de volksklassen hebben om zich te verzetten en te overleven.[19]

Deze opvatting wordt treffend geïllustreerd door een van de vele getuigen die Ruano Bellido aan het woord laat: 'Bij de verdeling van een werk voor de gemeente viel het me op dat hier rustig over werd gesproken zonder egoïstische oprispingen. Men verdeelde de ellende onderling, maar het was een verdeling zonder de waardigheid te verliezen. Dat is het verschil tussen arbeiderssolidariteit en de religieuze armenzorg: de eerste prijst, terwijl de tweede vernedert.' [20]

Een andere arbeider vertelt: 'In die dagen bestond er geen ziekenfonds of werkloosheidsteun. Als iemand ziek werd, liet een buurman van de zieke zijn spaarcenten achter op diens tafel. Daar werd geen contract over opgemaakt of wat dan ook. "Betaal het mij terug als je weer aan het werk bent" werd er dan gezegd. En het werd terugbetaald, cent voor cent als de zieke weer aan het werk kon. Dat was een kwestie van principe, een morele verplichting.'[21]

De anarchisten creëerden een volledig aparte wereld met eigen netwerken en ze deden dat op eigen kracht en met eigen middelen. Ze wilden niets te maken hebben met de wereld die ze wilden veranderen. Deze opvatting over solidariteit ging veel verder dan de strijd op de werkplaats. Ze maakte deel uit van een hechte sociabiliteit en van de noodzaak en een zin om zich onderling te verbinden en om de zaken samen aan te pakken. De anarchisten creëerden een eigen cultuur in de brede zin van het woord met eigen vakbonden, eigen athenea, scholen en tal van affiniteits-

groepen. Ze vormden ook hun eigen moraal. In dat verband hechtten ze veel belang aan de persoonlijke vorming. De anarchisten wilden immers een organisatie zijn van vrije en bewuste individuen. Een getuige: ‘In de vakbond leerden we spreken. Een kameraad nam een van onze tijdschriften en las een stuk voor. De groep besprak dat dan. Aldus leerden we om het woord te nemen en altijd onze mening te geven, zodat we niet achterbleven zonder te zeggen wat we dachten.’[22] Of zoals een anarchist van Casas Viejas het zei: ‘Ik ben mijn hele leven arm geweest, maar ik ben niet echt arm omdat ik rijk ben van geest.’[23]

De vele getuigenissen die Ruano Bellido opvoert, vormen een mooie illustratie van de opvatting van Antonio Gramsci, dat gemeenschappelijke ervaringen bij de arbeid en het geheel van sociale relaties een bron zijn waaruit een gemeenschappelijke rebelse filosofie kan voortspruiten.[24] Zowel uit gesprekken als uit autobiografieën blijkt duidelijk het belang die eigen netwerken hebben bij de vorming van een anarchistisch bewustzijn: de familie, de gemeenschap en de plaats van de arbeid. De libertaire cultuur wortelde in de rijkdom van de volkscultuur, van een (economisch) arme wereld, maar rijk aan sociale relaties en waarin men gewoon was zich tegen de overheersende klassen te verdedigen door wederzijdse hulp. Het anarchistisch gedachtegoed drong in deze omgeving door en gaf een stevige ideologische basis aan de meest vernederde klasse en bracht een sociaal project voort dan aansloot bij de verwachtingen van de volksklassen.

De opvattingen van Ruano Bellido sluiten op een mooie manier aan bij de bevindingen die Chris Ealham eerder maakte over Barcelona. Ealham brengt bovendien het materiaal in zijn boek op een boeiende manier tot leven. Hij belicht op een originele wijze de oorzaken van de sociale strijd in Barcelona. Het ongenoegen over de dagelijkse problemen, de werkloosheid, de hoge huren en de voedselprijzen vertaalden zich in een gepassioneerde en fascinerende libertaire strijd om zich de publieke ruimtes van de stad toe te eigenen. Dit was enerzijds een directe reactie om zelf onmiddellijk de eigen situatie te verbeteren, maar was anderzijds ook bedoeld als utopie van een toekomstige samenleving. De reconstructie die Ealham maakt van de ‘morele economie’ van de Barcelonese anarchisten past volgens inleider Preston in de traditie van Edward Thompson met zijn geschiedenis van onderop.[25]

VERSCHEIDENHEID

Uit het onderzoek van Raúl Ruano Bellido blijkt evenzeer dat de anarchistische cultuur geen homogene gesloten gemeenschap was en ook vandaag niet zonder interne conflicten is. Hij stelt in zijn boek twee cruciale vraagstukken aan de orde. Enerzijds plaatst Ruano Bellido vraagtekens bij het revolutionaire geweld. De opvatting dat een bepaald geweld onvermijdelijk is om de bestaande macht omver te werpen staat volgens hem diametraal tegenover het idee van degenen die een omwenteling op een pacifistische manier willen bereiken. Op de tweede plaatst stelt Ruano Bellido het deelnemen aan de bestaande instellingen ter discussie. Deze vraag verdeelt nog altijd de voorstanders van een hervorming van binnenuit en degenen die aan de kant van het systeem gaan staan en opteren voor een radicaal alternatief.

Daar kunnen we nog een derde vraag aan toevoegen over de rol van de staat en de representatieve democratie. Volgens Raúl Ruano Bellido is sinds de Eerste Internationale nooit meer een groot intern en serieus anarchistisch debat gehouden over de aard en de functies van de staat. De liberale of neoliberale staat is volgens hem niet hetzelfde als een sociale staat en beide verschillen radicaal van het fascisme en het stalinisme of van welke dictatuur dan ook. Als het zeker is dat het anarchisme gelijkwaardig is aan de vrijheid dan is het juist vanuit het vrije denken en de vrijheid van meningsuiting nodig om openlijk over deze vraagstukken te discussiëren zonder dogmatische of vooringenomen stellingen. Raúl Ruano Bellido poneert dat de houding van de anarchisten tegenover de sociale staat, waarbij hij doelt op openbare scholen, openbare gezondheidszorg, sociale zekerheid en dergelijke, niet hetzelfde kan zijn als die van de neoliberalen. In dat opzicht vindt hij het nodig met nieuwe ogen naar de sociale staat te kijken sinds haar ontstaan en het oude debat tegenover de staat bij te stellen.[26]

Het standpunt dat Raúl Ruano Bellido inneemt, stemt zonder meer tot nadenken en is bovendien brandend actueel omdat de geschiedenis zich lijkt te herhalen. De CNT was rond 1930 ernstig verdeeld over de vraagstukken van het revolutionair geweld en het al dan niet deelnemen aan verkiezingen. De tegenstellingen hierover leidden in 1931 zelfs tot een openlijke breuk waarbij de vakbond een groot deel van haar (gematigde) leden verloor.[27] In zekere zin herhaalde de geschiedenis zich een halve eeuw later toen in 1979 een deel van de herrezen CNT zich afscheidde en de anarchosyndicalistische vakbond CGT (Confederación General del Trabajo) stichtte die wel binnen de instellingen van het sociale overleg actief is. Het belangrijkste argument hiervoor was dat de maatschappelijke omstandigheden in Spanje in de halve eeuw tussen 1930 en 1979 grondig waren gewijzigd.

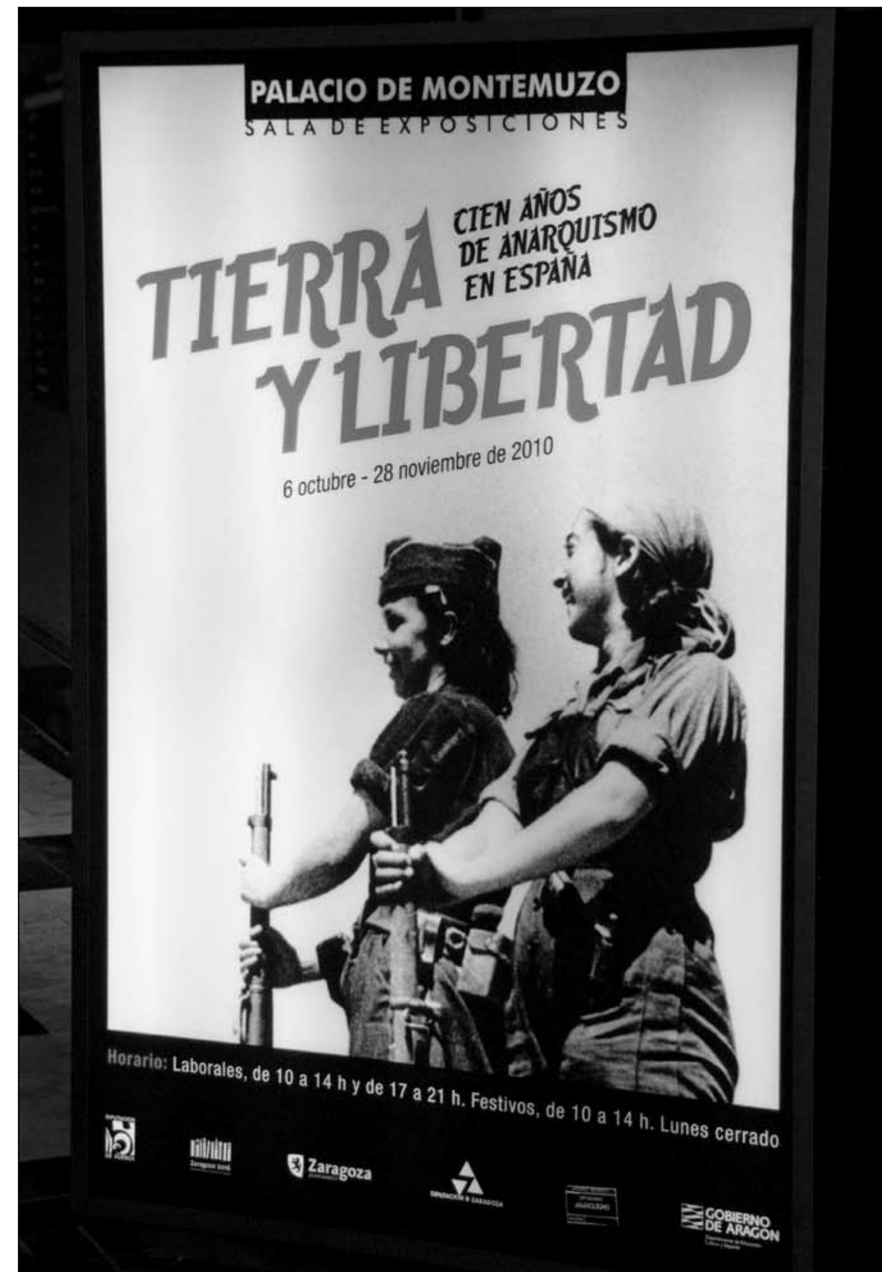
*Raúl Ruano Bellido, *Sociología y Anarquismo. Análisis de una cultura política de resistencia;* Fundación de estudios Libertarios Anselmo Lorenzo; Madrid 2009.

**Chris Ealham, *Anarchism and the city. Revolution and counter-revolution in Barcelona, 1898 – 1937*; AK Press, Oakland, Edinburgh, Baltimore 2010. Dit is een heruitgave van *Class, culture and conflict in Barcelona, 1898- 1937*, maar is een flink stuk goedkoper dan de oorspronkelijke uitgave die in 2004 bij de Britse uitgeverij Routledge verscheen. Ook de Spaanse versie *La lucha por Barcelona, clase cultura y conflicto 1898 – 1937* die in 2005 te Madrid werd gepubliceerd, is betaalbaar.

NOTEN

(1) Pi i Margall was een politicus en filosoof die in 1873 tot president van de eerste republiek werd verkozen. Hij was een federalist die sterk onder invloed stond van de ideeën van Proudhon en diens opvattingen probeerde te verenigen met zijn eigen staatsopvattingen. De voormalige president wordt beschouwd als een van de belangrijkste intellectuele Spaanse denkers van de tweede helft van de negentiende eeuw. – (2) Anselmo Lorenzo, *El proletariado militante*; Ciudad Real 2009. – (3) Zie onder meer Jacques Giele, *Arbeiderszelfbestuur in Spanje*; Amsterdam 1975 (heruitgave: Utrecht 2004). Volgens Giele telde de Eerste Internationale in Spanje vijf jaar na de doortocht van Fanelli al tussen de 60.000 en 100.000 leden. Giele, pag. 14. Giele lijkt daarmee de bronnen, die zeker niet eenduidig zijn, nogal optimistisch te interpreteren. Josep Termes, beschrijft in *Anarquismo y sindicalismo en España (1864 – 1881)*; Barcelona 2000, uitgebreid de ontstaansgeschiedenis van de Eerste Internationale en het anarchisme in Spanje. Zijn bronnen spreken over enkele tienduizenden leden. Termes, pag. 126 –133. – (4) De eerste Spaanse republiek was nog bezig met

een nieuwe grondwet die voorzag in een verregaande decentralisatie en grootscheepse sociale hervormingen toen in 1874 een opstand van Carlisten daar een eind aan maakte. – (5) Zie Paul Heywood, *Marxism and the failure of organised socialism in Spain 1879 – 1936*; Cambridge 1990. – (6) Spanje verloor toen Cuba, Porto Rico en de Filippijnen en behield slechts nog enkele enclaves in het noorden van Marokko, de westelijke Sahara en de Canarische eilanden. – (7) De Confédération Générale du Travail (CGT) was in 1895 opgericht. De Franse CGT voer tot de Eerste Wereldoorlog een radicaal syndicalistische koers die sterk was geïnspireerd door het anarchosyndicalisme. De CGT raakte tijdens de Eerste Wereldoorlog ernstig verdeeld over de steun aan de oorlog. De hoop die uitging van de Russische Revolutie in 1917, bracht de CGT daarna in het vaarwater van de Franse communisten. – (8) Het blad *Solidaridad Obrera* verschijnt nog altijd, tweewekelijks als orgaan van de Catalaanse afdeling van de CNT. Overigens bestaat er ook een minuscule vakbond met de naam Solidaridad Obrera die zich op haar beurt in 1989 losmaakte van de Confederación General del Trabajo (CGT). Als vakbond staat Solidaridad Obrera tussen CNT en CGT in. Zie ook het slot van dit artikel. – (9) Zie onder meer Dolors Marín, *La Semana Trágica. Barcelona en llamas, la revuelta popular y la Escuela Moderna*; Madrid 2009. Ferrer had niets te maken met de algemene staking die was uitgeroepen door een stakingscomité van plaatselijke arbeidersverenigingen zoals Solidaridad Obrera. – (10) Zelfs na het vertrek van andere arbeidersgroeperingen was de CNT aanvankelijk geen louter anarchosyndicalistische organisatie. De CNT baseerde zich de eerste jaren vooral op het radicaal syndicalisme zoals dat uit Frankrijk was overgewaaid en schoof mettertijd op in de richting van het anarchosyndicalisme. Zie hiervoor Antonio Bar, *La CNT en los años rojos. Del sindicalismo revolucionario al anarcosindicalismo (1910 – 1926)*; Madrid 1980. – (11) De Spaanstalige versie van dit boek *La lucha por Barcelona, clase cultura y conflicto 1898 - 1937* werd in *de AS* 159/160 (2007) uitgebreid door Willie Verhoysen besproken. – (12) Chris Ealham, *Anarchism and the city*, pag 23 –54. – (13) Raúl Ruano Bellido, *Sociología y Anarquismo*, pag. 202. – (14) Raúl Ruano Bellido, *Sociología y Anarquismo*, pag. 216-217. – (15) Ealham, *Anarchism and the city* , pag 23 - 54. – (16) Zie hierover Gerald Brenan, *The Spanish layrinth*; Cambridge 1971 (oorspr. 1943). Brenan stelt dat de anarchistische beweging met name in Andalusië een chiliastisch karakter had. – (17) Raúl Ruano Bellido, *Sociología y Anarquismo*, pag. 220 - 223. – (18) Edward Paul Thompson, *The making of the English working class*; Middlesex 1968. – (19) Raúl Ruano Bellido, *Sociología y Anarquismo*, pag. 252 - 254. – (20) Raúl Ruano Bellido, *Sociología y Anarquismo*, pag. 257. – (21) Chris Eelham, *Anarchism and the city*, pag. 23 – 54. – (22) Raúl Ruano Bellido, *Sociología y Anarquismo*, pag. 281. – (23) Op 11 januari 1933 kwam in Casas Viejas, in het zuiden van Spanje, een grote groep anarchisten in opstand nadat de CNT had opgeroepen tot een algemene staking. De republikeinse regering reageerde met het sturen van gewapende troepen. Na een belegering namen deze troepen het dorp in en staken het huis in brand waar verschillende aanvoerders van de opstand naar toe waren gevlucht. Achteraf werden nog verschillende opstandelingen en familieleden gefusilleerd. De moorddadige onderdrukking in Casas Viejas leidde tot een groot schandaal en lag mede aan de basis van het verlies van de zittende republikeinse regering bij de verkiezingen in november 1933. Zie Jerome R. Mintz, *The anarchists of Casas Viejas*; Bloomington/Indianapolis 1994. – (24) Antonio Gramsci (1891 –1937) was een van de oprichters van de Italiaanse communistische partij. Zijn theorieën over de invloed van de cultuur zijn bijzonder origineel. Hij introduceerde het begrip culturele hegenomie waarin Gramsci zich onder meer kritisch uitliet over het economisch determinisme van de klassieke marxisten. Zie hiervoor zijn gevangenisgeschriften. De eerste volledige Italiaanse uitgave van de *Quaderni del carcere en Lettere del carcere* verscheen pas in 1975 te Turijn. Eerdere uitgaven waren onvolledig. Er zijn in de loop der tijd ook diverse Engelstalige selecties van Gramsci's gevangenisgeschriften verschenen. Een volledig Engelse vertaling verscheen in twee delen: New York 1992 en 1996. – (25) Paul Preston in: Ealham, *Anarchism and the city*, pag. XIV – XVI. – (26) Raúl Ruano Bellido, *Sociología y Anarquismo*, pag. 389-393. – (27) In Barcelona verloor de CNT tot eenderde van haar leden. In de rest van Catalonië was de situatie door de splitsing nog veel rampzaliger en werd het ledental van de vakbond praktisch gehalveerd. Ealham, *Anarchism and the city*, pag. 132-134.

HET SPAANSE ANARCHOSYNDICALISME NA HONDERD JAAR*

Octavio Alberola

In 1910 richten de Spaanse anarchosyndicalisten, na vele jaren zware strijd voor het verbeteren van de levensomstandigheden van de arbeiders, de Nationale Confederatie van de Arbeid (CNT) op. Haar hoofddoel was 'het bevorderen van de organisatiegeest onder de arbeiders, en hen bewust te maken te maken dat alleen langs deze weg hun morele en materiele verheffing in de huidige samenleving mogelijk is' en het 'bespoedigen van de economische emancipatie van de arbeidersklasse door de revolutionaire onteigening van de bourgeoisie'. In 1928 – toen ik werd geboren – had de CNT er al achttien jaar van legaal en illegaal bestaan, naar gelang welke regering de scepter zwaaide, opzitten. Bijna twee decennia van het verdedigen van de arbeiders, maar zonder hun emancipatie te bereiken. Ondanks illegaliteit, het is de tijd van de militaire dictatuur van Primo de Rivera, staat de CNT in de voorste linie van de sociale strijd. Het zijn zware jaren voor de anarchosyndicalisten.

Mijn vader, onderwijzer op een rationalistische school,[1] was het hoofd van de Leken School van Alayor (op het eiland Menorca). Vanaf mijn geboorte ontwikkelt zich mijn leven, vanwege mijn vaders activiteiten binnen de CNT, parallel met de geschiedenis van deze organisatie. Een geschiedenis waarvan het hoogtepunt de revolutie van 1936 is, maar die met de overwinning van het nationaal-fascistische kamp in 1939 verandert in een geschiedenis van gevangenissen, clandestiniteit en ballingschap. Gevangenissen en clandestiniteit voor de anarchosyndicalisten die niet uit Spanje weg kunnen komen en ballingschap[2] voor degenen die, samen met duizenden andere Spanjaarden, weten te ontsnappen naar Frankrijk en Noord-Afrika.
Clandestiniteit en ballingschap die voortduren tot kort na de dood van generaal Franco in 1975. Dat jaar begint de zogenaamde *transición* (overgang) van het franquistische regime naar de huidige parlementaire monarchie en tevens het proces van wederopbouw van de CNT in Spanje. Een proces waaraan ik zelf niet kan deelnemen omdat ik niet uit Frankrijk weg kan.[3] Een proces dat op een cruciaal moment eindigt met een splitsing in de CNT. Een splitsing die nu, dertig jaar later, nog steeds voortduurt.
Een scheuring en botsing tussen anarchisten waar ik tot nu toe altijd afstand van heb bewaard. Wel onderhoud ik vriendschappelijke banden met gelijkgestemde kameraden die actief zijn in een van de drie organisaties die er intussen bestaan[4] en die alle drie het anarchosyndicalisme in Spanje voor zich opeisen.
Thans lijkt er een bemoedigend proces van overleg op gang te komen tussen deze drie organisaties om zich gezamenlijk te verzetten tegen het huidige offensief van de werkgevers en de socialistische regering. Een offensief dat poogt om de rechten van de arbeiders in te perken en om een economische politiek door te voeren die voordelig uitpakt voor het Kapitaal.
Het spreekt voor zich dat zowel mijn levensloop als die van de CNT, afgezien van de eerste achttien jaar, zich parallel in de tijd en in de strijd ontwikkeld hebben. Een gelijktijdigheid in de geschiedenis die zonder twijfel aan de basis staat van mijn ideologische identificatie met het anarchosyndicalisme en, daaruit voortvloeiend, met mijn huidige visie op haar geschiedenis. Daarom is het misschien verstandig om vooraf te waarschuwen voor die paralelliteit en gelijktijdigheid.
Het is niet de bedoeling om hier de geschiedenis van de CNT te beschrijven maar om mijn mening te geven over de toekomst van het Spaanse anarchosyndicalisme. Ik begin met het ideologische gedachtegoed. Dat is voortgekomen uit de ontmoeting van en de daadwerkelijke fusie tussen twee overtuigingen, twee verlangens en twee tradities: die van de revolutionaire organisatiegeest van de arbeiders en die van de anarchistische apolitiek. Een natuurlijke, logische en consequente samenvloeiing, zowel voor wat betreft de radicaliteit als het pragmatisme.
Radicaliteit en pragmatisme die sommigen, zowel vroeger als nu, in banen willen leiden, conform een 'beroemd' geworden drie-eenheid van 'principes, tactieken en doeleinden'.[5] Deze soort wereldlijke en revolutionaire drie-eenheid die door enkelen wordt opgevat als een soortement 'Tafelen der Tien Geboden'. De sektarische interpretatie ervan – om het even of die nu in de zin van de 'puurheid' (zuiverheid van beginselen) of van het 'possibilisme' (praktisch doen wat mogelijk is) is – heeft gedurende al die honderd jaren geleid tot ontelbare scheuringen in de CNT.

DUALISME

De geschiedenis van het Spaanse anarchosyndicalisme is getekend door een controverse tussen twee overtuigingen, bedoelingen en tradities. Het ging en gaat over de vraag wat voorop moet staan in het ideologische gedachtegoed van de CNT. Deze vraag ontstond door het verschil in werkwijze van de twee ideologieën die het praktisch handelen van de arbeidersorganisatie bepalen. Enerzijds de syndicalistische werkwijze die actief is op het concrete economische vlak. Anderzijds de anarchistische, die zich richt op de subjectieve bewustwording van de mens met betrekking tot zijn positie in en zijn houding tegenover de samenleving.
In de praktijk betekende dit een dualisme in de werkwijze en een dualisme in de tijd (het perspectief van het nu en dat van de toekomst). Anders gezegd: metterdaad strijden voor directe materiële belangen én tegelijkertijd de emancipatie nastreven (wat in alle zich voordoende gevallen een zaak is van de langere termijn), maakt het noodzakelijk de strijd te voeren met twee verschillende verwachtingen qua tijd en te handelen vanuit twee verschillende perspectieven. In het eerste geval de tijdelijkheden van het nu en die van de toekomst. In het tweede geval de perspectieven op het verbeteren van de levensomstandigheden binnen het heersende systeem en de strijd om dat systeem te vernietigen.
Het is dus niet vreemd dat deze strijd om de ideologische voorrang voortdurend interne problemen en botsingen veroorzaakte die draaiden om de programmatische richting en de bureaucra-

*Dit artikel is vertaald door Jeroen ten Dam en bewerkt door de redactie.

tische controle over de organisatie. Problemen en botsingen die – bewust of onbewust – werden weggemoffeld achter een schijndilemma tussen 'coherentie' (de samenhang tussen beginselen, tactieken en doelstellingen) en 'efficiëntie'. Het is overigens overduidelijk dat men alleen subjectief en sektarisch kan betogen 'coherenter' of 'efficiënter' te zijn dan anderen. En al helemaal wanneer je onder anti-autoritairen verkeert. Coherentie is niet voorstelbaar zonder efficiëntie en omgekeerd.
De coherentie tussen middelen en doel is niet alleen een ethisch principe, het is tevens het werkelijke fundament van de efficiëntie. Het is immers evident dat het referentiepunt bij een dergelijke coherentie het ethisch beginsel is. Derhalve zou altijd en onder alle omstandigheden anti-autoritair optreden het referentiepunt voor de anarchosyndicalisten moeten zijn.
Alleen als het ethische referentiepunt het anti-autoritair optreden is, kan er alleen samenhang zijn tussen beginselen en strijdwijzen die worden gebruikt om de 'doeleinden' te bereiken met behulp van anti-autoritair optreden. Dat geldt zowel wanneer het 'doel' is het verbeteren van de levensomstandigheden binnen het heersende systeem, als wanneer dat is de strijd tegen dat systeem.
De coherentie tussen het ideaal en de vakbondspraktijk is in het verleden zodanig geweest dat de Spaanse anarchosyndicalisten zich op de meest vruchtbare momenten in hun geschiedenis ervoor ingespannen hebben om deze te bereiken en in stand te houden.
Ondanks die permanente spanning omtrent de coherentie tussen het vakbondsideaal en de vakbondspraktijk, zijn de Spaanse anarchosyndicalisten er intertijd in geslaagd hun organisatie, de CNT, te consolideren en van haar, in de strijd van de arbeidersklasse tegen alle vormen van uitbuiting en overheersing van de ene mens door de andere, een ethisch en revolutionair referentiepunt te maken. En dat gold niet alleen voor Spanje, maar voor mensen wereldwijd.
Dankzij het enthousiasme en de morele integriteit van die strijders slaagden ze erin de anarchistische waarden in hun tijd ingang te doen vinden bij de arbeidersklasse en bij een aanzienlijk deel van de Spaanse samenleving.
Dat was mogelijk omdat die anarchosyndicalisten geen enkel moment geloofden dat hun optreden, samen met personen die er andere ideeën op na hielden (maar net zo uitgebuit werden), hun identiteit kon ondergraven. In tegendeel. Ze waren ervan overtuigd dat een dergelijke verbroedering hun kracht zou doen toenemen, omdat de waarden waarvoor zij streden niet alleen ten goede kwamen aan een groep overtuigde anarchisten, maar aan een ieder met aspiraties naar rechtvaardigheid en vrijheid.
Deze strijders waren zich ervan bewust dat de 'principes, tactieken en doelstellingen' van het anarchosyndicalisme een ethisch, egalitair en antihiërarchisch fundament hebben. Eveneens waren ze zich bewust van de noodzaak hun handelen te moeten aanpassen aan de omstandigheden van de strijd. Dat deden zij zonder afstand te nemen van de principes en de uiteindelijke oogmerken. Het belangrijkste was voor hen het in stand houden van de geest van verzet en de wens en de bereidheid om te strijden voor de emancipatie.
Het bewijs van dit alles leverden zij op 19 juli 1936, (17 juli begon de militaire opstand in Marokko, 19 juli was de opstand nationaal) de dag dat de burgeroorlog begon en zij zich verweerden tegen de staatsgreep van de militairen en kort daarna, toen zij de sociale revolutie op gang brachten met een reeks van collectivisaties in alle gebieden waar Kapitaal en Staat verdwenen waren. Hoewel deze revolutionaire ervaring ongedaan is gemaakt, blijft het de verst ontwikkelde poging om tot een werkelijk egalitair en antihiërarchisch socialisme te komen.

WEDEROPBOUW

De wederopbouw van de CNT is na de dood van Franco treurig verlopen. Er zijn thans, zoals gezegd, drie organisaties die het anarchosyndicalisme voor zich opeisen. Maar nu, na dertig jaar van noncommunicatie, vindt er een hoopgevend proces van toenadering plaats. En wel in de sociale strijd die momenteel op gang komt tegen de bezuinigingsplannen van de huidige Spaanse regering. Een proces dat het anarchosyndicalisme nieuw leven kan inblazen en zijn activiteit opnieuw kan richten op de coherentie en de efficiëntie van de strijd.
Het anarchosyndicalisme van vandaag karakteriseert zich, zoals vroeger, wederom door zijn vastberaden verzet tegen het Kapitaal, in samenhang met het streven naar een samenleving zonder uitbuiting en overheersing. De wil en de inspanning om met beide benen in de werkelijkheid van nu te staan zonder afstand te hoeven nemen van het bevrijdingsstreven, zijn voorhanden. De wil tot coherentie met het gedachtengoed, maar ook tot coherentie met en trouw aan een solidair engagement met de arbeiders.
Er is een gezindheid en praktijk die coherent is met het vertoog van het anarchosyndicalisme en die zich onderscheidt van het geïnstitutionaliseerde syndicalisme van de grote vakbonden als de UGT (gelieerd aan de sociaaldemocratische partij) en de CCOO (gelieerd aan de politiek radicalere partij Verenigd Links); vakbonden die de klassensamenwerking prediken en akkoorden ten koste van de arbeiders sluiten met de werkgevers en de opeenvolgende regeringen.
Waarom zou men onder dergelijke omstandigheden, een proces van toenadering in de strijd tegen de werkgevers en de 'socialistische' regering niet ondersteunen? Een proces dat, behalve dat het de rijpheid toont van de Spaanse anarchosyndicalisten, het concrete bewijs levert van hun vastberadenheid om 'een gezamenlijk front te blijven vormen tegen de bezuinigingen op de sociale zekerheid' en de arbeiders toont dat er een 'strijdvaardiger vakbeweging' bestaat, die vecht voor 'werknemersrechten die men nu afhandig wil maken', aldus Pako Millán, redacteur van *Solidaridad Obrera*, het orgaan van de Catalaanse CNT. 'Een gezamenlijk front', dat men in stand wil houden 'ondanks de meningsverschillen' en 'doorslaggevende structurele verschillen', die volgens Millán de CNT, CGT en Solidaridad Obrera van elkaar scheiden. (Het betreft hier onder andere de vraag of men mee moet doen aan de verkiezingen voor overlegorganen zoals ondernemingsraden, de kwestie van gesalariëerden in dienst van de organisatie en het inschakelen van advocaten bij arbeidsconflicten.)
Dat kan echter ook spaak lopen. Er zijn namelijk al personen die op basis van die 'uiteenlopende visies' en 'verschillen' hun verzet tegen een dergelijk gezamenlijk front rechtvaardigen. Vandaar de noodzaak en de urgentie om zich de

vraag te stellen over de juistheid van die 'uiteenlopende visies' en 'verschillen' ten einde vast te stellen of die werkelijk van gewicht zijn en de tegenstellingen rechtvaardigen.
Ik geloof niet dat die 'meningsverschillen' en 'doorslaggevende structurele verschillen' van veel gewicht zijn. Niet alleen omdat ze volgens mij ongegrond zijn, maar omdat de ontwikkelingsgang van de drie anarchosyndicalistische organisaties niet zo verschillend is. Bovendien handelen ze alle drie zoveel mogelijk in overeenstemming met de anarchosyndicalistische verzetsmentaliteit en het streven naar een betere maatschappij. Zowel wat betreft de verdediging van de rechten van de arbeiders als voor het scheppen en ondersteunen van ontmoetingsplaatsen waar anarchisten elkaar kunnen treffen: *ateneos*,[6] rationele scholen, etcetera. Het zelfde geldt voor productieve activiteiten in arbeiderszelfbeheer ten einde in het heden een begin te maken met de toekomstige anarchistische samenleving.
In werkelijkheid voelt de grote meerderheid van de anarchosyndicalisten van de drie organisaties, een enkele uitzondering daargelaten, zich deel van het volk en maakt geen onderscheid tussen de strijd voor eigen emancipatie en de strijd voor de emancipatie van allen. Er zijn slechts enkelingen binnen die organisaties die zich een elite of voorhoede voelen.
Daarmee wil ik echter niet ontkennen dat er in het verleden lieden geweest zijn, die met hun elitaire opstelling en voorhoedegedrag gedurende lange tijd sektarische en dogmatische groepsvorming in stand hielden. Interne kritiek en pogingen tot toenadering tot militanten van de andere organisaties waren daarbij taboe. Daarom is het nu van belang de ware aard van die 'meningsverschillen' en 'doorslaggevende structurele verschillen' te analyseren. Niet alleen omdat ze van zoveel gewicht zouden zijn dat de langdurige scheuringen er door gerechtvaardigd worden. Maar ook omdat de scheuringen niet de oorzaak zijn van het onvermogen de onmacht te overwinnen, waarin het anarchosyndicalisme zich sedert de periode van de overgang van dictatuur naar democratie bevindt.
Deelname aan de 'vakbondsverkiezingen' en het betalen van 'vaste medewerkers in loondienst' zijn belangrijke kwesties. Men kan er voor of er tegen zijn, maar hoe dan ook, deze kwesties, deze 'tactiek', moet vanuit het gezichtspunt van de samenhang met de doelstellingen van het anarchosyndicalisme geanalyseerd worden; en vanuit de vraag of zij die doelstellingen helpen realiseren. Maar niet vanuit een ideologische pretentie, alsof er maar één tactische optie zou zijn.

ACTIE

Ik ben van mening dat de bestaande vakbondstactiek van onder andere de UGT en CCOO (en ook de CGT) geen sociale verandering teweeg zal brengen. Ik ben het eens met Alfonso Álvarez, de huidige secretaris-generaal van de CNT,[7] die zegt dat 'zolang de dynamiek van de ondernemingsraden en de verkiezingen daarvoor geaccepteerd wordt door de overgrote meerderheid van de arbeiders, het moeilijk zal zijn om met de huidige toestand te breken'. Echter: 'Het belangrijkste is niet om elkaar voor het een of ander uit te schelden', het belangrijkste zijn 'de acties die gevoerd worden'.
Daarom beschouw ik op dit moment de deelname van sommige anarchosyndicalisten aan die 'dynamiek van de ondernemingsraden' van ondergeschikt belang omdat veel van deze anarchosyndicalisten mij wat hun intenties in de strijd voor de verdediging van de arbeiders betreft, oprecht overkomen. Hetgeen ik wel echt belangrijk en dringend vind is, zoals Álvarez het formuleert, 'de eenheid van de arbeiders op straat, op het werk, in de strijd, waar de arbeiders van verschillende organisaties bij elkaar komen (bij stakingspiketten, bezettingen, en dergelijke)'. Het is overduidelijk dat dit de plekken zijn 'waar de solidariteit vorm krijgt en tegelijkertijd het debat over de concrete praktijk en de strijd plaats zal vinden'.
Het lijkt me dus niet gerechtvaardigd om deze zoektocht naar 'de eenheid van de arbeiders op straat, op het werk, in de strijd' te dwarsbomen. De 'meningsverschillen' en 'doorslaggevende structurele verschillen' lijken me onbeduidend vergeleken bij wat er op ons afkomt. Ik geloof eerder dat er andere oorzaken zijn voor het verzet tegen samenwerking. Dezelfde die bijdroegen aan het uiteenvallen van de CNT tijdens de *transición* (overgang) van de dictatuur naar de democratie.
Uiteraard dienen we niet die absurde en verderfelijke neiging te vergeten, die het anarchisme opvat als een quasi-religieuze doctrine en de neiging van sommigen om zich als haar exegeten op te werpen. Neigingen die uitmondden in een isolement en de obsessie om anderen uit te sluiten en iedere vorm van zelfkritiek onmogelijk te maken. Onbegrijpelijk en onaanvaardbaar voor mensen die zich voordoen als aanhangers van de vrijheid en de autonomie van ieder mens. Onbegrijpelijk, omdat het anarchisme de ontkenning is van iedere vorm van autoriteit. Onaanvaardbaar omdat op voor de arbeidersklasse cruciale momenten, zoals in het huidige tijdsgewricht, de eenheid van de uitgebuite en onderdrukte mensen belangrijker is dan ooit. Een eenheid van handelen, die niet dwingt tot het opgeven van de eigen identiteit, noch van de emancipatorische aspiraties van het anarchosyndicalisme.

NOTEN

(1) Schooltype dat werkte volgens een binnen de Spaanse anarchistische beweging ontwikkelde anti-autoritaire onderwijsmethode, waar Francisco Ferrer y Guardia de grondlegger van was. Ook wel Moderne School genoemd. – (2) Voor wat mij zelf betreft eerst in Frankrijk en vervolgens in Mexico. – (3) Omdat er een gerechterlijk vooronderzoek tegen me liep en er een proces stond aan te komen na mijn arrestatie in 1974. Ik werd toen beschuldigd van deelname aan de ontvoering van de directeur van de Bank van Bilbao te Parijs. Deze ontvoering was uitgevoerd door de GARI na de voltrekking van het doodsvonnis door middel van de wurgpaal van de jonge Catalaanse libertair Salvador Puig Antich. Het proces dat in 1981 in Parijs plaatsvond, eindigde in een vrijspraak voor alle elf arrestanten. – (4) Naast de CNT ontstonden er de Algemene Confederatie van de Arbeid (CGT) en de Solidaridad Obrera (Arbeiders Solidariteit). – (5) In artikel 1 van de statuten van de CNT van 1995 wordt het anarchosyndicalistische karakter van de organisatie aldus omschreven: 'anarchistisch door zijn principes, tactieken en bedoelingen en syndicalistisch door haar wijze van structurele organisatie in vakbonden'. – (6) Typisch verschijnsel uit de Spaanse anarchistische beweging. Een *ateneo* is een ontmoetingsplek voor anarchisten, waar vergaderd wordt, vaak een bibliotheek of archief aanwezig is, bijeenkomsten georganiseerd worden, volkskeukens draaien en cursussen gegeven worden. – (7) Militant van de CNT in Córdoba, op het laatste congres tot secretaris-generaal van de CNT-FAI gekozen.

BIOGRAFIE

Octavio Alberola is een Spaanse anarchistische militant. Hij werd in 1928 geboren in Alayor (Menorca). In 1939 gingen zijn anarchistische ouders na Franco's overwinning in ballingschap in Mexico. Octavio werd daar actief in de jeugdorganisatie van de CNT in ballingschap. Vanaf 1955 steunde hij vanuit Mexico de strijd in Cuba tegen de dictator Batista. Hij was betrokken bij de voorbereiding van de tocht van de Gramma, waarmee Fidel Castro naar Cuba ging en de succesvolle gewapende strijd tegen Batista begon. Thans is hij al jaren lang betrokken bij de steun aan door Castro vervolgde libertairen in Cuba, onder meer met het periodiek *Cuba Libertaria*.

Begin jaren zestig kwam Alberola naar Frankrijk en coördineerde hij de organisatie *Defensa Interior* (Binnenlandse Verdediging), een anarchistische verzetsorganisatie die in Spanje de illegale strijd tegen de dictatuur van Franco voerden. Midden jaren zeventig werd hij opgepakt en zonder resultaat vervolgd wegens vermeende betrokkenheid bij de Eerste Meigroep (een andere antifranquistische groep). Hij schreef hierover, samen met Arianne Gransac, *El anarquismo español y la acción revolucionaria 1961-1974*. (Het Spaanse anarchisme en de revolutionaire actie).Sedert 1975 volgt hij de ontwikkelingen in de Spaanse beweging met grote intensiteit.

Op dit moment woont Alberola met zijn levenspartner Arianne Gransac in Perpignan (Frankrijk) en zet zich, behalve voor anarchisten op Cuba, ook in voor een herziening van het proces tegen Granado en Delgado, die in 1963 in Spanje ter dood veroordeeld werden wegens het plannen van een aanslag op Franco. Alberola schreef een aantal brochures en boeken, waaronder: *Miedo a la memoria: historia de la ley de reconciliación y concordia* (Angst voor het geheugen: Het verhaal achter de Wet voor Verzoening en Eendracht). Zie ook: http://www.christiebooks.com

TRIOMF EN TRAGIEK IN SPANJE

Over de CNT en het anarchosyndicalisme

Rudolf de Jong

1

Ik ben geboren en getogen in het anarchosyndicalisme en dat was verbonden met de CNT. Mijn vader, Albert de Jong, was in de jaren dertig, zeer actief in het Nederlands Syndicalistisch Vakverbond (NSV). Al eerder, vanaf de oprichting in 1921, stond hij via een antimilitaristisch samenwerkingsverband, in contact met de anarchosynndicalistische Internationale Arbeiders Associatie (IAA – op zijn Frans en Spaans: AIT). De Spaanse CNT was er bij aangesloten. Behalve het stichtingscongres heeft mijn vader alle congressen en plenums van de IAA van voor de Tweede Wereldoorlog bijgewoond en enkele congressen daarna.

In 1931 werd zo'n congres in Madrid gehouden, twee jaar later was hij in Barcelona en begin 1937, tijdens burgeroorlog en revolutie, maakte hij een reis van zeven weken door Spanje, bezocht vele gecollectiviseerde bedrijven en ontmoette onder meer de CNT-ministers Federica Montseny en Garcia Oliver. Hij berichtte er uitvoerig over in het weekblad van het NSV, *de Syndicalist*, dat een bron van informatie over de Spaanse revolutie is.

Spanje en de sociale revolutie, waarvan de CNT de drijvende kracht was, waren triomf en tragiek voor de anarchosyndicalisten van de IAA. De CNT beleefde in de jaren 1931 – 1937 zijn grootste ontplooiing en verwezenlijkte in 1936 een stuk van de anarchistische droom: de bedrijven en de grond, ja hele dorpen, in handen van de arbeiders die erin of erop werkten en woonden. Voor mijn vader bleef het een 'bewijs' dat zijn anarchosyndicalistisch idealisme in grote trekken levensvatbaar was.

Het zal de lezer na dit alles niet verwonderen dat ik mijn eerste artikel – overigens niet over Spanje – schreef in de *Anarcho-Syndikalistische Persdienst*, een klein tijdschriftje dat mijn vader uitgaf.

2

Maar toch, sedert decennia noem ik mij geen anarchosyndicalist meer, maar kortweg anarchist of anarchist–zonder-bijvoeglijke-naamwoorden. Wel overweeg ik de laatste jaren weer iets aan het anarchist zijn toe te voegen. Het wordt dan mensenrechtenanarchist.

De term anarchist-zonder-bijvoeglijke-naamwoorden ontleen ik aan Max Nettlau die zijn opvattingen zo karakteriseerde. De uitdrukking – 'anarquistas sin adjetivos' – had hij gevonden bij de Spanjaaard Tarrida del Marmol. Malatesta, Emma Goldman (evenals Nettlau een groot vriend van de CNT) en vele anderen zag hij eveneens als anarchisten zonder adjectieven. Hij plaatste dit echter niet tegenover maar naast allerlei anarchisme met adjectieven, zoals collectivistisch anarchisme, communistisch anarchisme en anarchosyndicalisme. Nettlau zag ze als strijdwijzen en vormen die pasten bij bepaalde historische tijdperken en omstandigheden maar

geen eeuwigheidswaarde hadden. Bovendien vond hij dat ze vredig naast elkander zouden moeten en kunnen bestaan.
Het honderdjarig bestaan (1910-2010) van de CNT is een goede gelegenheid om niet alleen iets over die organisatie te zeggen maar ook over het anarchosyndicalisme.

3

Anders dan de andere landelijke secties van de IAA (met uitzondering van de Argentijnse) vormde de CNT geen minderheid binnen de arbeidersbeweging van het eigen land. Minderheden, zeker als zij uit een afscheiding zijn ontstaan, plegen nogal eens een rigide ideologische oriëntatie te hebben. Zolang de CNT een volksbeweging was (tot het einde van de burgeroorlog in 1939) was er sprake van een grote verscheidenheid van stromingen binnen de organisatie. Daarbij kwamen regionale verschillen in sociaaleconomische en economische structuur: grootgrondbezit in Andalusië, moderne industrie in Barcelona enzovoorts. In sommige streken en steden stond de CNT buitengewoon sterk, in andere was zij een minderheid of vrijwel non-existent. Elders hielden de CNT en de socialistische vakbeweging elkaar in evenwicht.
Een eeuw CNT is in periodes in te delen: (1) 1910-1923; (2) 1923-1931 (militaire dictatuur); (3) 1931-1939 (republiek, burgeroorlog en revolutie); (4) 1939-1975 (Franco dictatuur, ballingschap en illegaliteit); (5) 1975-heden (herstel en legaliteit).
De langste periodes zijn die van de Franco dictatuur en de tijd daarna, in totaal bijna driekwart van de eeuw van de CNT (voor de gebieden die in 1936 in handen van Franco vielen zelfs precies 75 jaar). In deze lange tijd is de invloed van de CNT gering geworden. Waarmee ik overigens niets wil afdoen aan de heroïsche verzetsstrijd, de hoge moraal in de concentratiekampen en de gevangenissen en de grote belangstelling voor de CNT in de eerste jaren na de dood van Franco. Veel hulp heeft de illegale CNT van de organisatie in exil niet ontvangen.
De verdeeldheid binnen de CNT in ballingschap was groot. Helaas was dit laatste spoedig ook het geval na 1975 in Spanje. Er ontstond een geest van dogmatisme: buiten het anarchosyndicalisme is er dan weinig anarchistisch heil te verwachten en buiten de CNT geen anarchosyndicalisme. Eerlijkheidshalve moet ik hier aan toevoegen dat ik – anders dan Alberola die elders in dit nummer aan het woord komt – de Spaanse ontwikkelingen al jarenlang niet op de voet volg. Mijn kennis betreft vooral de derde periode, die van republiek en burgeroorlog en revolutie.

4

De CNT verenigde de Spaanse beweging, maar de beweging omvatte altijd meer dan de CNT en het anarchosyndicalisme. Er bestond een grote lectuurcultuur, boeken, brochures en vooral periodieken. Allerlei stromingen, opvattingen en standpunten – met en zonder adjectieven – kwamen tot uiting. Aansluitend was er een traditie van redevoeringen, lezingen en cursussen, debatten en discussies, onder andere via de ateneos libertarios (plaatselijke en buurtcentra voor ontwikkeling en cultuur die over eigen bibliotheekjes beschikten). Tijdens de republiek ontstond een jeugdbeweging, tijdens de burgeroorlog een vrouwenorganisatie. Er was de anarchistische federatie (FAI), er waren tal van affiniteitsgroepen, voorts pogingen tot coöperaties en productieve associaties. Alles autonoom opererend maar deel uitmakend van de beweging. Aangesloten bij de CNT waren vrijwel allen.
Dit geheel van cultureel en sociaal leven was niet gericht op scholing en op het soort van kadervorming zoals wij die kennen van politieke partijen en 'gewone' vakbewegingen. Wel op de vorming van zelfstandige mensen, de 'obrero consciente' (de bewuste arbeider). Hun vorming had tevens plaats in de gevangenissen en natuurlijk ook door hun praktische levenservaring in de sociale strijd. Het begrip 'kader' is dus niet goed bruikbaar voor de CNT.
Met de begrippen 'leiders' en 'leiderschap' moet je evenzo voorzichtig zijn. Er was zeker sprake van charisma. Personen werden bewonderd vanwege hun revolutionaire reputatie. Die stond los van de organisatie en van hun organisatorische positie. In de geschiedschrijving, zeker in die van niet-anarchisten, is dit alles wel eens over het hoofd gezien.
Het laatste geldt ook voor de stromingen binnen de Spaanse beweging. In veel geschiedschrijving zijn die te gemakkelijk opgehangen aan bepaalde klassieke anarchistische schrijvers. Centrale figuren in de libertaire traditie zoals Proudhon, Bakoenin, Kropotkin, nemen niet de positie in die Marx en Lenin bij sociaal-democraten en communisten hadden, namelijk van dé denkers die het laatste woord hadden gezegd. De intellectuelen onder de Spaanse anarchisten, en veel 'obreros conscientes' kenden de – onderling vaak zeer uiteenlopende – opvattingen van de anarchistische klassieken. Zij accepteerden die als naast elkaar staand en pasten ze in hun eigen visies in. Maar om nu niet te veel te gaan idealiseren stap ik snel over op de volgende problematiek.

5

Het voorgaande neemt niet weg dat de CNT gedurende de afgelopen honderd jaar grote interne spanningen heeft gekend die dikwijls tot splitsingen leidden.
Het draaide veelal – en al voor 1910 – om de vraag: wat te doen? Polen waren enerzijds degenen die direct op revolutionaire confrontaties aanstuurden en anderzijds degenen die de uitbouw en versterking van de organisatie centraal stelden. De eersten zijn – niet geheel terecht – doorgaans vereenzelvigd met de al genoemde Federatión Anarquista Ibéria (FAI), de in 1927 opgerichte Federatie van Iberische Anarchisten. De FAI-istas is wel verweten, en daar is enige reden voor, dat zij de CNT, waarvan zij lid waren, hun wil en opvattingen probeerden op te leggen. De tegenstrevers werd verweten – eveneens niet geheel ten onrechte – de weg te openen naar verwatering van het ideaal door compromissen te sluiten met de machten van de bestaande orde. Overigens waren er velen die, zonder tussen de beide stoelen in te vallen, een zuiver anarchosyndicalistische tussenpositie hoog hielden.
Hoe fel de tegenstellingen soms ook opliepen, enige nuancering is op zijn plaats. Ik geef twee ervaringen.
Ik bezocht eens een oude militant die burgeroorlog en concentratiekampen had meegemaakt. We spraken in een kamer met boekenkasten aan alle wanden. Over zijn eigen positie in de CNT was hij kort maar krachtig: 'Syndicalist altijd! Anarchist nooit!' Terwijl hij sprak keek ik langs hem heen naar zijn boe-

ken. Proudhon, Bakoenin, Godwin, Nettlau, Rocker. Alle klassieken van het anarchisme. Ik begreep dat hij met anarchist *FAI-ista* bedoelde.
Tot de anarchisten pur sang en de 'mannen van de actie' behoorde García Oliver (overigens geen typische FAI-man, al was hij min of meer als representant van de FAI minister geworden tijdens de burgeroorlog). In zijn memoires *El eco de los pasos* (De echo van onze voetstappen) trof het mij hoe zeer hij benadrukte – misschien iets te sterk? – dat de acties van zijn affiniteitsgroep, Los Solidarios, waaronder ook aanslagen, steeds in overleg met de comités van de CNT hadden plaatsgevonden. Typerend zijn de titels van de vier delen van de memoires die alle naar de CNT verwijzen: *De CNT op straat*; *De CNT in het comité van de antifascistische militie* (die in 1936 een tijd lang in feite de plaats van de regering van Catalonië innam); *De CNT in de regering*; *De CNT in ballingschap*.

6

'De CNT in de regering'. Voor anarchisten is dat vloeken in de kerk. Over de regeringsdeelname en de hele politiek van de CNT tijdens de burgeroorlog is een bibliotheek volgeschreven. Door libertairen en anderen. Ook heeft men zich wel te gemakkelijk afgemaakt van de problematiek die er achter zit. Federica Montseny – ex-minister – hoorde ik er op een conferentie eens over zeggen: 'Het verleden is het verleden, dat is voorbij'. Aangezien ik als historicus mijn brood verdiende met het verleden was ik het niet met haar eens. Als anarchist overigens ook niet.
Ik geef liever het woord aan Helmut Rüdiger. Rüdiger was een Duitse anarchosyndicalist die zich in 1931 in Spanje had gevestigd en daar revolutie en burgeroorlog meemaakte. Ik vroeg hem lang geleden eens wat hij vond van de vier ministers van de CNT. Helmut werd bijna boos en zei ongeveer het volgende.
'Iedereen spreekt over die vier ministers. Of dat alleen het probleem was. Luister, sedert mijn zestiende ben ik anarchist. Mijn hele leven heb ik gewerkt als journalist voor anarchistische bladen en uitgeverijen. Wat is dan bijna je persoonlijke vijand? De censor, de censuur. Welnu, direct nadat de militairen in Barcelona in juli 1936 verslagen waren ben ik naar het comité regionaal van de CNT gegaan en heb ik gezegd: "Er wonen veel Duitsers in Barcelona. Daar zitten heel wat nazi's onder. De bewijzen hebben we op het Duitse consulaat gevonden dat wij bezet hebben. Die nazi's zullen proberen belangrijke informatie via brieven naar Duitsland aan de Spaanse fascisten door te geven. We moeten hun post censureren. Dat kan en wil ik doen."'
Kortom die regeringsdeelname was een aspect van een veel grotere problematiek die direct na het uitbreken van de burgeroorlog begon. Enkele punten uit die problematiek wil ik aanstippen.

7

Ten eerste: het revolutiemodel bleek niet te kloppen. Revolutionairen – en niet alleen de Spaanse libertairen – waren er steeds vanuit gegaan dat bij een volksrevolutie het oude regime snel in elkaar zou zakken zonder veel tegenstand te bieden. Geweld zou misschien krachtig maar wel kort zijn. Zo was het gegaan in de Franse revolutie, bij de revoluties in 1830 en 1848, in 1917 en 1918 bij de val van het tsarisme en het Duitse keizerrijk. En zo zou het ook gaan bij de val van het communisme in 1989. Maar zo ging het niet in Spanje in1936.
Weliswaar dreigde ook hier de bestaande politieke orde, een parlementair democratische republiek met een regering van burgerlijke partijen, ineen te klappen, maar onder een contrarevolutie. Een staatsgreep van een deel van het leger, gesteund door fascisten, conservatieven en de kerk, bedreigden het bestaande republikeinse regime.
De sociale revolutie ontbrandde als antwoord op die militaire staatsgreep. Daarmee werd de bestaande orde van de republiek van ineenzakken gered. De burgeroorlog was het gevolg. Vrijwel automatisch – zoals het verhaal van Rüdiger laat zien – greep men naar antianarchistische middelen en naar samengaan met die republikeinse krachten waarmee men tegen de militairen was opgetrokken. Zo herstelde het aangevallen regime zich dat wel antifascistisch was maar niets moest hebben van een volksrevolutie.

Ten tweede: de vorm waarin de samenwerking werd gegoten. Die heb ik wel eens aangeduid als een comitécratie. Vertegenwoordigers van de CNT namen plaats in bestuursorganen op allerlei niveaus. Zij waren daarin (anders dan in de gecollectiviseerde dorpen en bedrijven) veelal niet gekozen vanuit en door de bevolking maar aangewezen door de plaatselijke en regionale comités van de CNT of het nationale comité. Achteraf werd dat dan door plenums gesanctioneerd. Een weinig anarchistische bureaucratisering was het gevolg. De CNT werd meer en meer een organisatieapparaat.
De spanningen die ontstonden waren niet meer die tussen FAI-istas en reformisten maar tussen de militanten aan de basis en de mensen in de comités en degenen die als bestuurders in overheidslichamen zaten. Het werkte demoraliserend door de hele beweging, ook voor de mensen op de verantwoordelijke posten in de organisatie of in het herstelde staatsapparaat was het veelal een traumatische ervaring.

Ten derde: de (burger)oorlogssituatie en het verloop ervan. De CNT en de FAI waren de strijd begonnen als een revolutionaire oorlog, met milities van vrijwilligers, georganiseerd in colonnes. Hiernaast stonden de eenheden van het oude leger die trouw waren gebleven aan de republiek. Het verloop van de strijd bracht coördinatie en de groei van grote legers met zich mee. Dit werd aangegrepen om de militiecolonnes met hun zelfdiscipline en onhiërarchische verhoudingen, alsmede de revolutie, in discrediet te brengen. Ook na hun miitarisering werd anarchistische eenheden de wapens onthouden. (Jeroen ten Dam schrijft elders in deze *AS* over één van de meest dramatische episodes in deze ontwikkeling.)

Ten vierde: de internationaal volstrekt geïsoleerde positie van de CNT. Duitsland, Italië en Portugal steunden Franco zonder meer. Engeland en Frankrijk moesten niets hebben van de revolutie en Rusland gebruikte zijn positie om die zoveel mogelijk te onderdrukken. De IAA kon heel weinig doen. In de dertiger jaren was de CNT opgebloeid. De secties in de andere landen waren door dictatuur of economische depressie echter gedecimeerd.
Samenvattend: samenwerking met de andere antifascistische krachten was één ding, de vorm waarin deze samenwerking werd gegoten een andere. Om greep op de ontwikkelingen te houden

koos de CNT de weg die juist het verlies van elke greep op de gebeurtenissen ten gevolge had. Om de contrarevolutie van de militairen en fascisten onder generaal Franco buiten te houden legde men zich neer bij een contrarevolutie van burgerlijke partijen en stalinisten. Eenmaal op die weg zijnde heeft men deze tot het einde gevolgd. En dat einde was bitter. Eerst ging de revolutie grotendeels verloren, daarna de oorlog volledig.

8

Zonder realiteit is een ideaal makkelijker te handhaven. Los van de hierboven al opgesomde moeilijkheden kreeg de CNT hiermee te maken. Voor een deel werd het ideaal gerealiseerd en slaagde de sociale revolutie wonderwel. Bedrijven – ook heel complexe zoals het openbaar vervoer in Barcelona – werden gecollectiviseerd en beheerd door gekozen comités die verantwoording aflegden aan algemene vergaderingen, dorpen werden productieve en consumptieve gemeenschappen. Nieuwe vormen van coördinatie kwamen op gang. Het heeft echter te kort geduurd om er blijvende conclusies uit te trekken.
Op basisniveau was de revolutie succesvoller dan op regionaal of landelijk niveau. Over veel dingen die in elke samenleving geregeld moeten worden had men echter òf nooit echt nagedacht òf aangenomen dat de problemen in de praktijk min of meer vanzelf zouden worden opgelost. Er bestond een omvangrijke literatuur over de inrichting van een libertaire economische samenleving. Maar die was schematisch, het waren veelal blauwdrukken over de organisatie van de productieprocessen waarin de syndicaten een grote rol zouden spelen, zonder de problematiek die daar achter zit.

9

'De bevrijding der arbeidersklasse moet het werk van de arbeiders zelve zijn.' Zo luidde de leus van de IAA, welke is terug te vinden in de kop van veel van haar periodieken. De leus geeft de kern van het anarchosyndicalisme aardig weer. De IAA zette zich af tegen de uit het marxisme voortgekomen partijen en tegen de aan deze partijen verwante vakbewegingen met hun streven naar leiderschap over de arbeidersklasse. Nog aardiger is dat de auteur van de leuze Karl Marx was. De door Marx geschreven considerans bij de statuten (uit 1864) van de Eerste Internationale opent met die zin.
Verbazen hoeft ons de aanwezigheid van althans deze tekst van Marx in de IAA niet. Op de Eerste Internationale grepen de anarchosyndicalisten van de IAA (ook in de naamgeving van de organisatie) bewust terug. Wat zij gemeen hadden met Marx was de nauwe band die gelegd werd tussen het socialistisch ideaal en de klassenstrijd van het proletariaat.
Zelfs de overtuigde anarchosyndicalist Arthur Lehning, die niets van het marxisme moest hebben, ook niet van het libertair marxisme zoals dat onder andere door de libertair Daniël Guerin bepleit werd, noemde het in 1927 – nog wel sprekend voor anarchosyndicalisten – de grote betekenis van Marx dat hij de socialistische idee verbonden had aan de directe belangenstrijd van de arbeiders. Ik vertelde dit eens aan Murray Bookchin die daarop zei: 'dat is juist het probleem met het anarchosyndicalisme!' Het draait hier om de vanzelfsprekendheid waarmee de verbinding tussen socialisme en klassenstrijd wordt gelegd; bij Marx wetmatig, bij de aanhangers van de IAA vanzelfsprekend.
Volgens Marx was de geschiedenis (van samenlevingen) een geschiedenis van klassenstrijd. In die strijd waren de tegenstellingen tussen het proletariaat en de bourgeoisie vijandig en onoverbrugbaar (in marxistisch jargon: antagonistische contradicties). Rond 1900 begonnen deze stellingen te wankelen. De marxist Bernstein was tot de conclusie gekomen dat via wetgeving en onderhandelingen veel socialistische doelstellingen bereikt konden worden; naast de tegenstellingen waren er gemeenschappelijke belangen tussen arbeiders en kapitalisten. De discussie hierover in de wereld van het marxisme werd 'opgelost' door in de praktijk Bernstein te volgen en deze praktijk te verbinden met een revolutionaire retoriek (die in de loop van de twintigste eeuw versleet).
Waar Marx' stellingen omvielen bleef ook het anarchosyndicalisme niet onbeschadigd. Wel was de band tussen idee en strijd hier taaier. Door de strijdwijzen (directe actie, zelf doen) en de organisatiestructuur (van onder op, confederaal, de vakvereniging geheel los van politieke partijen) bleef de band in stand. Zeker in Spanje waar sprake was van én een vrijheidslievende socialistische cultuur en een keiharde klassenstrijd waarbij kapitaal en staat niet aarzelden om naar geweld te grijpen – rond 1920 zelfs naar huurmoordenaars die juist de gematigden in de CNT troffen. De burgeroorlog was tevens een klassenoorlog, waarin de 'obreros conscientes' de slachtoffers werden van een genocide. De taaiheid van de CNT zou echter de lange duur van de dictatuur en de realiteit van de sindsdien zo veranderde Spaanse samenleving niet echt doorstaan.

10

Als brede volksbeweging is de CNT niet herrezen na de dood van Franco. Ik zie dat ook niet zo gauw meer gebeuren. De 'obrero consciente' heeft plaatsgemaakt voor de onderhandelaars van de grote 'normale' vakbewegingen voor wie de klassenstrijd voornamelijk een kassastrijd, zonder directe band met socialistische idealen, is geworden.
De realiteiten waar de idealen van de CNT in de burgeroorlog tegen aan liepen, zijn veranderd. Ze zijn zeker niet minder nu we leven in een geglobaliseerde wereld met bevolkingsexplosie en milieuvraagstukken. Dominantie van de ene mens over de andere komt voor in allerlei verhoudingen in de samenlevingen en vinden niet alleen hun oorzaak in kapitaal, staat en kerk.
Dit is geen afwijzing van het anarchosyndicalisme – zeker niet wat Spanje betreft – wèl een relativering ervan. Een kleine militante minderheid kan in de loonstrijd van betekenis zijn, althans als men vrij is van sektarisme en beseft dat de koppeling tussen ideaal en belangenstrijd geen vanzelfsprekendheid meer is.
Voor mij is het libertaire ideaal thans eerder te koppelen aan strijd voor mensenrechten omdat die universeel zijn, de sociale rechten omvatten en iedereen zich van zijn rechten bewust is of gaat worden en er belang bij heeft dat zijn mensenrechten gerespecteerd worden. Voorwaarde is wel dat die strijd gevoerd wordt met middelen die passen bij het doel en dat blijft voor mij het libertaire ideaal. Voorlopig geef ik de voorkeur aan anarchist-zonder-bijvoegelijke-naamwoorden of kortweg anarchist.

HET KRAKEN VAN DE DEMOCRATIE

Nationaal-populisme toen en nu

Thom Holterman

In de Arabische wereld hoort men roepen om democratie*. Als anarchisten weten we daarover een redelijke hoeveelheid abstracte idealen te verspreiden en sublieme hypotheses te ventileren. Daar gaat het hier niet over. Ik beperk met tot het basale, waarvan de Arabische wereld ons weer opmerkzaam maakt: democratie begint bij de vrijheid van het lichaam. Het heeft alles te maken met lichamelijke integriteit, een fundamenteel grondrecht. Zo verleent de Nederlandse grondwet ieder het 'recht op onaantastbaarheid van zijn lichaam' (art. 11). We zullen zien dat het daar niet bij blijft. 'Democratie' kan namelijk ook als verhulling van repressie worden gebruikt. Ze kraakt aan alle kanten en ze wordt gekraakt!*

Want zo fundamenteel kan de minimalistische opvatting over democratie niet zijn of beperkingen ervan zijn 'bij of krachtens de wet te stellen'. Artikel 11 van de Grondwet maakt dus legalisering van inbreuken op die onaantastbaarheid mogelijk.

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens kent een bepaling omtrent ieders 'onschendbaarheid van zijn persoon' (art. 3), naast een folterverbod (art. 5), welk verbod ook in andere, Europese en internationale verdragen is ondergebracht. En wat zien we? Overal ter wereld worden deze fundamentele rechten geschonden. Er wordt zelfs een fictie van exterritorialiteit geconstrueerd, met de intentie te ontsnappen aan de werking van verdragen, zoals door de zeer christelijke Verenigde Staten met de inrichting van de gevangenis Guantanamo Bay op Cuba.

Iran lijkt daarenboven met schendingen van fundamentele rechten een feestje te willen larderen. Aan de vooravond van het zoveeljarige bestaan van de islamitische republiek, gaat er een golf van repressie door dat land. Daar zijn in 2010 alleen al 350 mensen geëxecuteerd (*Le Monde* van 4 februari 2011). Een van de vergrijpen waarop 'dood door ophanging' staat, is 'belediging van de Grote Leider'.

Onderdrukkende (politieke) systemen, godsdienstig ingesteld of niet (zoals het stalinisme), zullen niet nalaten zich op allerhande manieren te vergrijpen aan lichamen van mensen. Bekend is het kweken van angst door knokploegen in te zetten. Met het invoeren van de 'uitzonderingstoestand', van de 'avondklok' wordt het komen en gaan van mensen ingeperkt. Volgt de instelling van martelinstituties, het in gereedheid brengen van marteltuig en het inrichten van 'interneringskampen' (voor 'linkse types'?) of 'tuigdorpen' (een optie van de PVV). Overdreven?

De Tweede Wereldoorlog is net afgelopen, of Nederland gaat in Indonesië niet anders doen dan wat het zelf kort daarvoor heeft moeten ondergaan. In 1947 worden door Nederlandse soldaten standrechtelijke executies uitgevoerd – ruim vierhonderd Indonesische mannen en jongens vermoord – in Rawagedeh. Nauwelijks is Frankrijk bevrijd of Franse soldaten martelen in de vijftiger jaren Algerijnse burgers.

Deze gang van zaken leert ons dat er altijd en overal folteraars in spé rondlopen om zich als zodanig te laten rekruteren. Ze waren tot dan toe niet zichtbaar, want het zijn 'nette burgers', zoals ieder ander.

Democratie is hierboven teruggebracht tot het vrije bestaan van het bloot menselijk lichaam en het vrije komen en gaan ervan. Maar wel met mate… waarmee de problematiek van de repressie is geïntroduceerd. Zich bevrijd weten van volstrekte onderdrukking, dat wordt heden in veel gebieden als 'democratie' geduid. Het werd begin 2011 in Tunesië zichtbaar. Op het moment dat de legerleiding openlijk met betrekking tot demonstraties zegt: 'Wij grijpen niet in', neemt de zittende machthebber subiet de benen.

Nu kent repressie in termen van 'voelbaarheid' een grote gradatie: is ze openlijk of bedekt; is ze fysiek of psychisch; geldt ze de een of de ander? Ze heerst ook in 'democratieën'. Ware het anders, dan konden allerlei preventieve en privacyschendende veiligheidsmaatregelen niet bestaan. Het gaat hier om een proces van 'sluipende repressie'. Dit proces van invoeren van repressieve maatregelen wordt in een 'democratie' gewoonlijk gelegitimeerd met een verwijzing naar parlementaire besluitvorming.

Kortom, 'democratie' vrijwaart niet van repressie. Ook in een 'democratie' is er altijd wel een excuus voor te vinden, als het aan opkomende en of zittende machthebbers ligt. We hoeven maar om ons heen te kijken. Daarbij bedient men zich meer dan eens van populistische elementen. Zo zou 'zwaarder straffen' tot minder criminaliteit leiden. Niets is minder waar. Er wordt dan ook alleen maar ingespeeld op de wraakbehoefte die bij het electoraat aanwezig wordt geacht.

PROTESTPARTIJ

Het zijn met name protestpartijen die meester zijn in het zich bedienen van populistische elementen. De reden van ontstaan van zo'n partij is overigens niet altijd onzinnig. Soms is er slechts een poging in te zien om een bepaalde toestand van het politieke systeem zelf aan de kaak te stellen. Zo laat de vooroorlogse Rapaille Partij zich vergelijken met de naoorlogse Boerenpartij en die weer met de hedendaagse Partij voor de Vrijheid.

Personen, ideologische achtergrond en actuele omstandigheden zijn bij die partijen verschillend maar hun overeenkomst is dat ze zijn op te vatten als reactie op een bepaalde politieke of maatschappelijke stand van zaken.

De Rapaille Partij is als een grap van 'anarchistisch' ingestelde halve en hele kunstenaars te beschouwen. De politiek wordt niet serieus genomen. Kennelijk trekt dit zoveel stemmen, dat het bij gemeenteraadsverkiezingen in 1921 twee zetels in de Amsterdamse raad oplevert…

De Boerenpartij daarentegen heeft een sterk punt met zijn afwijzing van de tijdens de bezetting, naar Duits model ingestelde en na de oorlog gecontinueerde, Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie (PBO), waarvan het lidmaatschap verplicht is. Boeren zijn in dat geval verplicht lid van het Landbouwschap, een van de productschappen van de PBO. In 1963 komt het tot een conflict daarover. Boer Hendrik Koekoek, de leider van de Boerenpartij, weet met zijn verbale gewiekstheid ook mensen van buiten de agrarische sector naar zich toe te halen,

wat hem een aanzienlijke stemmenwinst bij parlementaire verkiezingen bezorgt.
Maar wat is eigenlijk het populistische verschil tussen een leus als 'de borrel mag niet meer dan vijf cent kosten' (Rapaille Partij) en 'de maximumsnelheid op autosnelwegen moet naar 130 km per uur' (PVV)? Vooruitlopend op aangepaste regelgeving in deze kan men vervolgens op de site van de PVV lezen: 'PVV: onmiddellijke stop op bekeuren snelheidsovertredingen autosnelwegen' (site geraadpleegd op 19 oktober 2010). Het kan vervolgens zover komen dat politieke partijen tegen elkaar gaan opbieden. 'SGP wil nog harder: 135 kilometer per uur', kopt *de Volkskrant* van 1 december 2010.
Met dit soort leuzen zitten we natuurlijk in het ridicule. Lezen we evenwel de visie van de PVV, dan komen we ook ernstig te nemen zaken tegen. De betoogtrant verschilt evenwel niet van die van de Rapaille Partij.
Zo lees ik in een openingszin van de PVV Visie dat die partij wel economische samenwerking wil… Het vervolg van de alinea leert niet waaruit die keus voortvloeit of hoe die samenwerking er dan moet uit zien. Neen, na de openingszin lees ik dat de PVV kiest voor veilige straten waar het *tuig* wordt opgepakt en uitgezet (..). Wat dat met 'economische samenwerking' van doen heeft, ontgaat mij.
Wel leert de uitwerking dat 'het tuig' in samenhang wordt gezien met 'uitgezet'. Het gaat dus om mensen die uitzetbaar zijn. Hierin zit een impliciete verwijzing naar een nationalistisch element, want Nederlanders zijn niet uitzetbaar. Het gaat daarmee om een verwijzing naar 'de ander' (vreemdeling, migrant, moslim). De Franse historicus Pap Ndiaye noemt dit een van de *constanten* in het debat van zowel klassiek rechts als van nieuw extreemrechts (in een interview met *Le Monde Magazine* van 5 februari 2011). De 'ander' wordt in beginsel gezien als bedreiging van de (Franse, Nederlandse, etcetera) 'identiteit'.
In een andere openingszin wordt naar 'islamisering' verwezen. Hier markeert zich de 'islamofobie'. Het vervolg van de betreffende alinea brengt de 'islamisering' in verband met 'massa-immigratie'. Dat verband krijgt geen logische uitwerking. Het moet impliciet de vijandschap met de 'vreemdeling' oproepen. Wel wordt in nog een andere openingszin de massa-immigratie 'een geldverslindende linkse hobby' genoemd. Van 'linkse hobby' heeft de PVV een *mantra* gemaakt die is gaan behoren tot wat een gecodeerd politiek taalgebruik mag heten. En 'u', dat wil zeggen 'de gewone hardwerkende Nederlanders', heeft nooit gevraagd om de massa-immigratie, aldus de PVV Visie.
Hier heeft de PVV een punt als ze ermee wil zeggen dat het binnenhalen van 'gastarbeiders' in de jaren vijftig en zestig vooral het werk van de bazen van grote bedrijven is geweest. Want het zijn inderdaad zij die dat hebben geïnitieerd en gestimuleerd. Het is dus het grootkapitaal dat om goedkope arbeiders verlegen zat, niet 'de gewone hardwerkende Nederlanders'.
De retoriek van de 'invasie' (van vreemdelingen, welke dan ook) is een *constante* van extreemrechts. Ook in Frankrijk wordt door het *Front National* (FN) bij monde van Marine Le Pen nu, de aanwezigheid van moslims gepresenteerd als een 'bezetting' te vergelijken met die van een vreemd leger. Overigens erkent zij: 'Wat in de nazi-kampen heeft plaats gevonden is het summum van barbarij'

(geciteerd in *Le Monde* van 5 februari 2011) en dat lijkt me een draai die door FN wordt gemaakt om zich politiek geaccepteerd te krijgen. Over de rol van Marine Le Pen en de positie van het FN in het Franse politieke veld werk vindt de lezer meer in mijn rubriek 'Uit het land van Proudhon' elders in dit nummer.
In de PVV Visie worden al de genoemde onderwerpen in hun populistische verwoording tot een groot brouwsel gemaakt. Daaraan wordt zonder enige samenhang toegevoegd: de politie op straat moet heer en meester zijn ('zero tolerance'); hogere straffen en hoge minimumstraffen zijn nodig. Het is deze melange van onderwerpen in zijn onlogica gepresenteerd die vele mensen, gelet op het kiesgedrag kennelijk aanspreekt. Hoe is tegen de PVV aan te kijken?
Vermoedelijk laat de PVV zich nog het best vergelijken met het Franse poujadisme uit de jaren vijftig. De politieke beweging is genoemd naar de oprichter, Pierre Poujade van de 'Union de défence des commerçants et artisans' (UDCA; 1953). Daarin verzamelden zich allerhande nationalistische krachten met extreemrechtse ideeën, die Algerije voor Frankrijk wilden behouden (kolonisten) en die vijandig stonden tegenover het Europees Verdrag.
De onlangs overleden Franse filosoof Claude Lefort (1924-2010) typeert deze verzameling van politieke uitwassen als een *constante* in de Franse politiek (in het artikel 'Le poujadisme' in het tijdschrift *Socialisme ou Barbarie* nr. 18, 1956).
In 1956 stemmen twee en half miljoen kiezers op de poujadistische partij, waardoor ook Le Pen (de vader van Marine) als poujadist volksvertegenwoordiger wordt. Die wordt een jaar later evenwel door Poujade uit de partij gezet. Protestpartijen zijn namelijk vaak partijen waarbij aanhangers zich rond een 'Grote Leider' scharen. Deze duldt niemand naast zich, wel velen onder zich. Over het poujadisme sprekend, maakt Lefort een opmerking die ook bij de PVV past: 'Wat de ideologische herkomst [van de opvattingen] ook is, het betreft vooral "la politique du zinc"' (verwijzing naar de Franse kroeg op de hoek; borrelpraat, dus). Inmiddels zijn we vijftig jaar later.
Het nieuwe extreemrechts in de gedaante van de PVV bevindt zich in het centrum van de parlementaire macht en heeft daarmee een status van politieke gepastheid verworven. Tevens houdt zij de minderheidscoalitie van VVD en CDA in het zadel. Hier zijn elkaar versterkende krachten aan het werk. Klassiek rechtse partijen (VVD, CDA in Nederland, UMP in Frankrijk) zijn wat hun electoraat betreft 'poreus': een deel van dat electoraat verplaatst zich onophoudelijk tussen 'klassiek rechts' en 'nieuw extreemrechts'.
Klassiek rechtse partijen trachten zich te profileren met populistische elementen waarop nieuw extreemrechtse partijen electoraal weten te scoren. Die voelen zich weer gesterkt doordat rechtse partijen op onderdelen uitvoering geven aan wat extreemrechts graag ziet gebeuren. Zo wijst Pap Ndiaya de UMP in Frankrijk aan als verantwoordelijk voor de rechtvaardiging van de anti-immigratie discussie via het door Sarkozy gestarte debat over de 'nationale identiteit'. Daar sluit op aan dat diens partij zich heeft gestort (zomer 2010) op de uitzetting van Roma, waarna het FN kon roepen: 'Zie je, wij hebben gelijk'.
Dat hier ook anderszins elkaar verster-

kende krachten aan het werk zijn spreekt uit het feit dat de samenwerking tussen de ogenschijnlijk verschillende partijen (klassiek rechts/nieuw extreemrechts) tegelijk oplevert dat klassiek rechts (VVD/CDA) haar regeringsprogramma geaccepteerd ziet, dat uiteraard afgestemd is op de klassenbelangen van hun (eigen welgestelde) kiezers. Onder het electoraat van de PVV zit een aanmerkelijk deel economische zwakkeren en verdrukten. Met het uitbrengen van hun stem op deze partij stemt het tegen haar eigen belangen. De PVV stelt namelijk als gedoogpartij de uitvoering van de repressieve en neoliberale plannen van het minderheidskabinet VVD/CDA veilig. En als de PVV eens laat afweten, dan staat bijvoorbeeld GroenLinks wel klaar om een soortgelijke rol te vervullen. Een en ander vindt natuurlijk niet voor het eerst plaats. In het verleden kregen rooms-katholieke arbeiders vanaf de kansel opdracht om op de rooms-katholieke volkspartij (KVP) te stemmen. Hoewel 'volkspartij' in naam was het toch de partij van de 'bazen'.

CONSTANTEN

Hoe het komt dat bepaalde verschijnselen zich herhalen, daarover kan ik geen uitspraak doen. Ik kan alleen die herhalingen constateren. Hoewel ze zich naar tijd en plaats op verschillende wijzen manifesteren, zitten daar wel zich repeterende kernpunten in die ik 'constanten' noem.

In het Franse politieke landschap spreekt men bijvoorbeeld over het 'pétainisme' (afgeleid van de naam Pétain). De psychoanalyticus, Gérard Miller, heeft zich daar over uitgelaten in relatie tot 'Vichy' (in *Le Monde* van 16 oktober 2010). Waar heeft hij het over?

'Vichy' is de verwijzing naar het gelijknamige Franse stadje waar de met de Duitsers collaborerende Franse regering tijdens de bezetting in de Tweede Wereldoorlog zetelt. De leider van die regering is de Franse maarschalk Ph. Pétain (1856-1951). De bevrijding van Frankrijk leidt tot de val van de collaborerende regering. Daarmee lijkt de lucht geklaard. Maar is daarmee al het 'foute' denken ook geëlimineerd? Is dat niet iets dat al dan niet in de geesten van mensen huist: al voor de oorlog, vanzelfsprekend tijdens de oorlog, en ook na de oorlog. Met betrekking tot dat denken spreekt Miller over het 'pétainisme'. Het is dus zaak om ons niet om de tuin te laten leiden door een quasi verandering zoals het verwijderen van een uiterlijk merkteken ('Vichy').

Het pétainisme betreft een reactionaire, autoritaire ideologie, nationalistisch en vaak ook antisemitisch van aard, met een afkeer van socialisme en communisme, met in het vaandel: arbeid, gezin, vaderland. Hier komen we dus constanten tegen. Millers stelling is: het pétainisme is niet verdwenen! Het is in dat geval dus niet toevallig, zo stelt hij, dat de meerderheid van de leden van de Vichy-regering zowel voordien hoge posten bezet als na de oorlog daarop weer kan terugkeren. Wie de moeite neemt de jaarboeken van de grote burelen van de Franse staat van 1939 tot 1946 na te pluizen, kan zelf ontdekken dat een essentieel deel van deze functionarissen steeds op de zelfde posten is blijven zitten!

Dat Pétain zich als collaborateur kon ontpoppen is tot daar aan toe. Men heeft het zelfs, gelet op zijn hoge leeftijd, geweten aan seniliteit. Maar wanneer het gaat om iemand als de gewezen Franse socialistische president François Mitterrand hoe zit het dan?

'Na Vichy, Algerije. Na een ferme handdruk van Pétain, het guillotineren van Algerijnse verzetsstrijders'. Zo opent een paginagroot artikel van *Le Monde* van 15 oktober 2010 over de doodstraf en Mitterrand. De geciteerde openingszin verwijst enerzijds naar de collaborerende rol die Mitterrand heeft gespeeld voor het Vichy regiem. Anderzijds verwijst die zin naar de rol die hij in de beginjaren vijftig vervult, als minister, eerst van binnenlandse zaken daarna van justitie, om de Algerijnse bevrijdingsstrijd in Algerije te breken. Daarover gaat ook het recente boek van B. Stora en F. Malye getiteld *François Mitterrand et la guerre d'Algérie*.

Mitterrand aarzelt niet om in 1954 tienduizenden soldaten en mobiele eenheden naar Algerije te sturen, om aldaar de 'orde te handhaven'. Dat levert natuurlijk geen vrede, maar juist oorlog op – zoals dat altijd en overal gaat. Het kan dus niet uitblijven dat het parlement 'bijzondere bevoegdheden' aan de Franse president verstrekt (maart 1956) op grond waarvan Mitterrand decreten met 'bijzondere bevoegdheden' tekent.

Het blijkt dat er periodes zijn geweest dat er per dag letterlijk vijf hoofden rollen onder de guillotine, in Parijs, in Algiers. Mitterrand, openlijk een verklaard tegenstander van de doodstraf, zou daar niets van weten. Recent gepubliceerde (archief) onderzoek leert anders. In 80 procent van de onderzochte gevallen heeft Mitterrand voor akkoord getekend.

Overigens, en dat is iets om ook anderszins van te leren: zelfs een dergelijke grootschalige toepassing van de doodstraf is zonder resultaat gebleven als het gaat om 'veiligheid' in het land te brengen. Verre van het terugdringen van het geweld, verhevigde de werking van de guillotine dit!

Hoe kan het bestaan dat tijdens de aanloop van de Franse presidentsverkiezingen in 1981 zoveel stilzwijgen is te constateren over de 'Algerijnse jaren' van Mitterrand? In *Le Monde* daarover: de communistische parlementariërs zwijgen omdat zij voor het verlenen van de bijzondere bevoegdheden hebben gestemd. En 'rechts', waar blijft dat? Dat voelt slechts een nostalgie naar het Franse Algerije en heeft om die reden de voormalige minister van justitie niets te verwijten. Ook de gaullisten willen vanuit overwegingen op grond van verkiezingstactiek geen discussie over Algerije riskeren juist omdat de onafhankelijkheid van Algerije tenslotte door de Generaal (De Gaulle) is gewild… De socialist Mitterrand wint de verkiezingen, zoals iedereen weet. Als dit 'democratie' is dan kraakt die van alle kanten!

Wie denkt dat het met Mitterrand tijdens zijn presidentsschap anders zou zijn, vergist zich. De Franse geheime dienst heeft als 'missie' de Rainbow Warrior, het actieschip van Greenpeace tot zinken te brengen. Het ligt gemeerd in de haven van Auckland (Nieuw Zeeland) om actie te voeren tegen de Franse atoombomproeven (1985). Mitterrands paraaf staat onder de opdracht voor de missie…

Deze gang van zaken leert dat Mitterrand multi-inzetbaar is. Hij vindt daarin zijn gelijke met iemand als M. Papon (1910-2007), die als hoge Franse politieofficier in 1942-1944 de deportatie van joden in Frankrijk leidt. Geeft niet… Integendeel. In de jaren zestig is hij aangesteld als hoge politieofficier in Parijs. Daar laat hij een protestdemonstratie tegen de oorlog in Algerije uiteen slaan. Resultaat: minstens tweehonderd demonstranten vinden de dood…

NATIONAAL-POPULISME

Welke lering is mogelijk uit dit type politieke barbarij te trekken voor de Nederlandse situatie? Zijn in Nederland Franse toestanden te verwachten, als hiervoor beschreven? Niets is onmogelijk, zoveel is duidelijk.

De naoorlogse Franse gebeurtenissen brengen in beeld dat ook in een 'democratie' zaken kunnen passeren, die in veel gevallen aan 'totalitaire regiems' worden toegeschreven. Zo kan 'nazificatie' zich voordoen zonder dat men op de verschijning van Hitler hoeft te wachten. Dit legt een studie bloot in de vorm van een minutieus dossieronderzoek van de levensloop van tachtig Duitse topambtenaren, uitgevoerd door Chr. Ingrao en gepubliceerd onder de titel *Croire et détruire. Les intellectuels dans la machine de guerre SS* (besproken in *Le Monde* van 1 oktober 2010).

De bedoelde topambtenaren hebben de Duitse universiteit in de jaren twintig doorlopen – in een Duitsland dat toen nog een 'democratie' was. Het onderzoek maakt duidelijk dat de nazificatie van de geesten dan al plaatsvindt en dus vooraf gaat aan die van de staat. Want gewoonlijk wordt die in de periode 1933-1940 geplaatst. In de jaren voorafgaand aan die periode bloeit een 'volkse' cultuur op die tegelijk nationalistisch en racistisch is. Het idee leeft dat Duitsland in gevaar is, dat zijn territoriale integriteit en zijn raciale zuiverheid wordt bedreigd…

Zijn er 'constanten' te onderkennen die een functioneel geformuleerde 'nazificatie' (hier met nadruk op het nationalistische element) in beeld brengen? Daar lijkt het op. Wat men in ieder geval steeds ziet terugkeren en wat ik als *constanten* ervaar, zijn 'grandeur' (nostalgie; trots op het vaderland) en 'bedreiging' (van buitenaf en van binnenuit). Ze zijn bruikbaar in de Nederlandse situatie, zo zullen we zien.

In het overwonnen Duitsland van na de Eerste Wereldoorlog drukken de financiële verplichtingen (herstelbetalingen) die uit het Verdrag van Versailles (1919) voortvloeien zwaar. Mede daarin ligt ook het toenemen van het pauperisme onder de bevolking. De handschoen wordt opgenomen om de verplichte herstelbetalingen te bestrijden. Daarna zal het met de bevolking beter gaan. Op een zelfde wijze worden door de PVV in populistisch-functionele zin de ontwikkelingshulp en de miljardenafdracht aan Europa gebruikt. De PVV visie leert: stop daar eerst mee om Nederlands financiën op orde te krijgen.

Het idee van de 'grandeur' wordt in de PVV visie gemasseerd met verwijzingen naar joods-christelijke en humanistische waarden die Nederland het succes hebben gegeven dat het nu heeft. Het is ook te danken aan de gewone hardwerkende Nederlanders. Over welk succes het gaat blijft onbelicht. De PVV visie leert eerder dat het helemaal niet goed gaat met Nederland.

Uiteraard wordt ook voorbijgegaan aan het historische feit dat het economisch succes, mocht de PVV daarop doelen, in de loop van de voorbije eeuwen vooral met barbarij samenhangt: eeuwen van roof en uitbuiting van vreemde volken in koloniale boeien geslagen, en wel tot diep in de negentiende eeuw. Wat dit met humanistische waarden van doen heeft ontgaat iedereen die nadenkt.

Een constante noem ik ook 'bedreiging' (we spraken hierboven ook al over 'bezetting'). Die bedreiging vindt men vaak gekristalliseerd in de 'vijand van het volk', zoals bij Hitler de 'jood', die gekwalificeerd wordt als 'luis'. Het 'zuiveren van de [Russische] bodem van alle schadelijke insecten', gelijk Lenin al in 1918 proclameert, verplaatst ons naar de jacht op de 'klasseparasieten' onder Stalin.

In de nationaal-populistische visie van de PVV is het de 'buitenlander' die het moet ontgelden, waarbij het 'tuig' als een van culminatiepunten geldt. Dat moet worden opgepakt en uitgezet. Als dat niet kan moet het in een 'tuigdorp' worden ondergebracht, stelt de PVV voor.

Ook de 'linkse kerk' met zijn 'linkse hobby's' moet worden aangepakt. De PVV is namelijk helemaal uitgekeken op 'al die linkse types, die een 'linkse banenmachine' in stand weten te houden die 'van die linkse types uitspuwt' en die maar wat 'roeptoeteren' (PVV-terminologie van Tweede Kamerlid Harm Beertema; geciteerd in *de Volkskrant* van 27 januari 2011). Een zeker deel van de Nederlandse bevolking weet wat haar te wachten staat als de PVV de macht overneemt: inrichten van een interneringskamp voor 'linkse types'…

Een zelfde retorische stijl komen we bij Sarkozy tegen in een poging zijn ver ingezakte populariteit op te vijzelen. Hij reist daarvoor door het land om de 'gewone mensen' te ontmoeten. Tijdens een van zijn tussenstops (in Orléans, op 3 februari 2011) heeft hij zich over een lopende strafzaak uitgelaten door de rechtbank te schofferen. Altijd goed voor commotie. Hij spreekt over een 'veronderstelde *schuldige*' (présumé coupable), over het disfunctioneren van de rechterlijke macht in die zaak en de fouten die er zouden zijn gemaakt door iedereen, ook de politie, die erbij betrokken is. In een analyse van zijn ongehoorde inmenging wordt door een hoge magistraat gesproken over een 'populisme van de meest lage soort' (*Le Monde* van 5 februari 2011). 'Rechts' bewijst zijn poreusheid naar 'uiterst rechts'.

Kan je nu zeggen dat, als dit zich zo verder ontwikkelt, Frankrijk en bijvoorbeeld ook Nederland richting een totalitaire regiem koersen? Wat dit vraagstuk betreft, wijst de reeds genoemde Claude Lefort op het continuüm 'democratie – totalitarisme', dat hij in zijn geschriften activeert. Daaraan ontleen ik een enkel meetpunt. Zo brengt hij 'democratie' voor de duidelijkheid naar een enkel formeel punt terug: de politieke macht wordt niet door één persoon, partij of 'organisatie' geïncorporeerd. Die politieke macht wordt slechts periodiek ingenomen, waarbij de roulatie tot stand komt via periodieke, vrije, geheime, algemene verkiezingen. Ook hier een wel zeer minimalistische invulling van het begrip 'democratie'.

Dit hoeft geen beletsel te zijn om regeringen in dit bestel als 'oligarchisch' te typeren, zoals de Franse filosoof Jacques Rancière doet. Hij laat zien hoe een kleine meerderheid die zichzelf reproduceert, zich de 'macht van allen' heeft toegeëigend. Zo'n systeem beperkt het democratisch proces slechts tot een verkiezingsproces, zo zagen we.

Tijdens dat proces worden gevoelens bij kiezers 'gemasseerd'. De gebruikte terminologie is 'argument' geworden. Een term als bijvoorbeeld *linkse hobby* fungeert als zodanig. Als iets zo wordt genoemd, kan het zonder uitleg worden afgeschaft. Inhoudelijke discussie is overbodig geworden, leert het huidige politieke klimaat. Angstgevoelens worden bespeeld. 'Veiligheid' heeft als functie de installatie van repressieve structuurelementen te bevorderen.

ANARCHISME EN ISLAM*

Rudolf de Jong

Veel waardering voor Allah kun je natuurlijk niet verwachten van een geestelijke stroming met als aartsvaders een Proudhon die 'God is het kwaad' verkondigde, en een Bakoenin die 'God en de staat' tot de hoofdvijanden van de mensheid uitriep; een stroming die geschriften publiceerde als De Godspest *en* Twaalf bewijzen voor het niet bestaan van God.
Aan de andere kant, er is geen overzicht van het anarchisme van enige standing *of je komt er wel een paar Griekse denkers in tegen, christelijke ketters en sekten, Tolstoj en het christenanarchisme. Over anarchisme en het joodse denken zijn studies geschreven en conferenties gehouden. Goed, dat behoort allemaal tot het westerse erfgoed waarover je zoveel leest tegenwoordig en waarin we ook het anarchisme een plaatsje kunnen geven.*

Toch is dat geen afdoende verklaring. Oude wijze Chinezen en hun Indische collega's kregen lang geleden al een plaatsje in het anarchistische Partenon. Een zinsnede als 'een eeuwig anarchistisch beginsel, dat bij oude Chineesche wijzen, Joodsche profeten, middeleeuwse ketters, enzovoort wordt aangetroffen' kom je herhaaldelijk tegen in de libertaire literatuur. Zeker in het Nederland van het Interbellum. Deze zinsnede is van Clara Meijer-Wichmann, die met Landauer de belangstelling voor de mysticus Eckhart deelde. Van de Perzisch-islamitische mystiek en het Soefisme, waarin geluiden te horen zijn die soms overeenkomen met Tolstoj's 'het koninkrijk Gods is binnen in U', schijnen zij niet geweten te hebben.
Bij anarchisten als Peter Kropotkin, Max Nettlau en Rudolf Rocker tref je een grote waardering aan voor de twaalfde eeuw. Geen wonder, de mediëvist Friedrich Heer betoogt dat het een tijd was met een 'open samenleving', waarin een vrije uitwisseling van denkbeelden plaats vond tussen de westerse christelijke wereld, Byzantium en de islam, tussen joden, christenen en moslims. Toch komt men bij de drie genoemde schrijvers, als zij deze 'gouden tijd' behandelen, wel de betekenis en de invloed van de islamitische cultuur en wetenschap op de christelijke wereld tegen, maar over de islam zelf en over stromingen binnen deze godsdienst verneem je nauwelijks iets. Dit ondanks het feit dat deze invloed grotendeels uit Europa zelf kwam, uit Córdoba en het overige Moorse Spanje.
Natuurlijk, islamitische samenlevingen en landen – van Atjeh tot Marokko – kom je tegen in de anarchistische agitatie tegen kolonialisme en imperialisme. Daarbij werden de onderdrukten en hun vóór-koloniale gemeenschappen nogal eens geïdealiseerd, meer dan door marxisten, die het doordringen van het kapitalisme als een onvermijdelijk en daarom positief te waarderen proces zagen. Anarchisten vonden de koloniale civilisatie vooral een syfilisatie.

*Een uitgebreidere versie van dit artikel verscheen oorspronkelijk in *Kein Nachruf! Beiträge über und für Götz Lankau*, Ursula Balzer, Heiner M. Becker, Jaap Kloosterman (Redactie); IISG, Amsterdam 2003.

En welke zich zelf respecterende Nederlandse anarchist kende niet Sentots 'Vloekzang' die Multatuli opnam in zijn Max Havelaar? 'De laatste dag der Hollanders op Java', met de slotregels: (dan) 'knielt elk Javaan voor Mahomed / Wyl hy het zachtste volk der aarde / Van Christenhonden heeft gered.' Ik vrees alleen dat ik onder al die anarchisten de eerste ben die erop wijst dat moslims voor Allah knielen en niet voor Mohammed. De 'Vloekzang' is dus – uit onwetendheid – nogal beledigend voor 'het zachtste volk der aarde'. (Wat toch al het geval was gezien de weinig verheffende wijze waarop Sentot veronderstelde dat de triomferende Javanen met Hollandse maagden zouden omspringen.)
Libertaire auteurs baseerden zich vooral op wetenschappelijke literatuur. Die was kennelijk niet rijk wat de islam betrof. En het is, zoals Ferdinand Domela Nieuwenhuis in zijn *Geschiedenis van het Socialisme* (1901-1902) schreef: 'men kan niet vergen dat wij meer geven dan wij te weten zijn gekomen.' Nu, Domela is aardig wat te weten gekomen over socialisme en anarchisme bij Grieken en Romeinen, bij Chinezen en Perzen (maar wel in het vóór-islamitische Perzië), bij de oude joden en bij christenen door zowat alle eeuwen heen. Niet bij moslims.
Peter Kropotkin schreef wel over een islamitische samenleving in zijn *Mutual Aid* (*Wederzijdse Hulp*), dat vrijwel tegelijk met Domela's geschiedenis verscheen (1902). Hij wijdde een aantal bladzijden aan wederzijdse hulp onder de Kabielen in Algerije. Alleen begint hij met op te merken dat deze Kabielen anderhalve eeuw eerder het islamitische erfrecht lieten varen en het oude gewoonterecht van hun stammen hadden hersteld, waarop hun onderling hulpbetoon was gevestigd.
Max Nettlau, die zo ontzaglijk veel over het anarchisme te weten is gekomen dat Domela erbij verbleekt en ik er elke keer weer verbijsterd van ben, heeft over mijn thema heel weinig te bieden. Het hoofdstukje Afrika in zijn *Bibliographie de l'Anarchie* bevat twee regels. Het eerste verwijst naar Franstalige literatuur, het tweede naar Italiaanse. In zijn grote *Geschichte der Anarchie* geeft hij, in Band V, die hij in 1933 voltooide, niet veel meer. Nog geen drie volle pagina's, gevuld met Italiaanse en Griekse libertaire literatuur die in Egypte verscheen, Franse en Italiaanse uit Tunesië en 'kleine Abschnitte in arabischer Sprache' in Franse tijdschriften in Algerije, waar ook een brochure van Kropotkin in het Arabisch verscheen.
Met de islam heeft dat natuurlijk niets van doen. Verbazen hoeft dat ons niet. In het eerste deel van zijn *Geschichte* (1925) constateerde Nettlau: 'In den zwölf bis fünfzehn Jahrhunderten nach der letzten Blüte des griechischen Altertums (…) herrschte jede Art von Autorität.' Wel wijst hij erop dat er ook in deze duistere tijden lieden geweest moeten zijn die het heldere denken uit de oudheid onderzochten en zich boven het (bij)geloof verhieven; en passant noemt hij hier 'die arabisch-afrikanische Welt, in der eifrig studiert wurde'. Voorts vermeldt hij een libertaire publicatie over een Syrische dichter uit de tiende eeuw, Ebu-Ala-el-Muarri. Een publicatie die hij wel interessant noemt, maar die niet op anarchistische ideeën wijst.
In de jaren dat Nettlau zijn grote *Geschichte* schreef, werkten twee van zijn geestverwanten aan twee geheel andere studies, die een ruimer thema had-

den dan het anarchisme alleen. Rudolf Rocker aan zijn *Nationalism and Culture*, begrippen welke hij als vijandig aan elkaar beschouwde; Bart de Ligt aan *Vrede als daad: beginselen, geschiedenis en strijdmethoden van de direkte aktie tegen oorlog (1931-1933)*. Beide studies getuigen van grote eruditie en bevatten een schat aan informatie, en beide zijn nogal rommelig, het ontbreekt ze aan een duidelijke probleemstelling.

Rocker had in 1933 het Duitse manuscript van *Nationalism and Culture* kunnen redden; in 1937 verscheen het in het Engels. In de index vinden we 'Mohammadans, see Spain, also Architecture'. Als wij dat doen, dan zien wij dat de schrijver lyrisch is over 'that glorious culture-epoch' dat begon met de verovering van Spanje door de islam. Hij noemt en roemt de vele aspecten ervan en schrijft de culturele bloei toe aan de politieke decentralisatie, die niet beïnvloed werd door de monarchistische staatsvorm en waarbij steden en geloofsgemeenschappen zich als autonome eenheden konden organiseren en religieuze verdraagzaamheid heerste. Rocker koppelt dit niet aan de islam als godsdienst, maar aan de oude stamtradities van onafhankelijkheid bij Berbers en Arabieren, die zij verdedigen tegen elke poging tot centralisatie. Een autonomie die aanvankelijk ook in het katholiek geworden Spanje voortleefde, tot de centraliserende machten van staat en kerk de vrijheden, de tolerantie en de cultuur vernietigden. Rocker trekt wel een lijntje door van de vrije gemeenten naar de Kantonale revolutie van 1873 en de libertaire geest van de Spaanse sociale beweging.

Francisco Olaya, één van de weinige libertairen die zich waagden aan een geschiedenis van Spanje, schetst een beeld dat analoog is aan dat van Rocker in zijn *España desnuda* (1967). De 'reconquista' is bij hem gewoon 'conquista'. Wel is zijn beeld minder rooskleurig. Politieke machtstrijd en oorlogen, niet alleen tussen het Moorse en het christelijke Spanje, maar net zo hard binnen beide blokken, staan centraal bij Olaya. Een geweld waarvan het volk altijd de dupe was.

Bart de Ligt gooit zeker hoge ogen als men zoekt naar de Nederlander met de wijdste multiculturele belangstelling in de twintigste eeuw. *Vrede als daad* is de rijpste vrucht van deze breedheid van blik. Nog voor hij aan het evangelie toe komt, heeft hij bijna honderd bladzijden gevuld over de Chinese traditie, de Indische, de Sumerische, de Egyptische, de Parsistische, de Israëlische enzovoort, enzovoort. En ja, ook moslimbewegingen komen we tegen, al is het schaars, nog geen twee procent van de tekst van het boek. De Ligt bespreekt de in 1844 in Iran ontstane sekte der Babisten, die God en schepping gelijk stelde, de gelijkwaardigheid van man en vrouw predikte, sluier, slavernij en alle vormen van geweld, inclusief staatsgeweld, verwierp. De sekte, waarvan de leden gruwelijk vervolgd werden, ging over in de Bahai-beweging die, hoewel geweldloos en pacifistisch (men had contact met Tolstoj), wel de staat aanvaardt.

Verder bespreekt De Ligt de islamitische Achmidja sekte. Deze werd in de negentiende eeuw door M.G. Achmed Khan in India gesticht en vond ook in Indonesië aanhang. De Achmidja ziet de islam zo wijd als de mensheid in zijn geheel en predikt dus wereldvrede en verwerpt moslimgeweld tegen andersdenkenden. Tenslotte noemt De Ligt zijn tijdgenoot Abdoel Ghaffar Khan, die in India vanuit zijn islamitisch geloof met dezelfde strijdwijzen als Gandhi streed. Deze islamitische sekten en personen passen allemaal in De Ligts onderzoeksgebied, maar moeilijk in een geschiedenis van het anarchisme.

De Babisten komen we overigens al eerder bij een anarchist tegen, en wel bij Elysée Reclus in zijn *Nouvelle Géographie universelle*, tussen 1879 en 1894 in negentien delen verschenen. Reclus schrijft hierin met veel sympathie over de Babisten en vertelt dat de beweging wel communistisch genoemd is. Hij zelf vindt van niet, omdat de Babisten geen gemeenschappelijk eigendom bepleitten; wel riep de Bab de rijken op hun overvloed te delen met degenen die het nodig hadden, en zichzelf als de bewindvoerders van het goed van de armen te beschouwen.

Mij dunkt, vanwege dit laatste hadden de Babisten wel een plaatsje verdiend in de *Geschiedenis van het Socialisme* van Domela. Hij kende althans de eerste delen van de *Géographie*, die hij in 1887 in de gevangenis vertaalde. Ook Kropotkin – die meewerkte aan de *Géographie* – en Rocker, die beiden Reclus sporadisch vermelden, hadden in diens werken wel iets meer van hun gading kunnen vinden.

Voor de landen van de islam had Reclus namelijk echt niet voldoende aan tweeduizend woorden, zelfs niet aan tweeduizend bladzijden. Eerder het dubbele. Ik heb al die pagina's niet gespeld, wel heb ik de hoofdstukken van Egypte, Iran en het Arabisch schiereiland doorgebladerd. Verder komen we de islam uitvoerig tegen in Reclus' beschavingsgeschiedenis *L'Homme et la Terre*, welke in zes delen postuum verscheen tussen 1905 en 1908.

Werkend aan zijn *Géographie* bezocht Reclus Turkije en Noord Afrika. In 1883 bezocht hij Istanboel. 'Ce qui m'a fait le plus d'impression,' schreef hij aan zijn vrouw, 'c'est la vue des derviches hurleurs. Jamais je n'avais mieux compris comment la religion amène fatalement à la folie et par la folie `a l'imbécilité. (…) Point de salut pour une nation qui vit dans les génuflexions et les prières.' Een duidelijk oordeel over de islam en de godsdienst in het algemeen! En dan te bedenken dat de draaiende derwisjen teruggaan op de zachtmoedige en mystieke dichter Mevlana, die de islam oecumenisch interpreteerde.

Gelukkig zag Reclus in de islamitische landen heel wat meer dan kniebuigingen en gebeden. Hij zoekt en wijst steeds op de verscheidenheid. Oude culturen en godsdiensten werken door, nieuwe invloeden worden geïntegreerd. De islam is geen eenheid, kent geen uniformiteit en is voornamelijk een kwestie van dagelijkse routine geworden. '(L)a ferveur des premiers siècles n'existe plus que chez un petit nombre de fidèles,' schrijft Reclus als hij het Arabisch schiereiland behandelt. Over de moslims in Egypte krijgen wij een gelijk oordeel te horen. In het algemeen heerst er verdraagzaamheid, het fanatisme is naar de periferie verdreven of komt bij vlagen voor. Zo'n vlaag was het Wahabisme, dat in de tweede helft van de achttiende eeuw de moslims terug wilde voeren naar de eenvoud van het geloof en een zuiver leven. Reclus vergelijkt het met het Jansenisme bij de christenen.

In *L'Homme et la Terre* geeft Reclus – overigens bij zijn behandeling van het ontstaan van het christendom – zijn opvatting over de betekenis van de godsdienst aan: 'De tous temps, les passions religieuses n'ont été que secondaires en comparaison de la pousée du peuple

vers le bien-être.' Dat neemt niet weg dat hij volledig aandacht heeft voor de zuiver religieuze 'ferveur' waarmee de jonge islam de halve toenmaals bekende wereld veroverde. Wel wijst hij erop dat waar de islam inbrak in het Byzantijnse rijk (Servië, Egypte), de Arabieren voor velen als bevrijders kwamen. Zij kenden vormen van gemeenschappelijk eigendom, waar de armen hun voordeel mee konden doen, en waren tolerant tegenover Nestoriaanse christenen en joden, hetgeen van de Grieks-Orthodoxen niet gezegd kan worden. Reclus wijst op het vermogen van de Arabische moslims om de grote beschavingen die zij veroverden, te integreren in de islam en hij is diep onder de indruk van de wetenschappelijke en andere prestaties van de islamitische beschaving, van Córdoba tot Samarkand. De ondergang van deze beschaving in Spanje luidt voor hem een eeuwenlang verval van dit land in.
Voor mijn thema is van belang hetgeen hij over de Arabieren schrijft (en ook al in de Géographie schreef). Hij ziet in de nomadische samenleving van de bedoeienen anarchistische trekken. Hun gevoel voor onafhankelijkheid en individuele vrijheid, het elkaar vrij laten waarbij affiniteitsgroepen het clangevoel kunnen doorbreken, de geringe macht van de – gekozen – leiders, het gevoel voor gelijkheid dat ook in de islam doorwerkte. Zelfs vermeldt Reclus de Arabische historicus Ibn-Khaldun (Ibn Chaldoen, 1332-1406) 'qui semble avoir formulé le premier la théorie d'ue société anarchique', de perfecte stad zonder regering of wetgeving, waar wijzen gezamenlijk en zonder politieke of nationale overwegingen naar vervolmaking zoeken.
De nomadische Arabieren trokken zich echter snel op zichzelf terug en deze libertaire aspecten van hun samenleving werden geen gemeengoed in een islamitische wereld die overheerst werd door de kaliefen en andere machthebbers.
Het tijdperk van de heilige oorlog gaat thans (rond 1900 dus) ook voor de Arabier voorbij, schrijft Reclus, 'et si jamais le panarabisme devait (…) se dresser devant l'Européen, cela serait un épisode de la guerre éternelle de l'exploité contre l'exploiteur'. Kortom, de terugkeer van het Wahabisme in de twintigste eeuw en het opkomen van een islamitisch fundamentalisme passen niet erg in Reclus' libertair-humanistische en negentiende eeuwse vooruitgangsgeloof.
Tot zover mijn piepklein onderzoekje bij grote libertaire klassieken, hetwelk slechts een piepklein verhaaltje over het anarchisme en de islam opleverde. En toch… In het libertair geweldloze maandblad *Graswurzelrevolution* van november 2001 las ik iets over Mahmoed Taha. Deze moslim schreef een boek waarin hij twee boodschappen bij Mohammed onderscheidde. De boodschap van de Mohammed uit Medina, die macht had en met de machten samenwerkte.
En een tweede boodschap (historisch de eerste) van de Mohammed uit Mekka, die geen macht had. De boodschap uit Medina is tijdgebonden. Die uit Mekka heeft algemene geldigheid, is tegen machtsuitoefening, stelt de individuele vrijheid centraal, is geweldloos en tegen sharia, tegen kapitalisme en onderdrukking van de vrouw. Kortom, deze tweede boodschap van de islam is een vorm van moslim-anarchisme. Mahmoed Taha werd in 1985 in de Soedan als ketter terechtgesteld. Maar, wie weet wordt 'anarchisme en islam' eens een groter verhaal.

EEN PROEVE VAN VRIJDENKEN*

Over de filosoof Jan Börger

Wim de Lobel

> Het rijk van de geest, dat is het rijk van de vrijheid. (Hegel)

De Rotterdamse filosoof Jan Börger (1888-1965) is, na zijn theologiestudie, de filosoof G.W.F. Hegel (1770-1831) en de hegeliaan G.J.P.J. Bolland (1854-1922) nader gaan bestuderen.
Vanuit zijn filosofisch betoog heeft hij – zoals meer bijbelvorsers – gewezen op de metafora en het wijsgerig gehalte van de bijbel. In het bijzonder benadrukte hij de Nieuw-Testamentische Evangeliën die, in literaire verdichting, oude en nieuwe filosofische gedachten omtrent waarheidsbeleving tot uitdrukking brengen. Vanuit filosofische overwegingen ontkende hij het historische bestaan van de Jezusfiguur. De Christusgedachte stoelde in de Unio Mystica, *de verborgen inherente waarheid omtrent het abstracte* wezen *en/of* zijn *van universele werkelijkheid. Waarheid dienen we te verstaan als het* zijn *van de universele werkelijkheid* zoals *zij inhoudelijk naar haar wezen in abstracto te begrijpen is.*
'Eigenlijk sta ik dichter bij de Russische anarchist en gnosticus Leo Tolstoj (1828-1910), dan bij Hegel', merkte Börger eens op. En: 'Tolstoj heeft als eerste de filosofische wereld van de Evangeliën weer naar voren gebracht'. Dit blijkt onder andere uit zijn Het Koninkrijk Gods is binnen u Lieden. *Paul Eltzbacher citeert in zijn studie* Anarchisme *Tolstoi's zienswijze daaromtrent als volgt: 'God is de geest in de mens…zijn geweten…de erkentenis van het leven; ieder mens erkent in zich een vrije, redelijke en van vlees onafhankelijke geest, deze geest is dat wat wij God noemen.'*
Evenals Tolstoj, hebben Spinoza (1632-1677) en Hegel het bestaan van een persoonlijke god afgewezen. God of het goddelijke dat is de natuur begrepen naar haar begripmatige innerlijke zijn. De mens als het werkelijk bewuste-zijn is de uiterste mogelijkheid van de universele werkelijkheid en staat in het teken van de vrijheid.
De gangbare norm van werkelijke kennis en het zeker weten berust op de logische redenering. Vanuit het bewustzijn en het denken komt het algemene *begripmatige-zijn* tot uitdrukking omtrent de bijzondere wereld van de verschijnselen. Deze vorm van onderscheiding is te definiëren als het *niet-zijn* en *er-zijn* die echter, enerzijds als abstract (het ongrijpbare) en anderzijds als concreet, in en aan elkaar blijvend zijn verondersteld. Dat wil zeggen: ongescheiden onderscheiden. De universele werkelijkheid berust op *zelfweerspreking*, welke dubbelheid Hegel ook definieert met het begrip *zelfverkering*. Deze zelfverke-

*De volledige tekst (met notenapparaat) van dit artikel is op te vragen bij de AS/Wim de Lobel, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle. Via e-mail: wimdelobel@planet.nl. Zie ook Website: www.ibizweb.nl/borger en *de AS* 163 (Wim de Lobel).

ring berust tevens op de zelfwerkzaamheid van de werkelijkheid, met als kenmerken *wording* en *ontwikkeling*. De werkelijkheid staat tot zichzelf in een *dialectische* verhouding. Zonder tegenspraak, zelfverkering of zelfreflectie zou de werkelijkheid niet werkelijk en reëel zijn.
De tegenspraak van de werkelijkheid kan tot zelfverzoening komen. Dit gebeurt volgens Hegel middels de *negatie van de negatie* en dat is *positiviteit*. Want de ontkenning van ontkenning loopt uit in erkenning. Hegel wees al op de uitspraak van Spinoza, dat een bevestiging tevens een ontkenning veronderstelt. En Socrates (469-399 v.o.j.) zei: 'Ik wéét dat ik niet weet.' Zelfs in de leugen blijft het weten, de waarheid, verondersteld want de logica is niet te ontkennen.

De mens is de voleinding ofwel uiterste mogelijkheid van de kosmische en universele ontwikkelingen waarin het bewustzijn zich manifesteert. Mens en werkelijkheid zijn filosofisch begrepen exponenten van hetzelfde gegeven. De werkelijkheid aanschouwt, openbaart en ervaart zich aan zichzelf in zijn menswording als reflectie en zelfweerspiegeling.
In het Johannes Evangelie (1:14) komt dit tot uitdrukking in: 'Het woord (Logos) is vlees geworden.' Hegel definieert de zelfbewuste mens die samenvalt met het zuivere begrip als de *Lichtzoon*, die in het Evangelie als de *Zoon des Mensen* wordt getekend. In de kerkelijk dogmatiek en theologie is deze filosofische gedachte verloren gegaan en vervalst tot een historische gebeurtenis, waarin de moraalprediker Jezus de mens van zijn zonden kwam verlossen zodat de brave mens een hemels hiernamaals zou toevallen.

BEWUSTZIJN EN EVANGELIE

Hegel verwijst aan het slot van zijn *Enzyklopädie* naar de beroemde passus uit het twaalfde boek van Aristoteles' *Metaphysica*, waarin wordt opgemerkt dat het 'denken ook over zichzelf kan nadenken', ofwel filosoferen. Het bewustzijn als zelfbewustzijn heeft volgens Hegel ook een niet individueel accent, in zoverre het berust op de zelfwerkzaamheid van het denken. Die zelfwerkzaamheid speelt zich wel af in het brein van het menselijk individu, maar wordt ogenschijnlijk als zodanig niet herkend. Doch het denken betrekt zich anderzijds ook op zichzelf, namelijk vanuit de *wil tot weten*, dat niet in directe zin betrekking heeft op het individuele bestaan. Hegel noemt dat de *List der Rede*, omdat de mens het denken niet kan laten.
De list berust veelal op de ongeweten en onbegrepen manifestaties van de culturele ontwikkelingen in de loop van de geschiedenis. Volgens Hegel kan de mens zicht echter door een schijnbaar eenzijdig handelen vanuit de praxis, zich onttrekken aan de noodwendigheid van het bewustzijnsproces. Deze eenzijdige oriëntatie vanuit de praxis noemt Hegel het *ongelukkige* bewustzijn. Ogenschijnlijk zou van het tegendeel sprake zijn. Maar de menselijke mens wordt cultureel door het bewustzijn gedreven, al of niet willens en wetens, om de waarheid tot uitdrukking en beleving te brengen.
Börger noemt Hegel een denkgenie en maant tot voorzichtigheid om te denken dat die het mis heeft: 'Misschien hebt u het wel mis, omdat je niet snapt wat hij zegt.' En, 'Hegel heeft zich met het Evangelie bemoeid; dan moet het toch wel wat zijn. Daarbij komt nog dit: Het Evangelie is de waarheid als *verhaal*, daarom is het zo moeilijk. (…) De vrijdenkers hebben het afgeschaft. Ik geef het de vrijdenkers te doen, om te zeggen wat dat verhaal van het Evangelie betekent.' Wanneer we inderdaad de Evangeliën niet als een weergave van historische gebeurtenissen opvatten, dan blijken die bij nauwkeurige lezing een bron van wijsgerige gnostische teksten te bevatten.
Als filosoof spreekt Börger over Jezus als de *Zoon des Mensen*, waarin de *preëxistente* Christus zich manifesteert als de waarheid, die in alle eeuwigheid present is. Overdrachtelijk begrepen symboliseert Christus de geopenbaarde waarheid omtrent de werkelijkheid, die vanuit de Logos of de Rede wordt verwoord en samenvalt met de werkelijkheid als begrip; dat zich in het filosofisch denken als begrepen waarheid en zelfbewustzijn manifesteert. Reeds de kerkvader Origenes (185-255), die alsnog in de vijfde eeuw zal worden verketterd, verkondigde dat Christus, zijnde de *Logos*, door de 'Vader' (het oorzakelijk beginsel) als afstraling in alle eeuwigheid wordt gegenereerd.
Een van de verdiensten van Bolland is dat hij de Evangeliën tot en met heeft geanalyseerd en door zijn uitgebreide bronvermelding de wortels daarvan heeft blootgelegd. Hij wijst onder andere op de Griekse filosoof Plato die in zijn tweede boek *De Staat*, de contouren van het latere evangelische lijdensverhaal reeds heeft geschetst.
De evangelische gedachte is dus een fase in de ontwikkeling van het denken. Die is niet plotsklaps uit de 'hemel' komen vallen, doch ligt in de lijn van de culturele ontwikkeling en heeft dus een voorgeschiedenis. Börger is de betekenis van de Evangeliën, die hij bij Hegel en Bolland en andere denkers vond aangeduid, verder gaan uitwerken en die vormen eigenlijk het hart van zijn filosofie.
Hegel heeft reeds in zijn Voorrede van de *Fenomenologie* het begrip God ter zijde geschoven als een zinloze klank. Het wijsgerig gehalte van de Evangeliën komt inderdaad tot haar recht wanneer wij het begrip God vervangen voor het begrip werkelijkheid, en het begrip Jezus Christus vervangen door het begrip Logos of Rede. Zoals is gebeurd in het Johannes Evangelie.
De joods-hellenistische filosoof uit Alexandrië Philo (circa -20 tot +50) is een grondlegger van het wijsgerig gnostische evangelische denken, waarin het mythologisch denken in tekens wordt omgezet (Teken des kruises, enzovoort). Börger schrijft: 'Volgens Philo kunnen we het hemelse Jeruzalem (Openbaring 21-2) ieder ogenblik binnengaan.' Het gaat niet om historische verwikkelingen en over de stad Jeruzalem maar om *bewustzijnsgesteldheid*.
Christus als de Logos werd aanvankelijk vanuit de wijsgerige intuïtie begrepen door de vroege evangelische *gnostieken*, die Börger de intellectuelen van de oudheid noemt. Wijsbegeerte als wijsheid dat is aanvankelijke waarheid. In de gnostieke geschriften, waaronder de Evangeliën, werd die verhalend en in betekenisvolle *gelijkenissen* omschreven. In de Evangeliën wordt de openbaring van de 'Oude Waarheid' verbeeld in de reflectie van de 'Vader in de Zoon'. Die kosmische reflectie werd in voorafgaande culturen beschreven als een weerkaatsing van de macrokosmos in de microkosmos. Bewustzijn is weerspiegeling: het *ware zijn* en *bewustzijn* vallen samen. Het *ware zijn* als een *niet-zijn*, openbaart en reflecteert zich in de we-

reld van het verschijnsel cultureel als menselijk brein
Het verhalende wijsgerige denken, dat we ook kennen uit de mythologie als verdichting, heeft in feite met inzichtelijk denken te maken. Het feitelijk evangelische christendom, dat Börger de onzichtbare kerk noemt, is dus van een andere intentie dan de vervalsing die tot de roomse kerk heeft geleid. Op een verschil willen we hier wijzen. In het vroege Christendom werd niet uitgegaan van de gekruisigde Jezus Christus. In de Romeinse catacomben zijn dan ook geen afbeeldingen daarvan te vinden, wel van Jezus als een herdersknaap. Het lijdensverhaal neemt pas in de zesde eeuw aan betekenis toe.
De filosoof Timothy Freke en de cultuurhistoricus Peter Gandy noemen in hun boeken en studies, onder andere *Jezus en de verloren godin*, de vroege christenen revolutionaire vrijdenkers en verkenners van het bewustzijn die ook als *spirituele anarchisten* zijn te karakteriseren. Jezus en de Maagd Maria zijn een afschaduwing van antieke mysteriën uit het Nabije Oosten, zoals onder andere Dionysos en de maagd Semele. Blijkens een antiek reliëf sterft ook Dionysos een mystieke dood aan het kruis.

CULTUURGESCHIEDENIS

Börger schetst de mensheid vanuit haar bewustzijn als intellectuele ontwikkeling en uitwikkeling.
De culturele ontwikkelingsperioden beïnvloeden elkaar. Zo mondt de Hindoe 'godsdienst' uit in het boeddhisme, dat in wezen filosofie is. Ook de Griekse godsdienst en mysteriën monden uit in filosofie. De filosofie begint pas werkelijk bij Socrates die in begrippen gaat denken. De Griekse filosofie komt uit op de gnostici. Börger concludeert: 'Alles mondt uit in het *Eu Angelion*, dit is De Goede Boodschap. In het Evangelie wordt de uitmonding onder andere uitgedrukt in de begripmatige verhouding Vader en Zoon, die zich, welbegrepen in het bewustzijn, als de Heilige Geest manifesteert en tot weerspiegeling komt. Deze drieslag en verhouding zijn door Hegel en Bolland uitgewerkt. Börger heeft daaraan de drieslag Maagd Maria, Zoon des Mensen en de Heilige Geest toegevoegd. 'Met de grote gedachte uit het Evangelie', zegt hij, 'namelijk de figuurlijke gedachte van de Maagd Maria, die, bevrucht door de Heilige Geest, de Zoon des Mensen ter wereld brengt, sluit de hele antieke wereld af.'
In de figuur van de Zoon des Mensen wordt de zelfreflectie of het spiegelend bewustzijn overdrachtelijk getekend, en het evangelisch denken is volgens Börger de idealiteit van de Griekse filosofie. Hij constateert dat er bij Hegel en Bolland alleen maar sprake is van een intellectuele lijn. Hijzelf heeft ter aanvulling daaraan een zuiver seksuele lijn toegevoegd en stelt: 'Die twee lijnen gaan in het Evangelie samen'. Vanuit die seksuele lijn mondt de filosofie uit in werkelijk leven. Want de mens die begrijpt, diens leven staat dan eveneens in het teken van het begrip en krijgt daarin haar kenmerkende gestalte: het tijdelijke en eeuwige vallen samen.
De seksuele lijn, begrepen als een mathematische verhouding, tekent zich vooral af in de Griekse mysteriën en die interpreteert Börger dus in filosofische zin. Bij Bolland en Hegel ontbreekt deze aandacht voor de seksuele lijn.
Börger stelt dat pas rond het jaar 1000 Europa in cultureel opzicht begint. De Engelse monnik Anselmus (1033-1109) vraagt: *Cur Deus Homo?* (Waarom is God mens geworden?). Met deze vraag

– de vraag omtrent de zelfreflectie – zet zich de lijn van de antieke cultuur door. Verder zegt Börger: 'Europa heeft de intellectuele (mannelijke) lijn uit het Evangelie verder ontwikkeld, namelijk de gedachte: *Vader-Zoon-Heilige Geest*. Bij Hegel is de drieslag: *These-Antithese-Synthese*. 'Maar', zegt Börger verder, 'de seksuele (vrouwelijke) lijn heeft Europa laten liggen. De zuiver seksuele gedachte: *Maagd Maria-Heilige Geest-Zoon des mensen*, werkte Europa niet verder uit, want met de hervorming ver-dwijnt de Maagd Maria uit de kerk.'
Börger gaat uit van de mens als zelfbewustzijn, maar wijst ook op de betekenis van de intuïtie. 'De vrouw zegt in haar aanvoelen precies, hoe het met de één of andere kwestie tussen de mensen staat; dat is ondoordacht weten, dus intuïtie. Waar het denken van de mens zich op de intuïtie betrekt, krijgen wij de doordachtheid.' Er is hier dus sprake van een accentuering, want: 'Zelfbewustzijn is de zelfstandige werkzaamheid vanuit het intuïtieve bewustzijn'. In het intuïtieve bewustzijn is het ware verondersteld. De vrouw is dus de belichaming van de waarheid. In de oude culturen is dan ook sprake van *de Grote Moeder*, die alles tot inhoud heeft en voortbrengt.
Tussen de man en de vrouw is geen wezenlijk verschil maar er is een onderscheid. Het kenmerk van het filosofisch onderscheid is: *een zijn van niet-zijn* die onder andere in de liefde tot uitdrukking komt. Börger karakteriseert de werkelijkheid begripmatig als vrouwelijk waarvan de inhoud zelfwerkzaamheid is en dat is begripmatig het mannelijke. Het vrouwelijke houdt dus het mannelijke in. Het mannelijke ervaart in het vrouwelijke het andere of wezenlijke en oorspronkelijke van het zijn, dat dienaangaande tot zichzelf in verhouding staat.

WERELDGEEST

Het begrip vrouwelijkheid, begrepen als de ontvankelijke en zich openbarende werkelijkheid, is essentieel in het denken van Börger. Hier ligt dan ook het onderscheid van Börgers filosofische interpretatie met die van Hegel en Bolland. De grondgedachten, dat de mens een bewustzijnsproces vertegenwoordigt blijft intact, doch in de uitwerking en doordenking ligt het onderscheid.
In een logische volgorde gedacht ligt de werkelijkheid of het bestaan vóór het denken alhoewel beiden in elkaar blijven verondersteld. Hegel definieert de werkelijkheid intellectueel en als denken en spreekt van de *Absolute geest* en de *Wereldgeest*. Bij Börger is er pas sprake van geest wanneer de mens als uiterste mogelijkheid aan de dag treedt. Hij hanteert een empirisch uitgangspunt. Duidelijk zal zijn dat van een werkelijk begin in feite niet te spreken is, maar dat er sprake is van een eeuwige kringloop van momenten.
Vanuit een logische wiskundige analyse komt Börger ertoe om de werkelijkheid, die voor hem een en al verhouding van verhoudingen is, filosofisch uit te rekenen.
Bedenken wij wel dat Börger zegt: 'Als de werkelijkheid doordacht is, is het uit met het doordenken van de werkelijkheid'. Maar als begrepen werkelijkheid gaat de natuurlijke dagelijkse voortgang van het leven gewoon door, want de werkelijkheid gaat niet op in een eenzijdigheid. Er is dus meer sprake van het inzichtelijke: 'De werkelijkheid lost zich ten slotte, voorzover zij voorhanden is, in schoonheid op. Waar de werkelijkheid zichzelf heeft verwerkelijkt, heeft

zij zichzelf tot schoonheid ontplooid. En daarmee tot *aanwezigheid van afwezigheid*, en dientengevolge tot afwezigheid van aanwezigheid. Daarom is de werkelijkheid als schoonheid een droom te noemen.'

Börger werkt zijn interpretatie als volgt nog nader uit: 'De vrouw is werkelijk leven, en daarmee schoonheid, want de idealiteit van de werkelijkheid, vrouwelijk gedacht, is schoonheid; dus het werkelijke leven is de werkelijkheid als schoonheid. Tegenover het werkelijke leven en schoonheid staat het *zuivere begrip*'. Daarmede bedoelt Börger dus de werkelijkheid als zuiver mannelijk: 'De geestelijke verhouding man en vrouw is hun natuurlijke verhouding.'

Hegel spreekt in zijn *Fenomenologie van de Geest* van de bacchantische tuimel, de extase, en citeert als slot uit een gedicht van Schiller waarin sprake is van *het overschuimende en volle*. 'Dit is bedwelming, zwijmel of roes, van het zuivere begrip', licht Börger toe. 'Geen prediking van dronkenschap!', want dat is de platvloerse vervanging en uitwerking daarvan. 'Bedwelming is: buiten zichzelf verkeren, of zichzelf te buiten gaan.'

Tevens stelt Börger de vraag: 'Hoe is het mogelijk dat de mens zichzelf verklankt? Er zou geen muziek mogelijk zijn, als de mens in de grond van de zaak geen klank was. Als u Beethoven, Bach en Mozart beluistert, hoort u wat de mens is. Bij hen is de mens het meest volledig als klank voor de dag gekomen.' Voor Börger is de werkelijkheid een in elkaar grijpen van verhoudingen.

Börger opent een nieuw perspectief en zienswijze die in verband is te brengen met de werkelijkheid als *verhouding*, waarin punt en lijn tot elkaar staan. Hij zegt: 'Ik heb de methode van de drieslag laten varen, en ben als eerste de werkelijkheid gaan uitrekenen… Uit de verhouding punt en lijn is de hele werkelijkheid los te wikkelen, tot aan de mens toe. In deze verhouding valt de vrouw op dezelfde lijn als de man; kunst en samenleving evenzo. (…) Punt is een ander woord voor elkaar ontmoeten. Lijn is een ander woord voor onderscheid. Dus: de werkelijkheid is *ontmoeting en onderscheid*, wat hetzelfde is als wanneer wij zeggen: de werkelijkheid is punt en lijn… De ongescheiden onderscheiden verhouding van punt en lijn levert de lijn op zichzelf op.' Punt en lijn hanteert Börger zoals hij zegt als een hulpmiddel. De lijn karakteriseert hij als het *verstoven punt*.

ZELFBEWUSTZIJN

Börger stelt dat de organische werkelijkheid uitloopt in de hersens als bewustzijn. Het zelfbewustzijn als zuivere zelfwerkzaamheid ontwikkelt zich tot inhoudsloze klaarheid: als de som is opgelost is de som geen som meer. In de ontmoeting vallen begin en einde samen, dus is er in dat *moment van eeuwigheidsgevoel* geen tegenspraak meer, doch slechts de harmonie en verzoening vanuit het begrip. In het Evangelie staat: 'Dit is het eeuwige leven dat ze u kennen' en Börger zegt: 'Daar ligt dus het eeuwige leven in de *kennis*'.

Zelfbewustzijn wordt dus het eeuwige leven genoemd; het praktische *bestaan* houdt het eeuwige in als begrijpen. 'Oneindigheid is dit, dat het menselijke niet in de broodvraag opgaat.' Voor de Europese massa gaat het menselijke wel in de broodvraag en belangenstrijd op. Daardoor ontbreekt het aan het inzicht vanuit de *zelfverkering*, waardoor het broodvraagstuk zou kunnen worden opgelost. In zoverre is de filosofie van Börger te kenmerken als een vrijdenkend spiritueel anarchisme.

'Wie over de Maagd Maria wil spreken moet de hele werkelijkheid behandelen', zegt Börger. 'De antieke wereld spreekt van de *geslachtsloze mens*, die tot in de hemel reikt. Hoe ze daaraan kwamen? Er zit een geweldig weten achter, dat wij niet kennen. De cultuur ligt kant en klaar; dan komt Europa of het *begrip* (filosofie) en kan laten zien *hoe* en *waarom* het is zoals het is.'

Börger heeft zich altijd sterk gemaakt voor het evangelische denken. Börger: 'Bolland heeft een poging aangewend (…) het is hem niet gelukt. Hij zet alles in het teken van de Heilige Drieëenheid (…) dat is de Vader, de Zoon, en de Heilige Geest, als ongescheiden onderscheiden, om in zichzelf onmiddellijk anders te zijn.' Börger daarentegen zegt: 'Het gaat om de drieëenheid Heilige Geest, de Maagd Maria, en de eenheid van die twee, namelijk de Zoon des Mensen, de Redder, de Onthouder, die op de wereld gekomen is, gestorven is, is opgestaan, ten hemel is gevaren, om als Heilige Geest op de aarde te wonen.'

Om geen misverstand te wekken wijzen we hier op een opmerking die Börger voordien al had gemaakt, namelijk: 'De werkelijkheid naar haar pure essentie, mannelijk/vrouwelijk ineengedacht, is de Zoon des Mensen. (…) De Maagd Maria is niemendal; de Heilige Geest is niemendal, en die twee niemendals is de Zoon des Mensen.' Börger duidt dus de Zoon des Mensen als denken en weerspiegeling.

Börger zegt dan ook: 'Het Evangelie is figuurlijk, is symbool, waaraan zich afspiegelt, hoe het de waarheid in de wereld is gegaan, gaat, en zal gaan, namelijk rot (…) Het Evangelie behoort in de ontwikkelingsgang van de mensheid en is cultuur-moment".

OUDE WAARHEID

'De werkelijkheid als zodanig,' stelt Börger, 'komt alleen in je hersens terecht. Het komt in je hoofd terecht en niet op de wereld.' Voor hem is het logisch denken de bepalende factor. 'Het Evangelie was oorspronkelijk een mysteriespel, een geheimleer.' Jezus was een kind, geen jongetje of meisje. 'De antieke wereld had de gedachte van de *geslachtsloze* mens; en dat is het kind (…) Kind heeft ook met oud of jong niets te maken; het is een *begrip*.'

Börger noemt de begrippen gesteldheden van de werkelijkheid, waaraan wat te begrijpen valt. Dit geldt ook de Christusgedachte, die wordt de Redder, de Onthouder, de Bruikbare genoemd, ofwel de Heer der Verlorenen. 'Heer van de Verlorenen, is hij. En als hij *iemand* is, kan hij ons nog redden, (…) maar als *wij het zelf zijn*?! Wat moet er dan gered worden?', is de indringende vraag die Börger ons stelt.

Wat verloren is gegaan is de *Oude Waarheid* waarvan de mens vanaf zijn prilste begin een vermoeden heeft gehad en heeft verwoord in een keur van verhalen. 'Waarheid', definieert Börger, 'is zijn zoals het is.' Niemand is aan de waarheid vreemd, want de mens is de universele werkelijkheid mee, is deel daarvan, en houdt dus als het *bewustezijn* de waarheid in. De zogenaamde 'verlichten' die afgeven op de kerk hebben er ook niets van begrepen.

'De cultuur heeft twee polen,' stelt Börger, 'de ene pool van de cultuur is de werkelijkheid als *liefde*, *schoonheid*, en als *verliefdheid*; de andere pool is de werkelijkheid als *berekening*, dit is als filosofie.' Deze twee polen zijn dus in feite de be-

grippen vrouwelijk en mannelijk ofwel het ontvankelijke en creatieve beginsel. De vrouw en de man als levende wezens zijn daarvan de concrete consequentie die zij als verhouding weerspiegelen.
Verder zegt Börger: 'De Europese cultuur is in de grond van de zaak de enige cultuur, waarin de werkelijkheid zich bij wijze van "berekening" oftewel filosofie heeft voltrokken. De cultuur van alle andere volken is de cultuur *bij wijze van verhaal*. De werkelijkheid als liefde, als schoonheid en als verliefdheid is niet los te maken van de werkelijheid als filosofische berekening.'
Om het denkwerk van Börger nog eens kort samen te vatten een laatste citaat: 'Het Evangelie is de ontdekking van de mensheid, dat de zuivere verhouding vrouwelijk/mannelijk het menselijke is. Hegel deed ook een ontdekking, namelijk dat de werkelijkheid in zichzelf onmiddellijk *anders* is. Deze ontdekkingen vergeten de mensen echter, of beter gezegd, zij merken ze niet eens op. Maar de belangrijkste ontdekkingen zijn toch die ontdekkingen, waarin de mens *zichzelf* ontdekt.'
Het rijk van de geest, dat is het rijk van de vrijheid, ofwel: de wereld van het *spiritueel anarchisme*.

DE GEKRUISIGDE COMMUNIST VAN GALILEA*

Anarchisten op de kansel in Nederland 1870-heden

André de Raaij

Al snel na het ontstaan van de parlementair-socialistische stroming in Nederland kwam het fenomeen van de rooie dominee op. Voor beide zijden was het schrikken: voor de sociaal-democraten, die godsdienst privézaak achtten, en voor de Kerk. Maar kiezen voor de sociaaldemocratie was en is nu niet direct de radicaalste stap die een voorganger (v/m) kan zetten. Anarchistische dominees waren (en zijn?) voor beide instituties een veel grotere ergernis.

Er zijn drie niveaus waarop anarchistische voorgangers in de ruimste zin des woords te onderscheiden zijn. Het ruimste is tevens anachronistisch: het behoort tot de traditie van het christendom om de wereldlijke macht af te wijzen, de keizer te geven wat des keizers is zonder dit op bijzondere manier achting toe te dragen. Dit moet anachronistisch heten, omdat deze traditie heel wat ouder is dan het begrip anarchisme. Zij is waar te nemen in de Kerk – met Kerk bedoel ik de gemeenschap van gelovigen, de enige, heilige algemene, zoals genoemd in de apostolische geloofsbelijdenis – een gemeenschap die buiten deze belijdenis nooit bestaan heeft. Men gelieve het op te vatten als: allen die zich binnen georganiseerd verband christen noemen, aan de rand en erbuiten – al dan niet buitengezet: de reien der ketters zijn gevuld met afwijzers van de wereldlijke overheid. De traditie is voor dit verhaal van belang omdat er voorgangers of theologen in passen die zich niet anarchistisch of expliciet niet-anarchistisch noemen. Verder beroepen (christen)anarchisten zich meestal op dit geestelijk of politiek voorgeslacht om te onderstrepen dat wat zij nastreven niets nieuws is.
Het tweede niveau is dat van de voorganger. Hierna is geen sprake van vrouwelijke predikanten, omdat het ambt nog niet lang genoeg open is voor vrouwen dan dat zij op dit punt geschiedenis zouden hebben kunnen maken – de toekomst is weer een ander verhaal. Het gaat hier om de predikant die voor het anarchisme als sociaal-politieke stroming kiest, en daarbij ook nog predikant blijft. De bekendste voorbeelden van predikanten die voor het anarchisme kiezen zijn degenen die hun toga aan de wilgen hingen voordat ze anarchist werden: Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Bart de Ligt. De eerste was na het opgeven van het ambt zoals bekend eerst nog sociaaldemocraat, de tweede was actief christensocialist terwijl hij nog predikant was. Maar er waren er die bleven.
Het derde niveau is dat van de groep die zich christenanarchist, of later religieusanarchist noemden. Het onderscheid wordt vaak in contemporaine discussies rond de voorgangers gebruikt, reden om het hier aan te brengen – in de praktijk zijn er niet zulke duidelijke scheidslijnen aan te brengen.

*Een eerste versie van dit artikel verscheen in *Onvoltooid Verleden* nr 18 (oktober 2003).

Het begrip ‘christelijk anarchisme’ wordt in 1893 geïntroduceerd in Nederland door Louis A. Bähler, dan nog niet beroepen als predikant, in zijn vertaling van Eugen Heinrich Schmitts signalement van Tolstojs denken. Niet-christenanarchisten hebben vaak de christen- en ook wel de religieusanarchisten aangeduid met de term ‘tolstojanen’. Zelf maakte men uitdrukkelijk onderscheid: in Engeland was een tolstojaanse beweging, en in Nederland kan iemand als J.K. van der Veer zo aangeduid worden. Nederlands bekendste en misschien wel enige tolstojaan Van der Veer schrok nogal van de Engelse geestverwanten en sloot zich na terugkeer aan bij de SDAP, om daar tenslotte ook geen blijvend onderdak te vinden. De predikanten en andere christenanarchisten weigerden zich met alle respect en bewondering voor Tolstoj zo te noemen. Blijde-Werelddominee S.K. Bakker had voordat hij zich aansloot bij de SDAP naar verluidt ‘tolstojaanse’ sympathieën. Hiervan heb ik vooralsnog geen papieren spoor gevonden.
Het christenanarchisme dient zich aan in de kolommen van het blad van de modernistische stroming, de Nederlandsche Protestantenbond, *De Hervorming*, tussen omstreeks 1890 en 1897. De sociale kwestie en de remedie(s) ertegen kwamen regelmatig aan de orde, op hoog niveau, waarbij ernstig werd nagedacht over de verdiensten en onverdiensten van ‘het socialisme’. Omdat de meeste predikanten dicht bij de vrijzinnig-democratische stroming stonden, het moderne liberalisme van die tijd, sprak uit veel bijdragen een huivering voor een te machtige staat, en in het algemeen werd deze als het resultaat van het sociaal-democratische streven gezien. Het staatsafwijzende anarchisme met inspiratie door Tolstoj was in deze sfeer een stap die voort leek te kunnen komen uit deze discussies.
De ‘opstandige jongeren’ rond de moderne stroming van *De Hervorming* zagen dit verband, dat zich bij beschouwing achteraf aandient, niet, en toonden zich ongeduldig. Er was te weinig ruimte voor bijdragen in hun geest, vonden zij, en in 1897 beginnen zij voor zichzelf in het blad *Vrede*, dat bepaald niet alleen gevuld werd door predikanten. Alleen de meest tolstojaans aandoende schrijver in *De Hervorming*, H.W.Ph.E. van den Bergh van Eysinga, neemt deze overstap niet, en hij distantieert zich weldra op nogal grove wijze van Tolstoj maar alles welbeschouwd kan men zeggen dat hij in theologische zin nooit ver verwijderd is geweest van de anarchistische staatsafwijzing, hetgeen hij ook zelf toegaf.
De spraakmakendste (christen)anarchistische dominee van honderd jaar geleden was ongetwijfeld Louis A. Bähler (1867-1941), die achtereenvolgens op Schiermonnikoog (1895-1902), te Oosterwolde (Fr.) (1902-1909) en Aduard (1909-1911) stond. Als uitgesproken christenanarchist en theosoof populariseerde hij het boeddhisme in Nederland (zijn boek *Het boeddhisme* is overigens in vele talen vertaald), hield hij pantheïstische preken en sprak hij voor weerloosheid en dienstweigering, vegetarisme, geheelonthouding en rein leven, vaste thema’s van het christenanarchisme. Op Schiermonnikoog betoonde hij zich een ‘rare’ ten opzichte van zijn gemeente, door partij te trekken voor zeehonden, de vijanden van de plaatselijke vissers. Als modernistisch dominee achtte hij het mogelijk dat ‘Jezus van Nazareth’ een constructie was, geënt op de Boeddha, al heeft hij in die zin nooit gepreekt.

Niettemin werd het de anti-modernisten in de Nederlandse Hervormde Kerk te veel, toen Bähler met kennelijke instemming de brochure *Het christelijk barbarendom* in Europa vertaalde, waarin opgeroepen werd tot boeddhistische zending. (De brochure is overigens hoogstwaarschijnlijk een falsificatie).
Toen Bähler hiervoor niet berispt werd, was de maat vol voor de antimodernisten, die de Gereformeerde Bond binnen de kerk oprichtten als vaste burcht van antimodernisme (1906). Zijn kerkelijke gemeenten stonden vrijwel altijd geheel achter hem, maar in 1911 kwam hij in botsing met de kerkeraad in Aduard en gaf hij het predikantschap op.

Grote verwachtingen van de christenanarchistische kolonie te Blaricum (1900-1911) hadden de voorgangers Anne de Koe (1866-1941) en S.C. Kylstra. De eerste gaf het predikantschap op in marinehaven Den Helder voor de kolonie, wat een zeer consequente stap mag heten, en is na de al snel zich aandienende teleurstelling hierop in ieder geval niet teruggekomen. Hij werd lid van de SDAP, zelfs raadslid in diverse plaatsen en was directeur van Ons Huis te Rotterdam. De AJC moet veel profijt gehad hebben van zijn inventarisatie van Nederlandse volksdansen. Kylstra herneemt wel het ambt, te Oterleek en later te Sint-Jacobiparochie, hij wordt lid van de Blijde-Wereldgroep na het drama van Blaricum, en emigreert in 1913 naar de Verenigde Staten. Predikanten die in de kolommen van *Vrede* opduiken zijn verder J. Klein, A.W. van Wijk en H. Meijer, die dominee was te Smilde. Evenals Bähler heeft Meijer zich vanaf de kansel negatief uitgelaten over de verering die de jonge koningin Wilhelmina ten deel viel – niet beslist een anarchistisch thema, de afwijzing was wel onderbouwd met evangeliecitaten.
De afwijzing van alle geweld – en daarmee van de staat als geweldsmonopolist vooral in de vorm van de krijgsmacht – op christelijke gronden was niet alleen voorbehouden aan degenen die zich christenanarchisten noemden. De ethische strekking die de hoofdstroom van het Nederlandse anarchisme kenmerkt maakt het op het eerste gezicht moeilijk de ‘voorgangers van het tweede niveau’ zoals boven omschreven te onderscheiden. Over twee van hen, Année Rinzes de Jong – prediker buiten de Kerk – en J. Sevenster heeft Herman Noordegraaf een biografische schets in boekvorm geschreven: respectievelijk *Revolutionair predikant en religieus bezieler. A.R. de Jong (1883-1970)* (Gorinchem 1998) en *Tussen anarchist en pacifist: Ds. J. Sevenster (1869-1949)* (Amersfoort 1988). Een ‘losse’ christenanarchist is N.J.C. Schermerhorn (1866-1956), voorganger te Beets (1892-1894) en Nieuwe-Niedorp (1894-1929), die geen deel uitmaakte van de *Vrede*-groep of Internationale Broederschap. Hij was een van de oprichters van de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging, samen met Domela, in 1904, en was redacteur van *De Wapens Neder* van 1910 tot 1923. Wel was hij een van degenen met wie Bähler in 1915 contact opnam bij het initiatief tot het geruchtmakende Dienstweigeringsmanifest. Schermerhorn ging ver in zijn vrijzinnigheid en het uitdragen van het anarchistisch socialisme.
Hij hield in 1901 een één-mei-toespraak in de kerk, hij schafte op den duur de zondagochtenddienst af, evenals doop en gebed. Het bracht hem klaarblijkelijk niet zo in gevaar als Bähler eerder. Nieuwe-Niedorp, zijn gemeente, springt er dankzij zijn ijveren in het toch al zo

vrijzinnige Noord-Holland uit doordat zijn oproepen tot individuele dienstweigering er goed gehoor vonden. Ook de landbouwkolonie op christen-anarchistische grondslag – klaarblijkelijk gedreven door beroepslandbouwers – hield het 't langst in Nieuwe-Niedorp.
De vroegste prediker-tevens-anarchist die ik tot nu toe heb kunnen ontwaren is H.C.J. Krijthe (1825-1902), bijgenaamd de profeet van Coevorden. Hij was geen beroepen voorganger in de Kerk, werd evenwel kort na de oprichting lid van de Nederlandsche Protestantenbond (1870) en later ook van de vrijdenkersvereniging De Dageraad (1882). Hoewel – alweer achteraf beschouwd – het theologisch modernisme en het toenmalige vrijdenken niet zover van elkaar afstonden, was de combinatie opmerkelijk. Vooral in het vrijzinnige Drenthe maakte hij de geesten rijp voor het socialisme, bijvoorbeeld door te verwijzen naar de 'gekruisigde communist van Galilea'.
Alle genoemde prekers of voorgangers komen uit de vrijzinnige (moderne) kring in de Nederlandse Hervormde Kerk. Kees Koning was allang geen aalmoezenier meer toen hij desgevraagd zijn medewerking toezegde aan het christenanarchismenummer van *de AS* (nr 95,1991), blijmoedig zeggende 'ja, dat ben ik wel' op mijn insinuatie dat hij christenanarchist zou zijn. Helaas is die bijdrage niet gekomen. Dat het niet (meer) ondenkbaar is dat de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland pastores zal kennen die binnen het anarchistische paradigma vallen lijkt mij duidelijk. Koning en de ook in Nederland werkzame Catholic Worker-beweging kunnen op nogal wat sympathie rekenen, en in franciscaanse kringen deinst men zeker niet van schrik terug bij het woord 'anarchisme'. Als er al geen rood-zwarte dominees meer zouden komen, wat ik overigens sterk betwijfel, kunnen we in de toekomst vast nog wel rood-zwarte pastores verwachten.

De zuiverste vertegenwoordiger van het eerste niveau zoals boven genoemd was geen dominee, maar 'eenvoudig' evangelist. Hij achtte zich vertegenwoordiger van de rechtzinnige vleugel van de Nederlandse Hervormde Kerk, hetgeen vooral wil zeggen dat hij geen modernist was. Hij heeft meermalen uitdrukkelijk geschreven geen anarchist of christenanarchist te zijn. Hilbrandt Boschma (1869-1954) streefde naar het Godsrijk, een nieuwe wereldorde voortkomend uit het aanvaarden van het kruis van Christus. Een theologisch eenvoudig aandoende gedachte waarvan de consequentie evenwel het afwijzen van de macht van de staat, de volkswil (de 'democratie') en de officiële kerk met zich meebracht. Het Godsrijk houdt eerbied voor het leven van de medemens in, het vergiffenis schenken aan vijanden en het leiden van een sober leven waarbij men in de vorm van nuttige arbeid meer aan de gemeenschap geeft dan men hiervan terug zou krijgen. Staat en militarisme, het idee van straffen, kapitalisme en bolsjewisme waren niet in overeenstemming met het Godsrijk. In ethisch opzicht stonden zich christelijk noemende politici en Stalin dichter bij elkaar dan bij het Godsrijk.
Zijn afwijzen van het militarisme kwam voort uit ervaring: hij was acht jaar beroepsmilitair, voordat hij godsdienstonderwijzer en vervolgens voorganger (1905-1938) te Ruurlo was. In 1915 baart hij opzien met zijn afwijzing van alle geweld in *Oorlog en christendom*, voorzien van een voorwoord van Bähler.

DE DERDE STROMING*

Een bijdrage aan het debat over socialisme in Nederland

Ron Blom

In Nederland kennen we de huidige Socialistische Partij van oprichter Jan Marijnissen. Hiervoor bestond er al een gelijknamige partij met zetels in gemeenteraden en in de Kamer. Het was de sociaal-anarchist Harm Kolthek die in 1918 voor deze partij verkozen werd tot Tweede Kamerlid. Deze SP was een typisch product van de vroege arbeidersbeweging met veel libertaire wortels. Ze werd gedragen door een bont gezelschap van toenmalige globalisten van het esperantisme; blasfemische vrijdenkers van De Dageraad; aanhangers van het gebroken geweertje; diverse amateur toneelgezelschappen en koren; seksuele hervormers van de Nieuw-Malthusiaanse Bond; en kleurrijke propagandisten van de coöperatiegedachte.
De SP zette zich als derde stroming af tegen enerzijds het 'stembussocialisme' van de SDAP en anderzijds het 'rode militarisme' van het bolsjewisme. Veel van de partijkaders waren actief in het Nationaal-Arbeidssecretariaat (NAS), de radicale concurrent van het met de sociaaldemocratie verbonden vakorganisatie NVV. Met de introductie van het algemeen kiesrecht voor mannen en de groeiende rol van de overheid in het economische leven besloten deze voormalige anarchisten om aan verkiezingen deel te nemen.
Dit roept de vraag op of er in het verleden niet meer van dit soort organisaties hebben bestaan. Partijen, verenigingen en groeperingen van een levensbeschouwelijke aard die zich bewegen tussen sociaaldemocratie en communisme en die min of meer een gemeenschappelijke set van kenmerken delen.

Over de libertair-socialistische SP van voormalig NAS-secretaris Harm Kolthek, die heeft bestaan van 1918 tot 1928, was tot voor kort niet veel bekend. In mijn boek heb ik geprobeerd deze libertair-socialistische formatie aan de vergetelheid te ontrukken.[1] Daarbij stuitte ik op meer groepen die tot deze stroming tussen sociaaldemocratie en communisme gerekend kunnen worden.
Meer dan vijftien jaar geleden publiceerde het *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging (BNA)* enkele interessante artikelen die specifiek ingaan op de kenmerken van een zogeheten derde stroming in de Nederlandse arbeidersbeweging. Aanleiding vormde de publicatie van de inleiding van Paul Denekamp bij de presentatie van het boek *Sporen van pacifistisch socialisme. Bibliografie en bronnen betreffende de PSP* over 'De derde stroming in de Nederlandse arbeidersbeweging.[2] Heeft die bestaan en wat is haar belang geweest?'
Het was niet alleen historische nieuwsgierigheid die mij prikkelde hier meer over te weten te komen, maar ook een meer persoonlijke. Als radicaliserende jongere, opgroeiend in het agrarische

*Dit artikel is gebaseerd op de inleiding die Ron Blom hield tijdens de Pinksterlanddagen 2010 in Appelscha. (red.)

Boskoop, sloot ik me aan bij de plaatselijke afdeling van die partij. Deze actieve partij zat als een spin in het progressieve sociale web van linkse journalistiek – *De Groene Boskoper* – had contacten met de Voedingsbond FNV, was actief in de kraakbeweging, was republikeins en antifascistisch. Uitvalsbasis vormde de lokale coöperatieve drukkerij/uitgeverij De Woelrat, vooral bekend van haar fonds op het vlak van zogeheten 'flikkerij'.
Denekamp wijst in zijn bijdrage – naast de sociaaldemocratische en de communistische stroming – op een groot aantal organisaties waaruit het ledenbestand van de in 1957 opgerichte Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP) afkomstig is, zoals de politieke partijen SDAP en PvdA, de CPN, de Vrijzinnig Democratische Bond, Socialistische Unie,[3] Christelijk Democratische Unie (CDU) en de Bond van Christen-Socialisten (BvCS). Daarnaast noemt hij levensbeschouwelijke en belangenorganisaties als de Internationale Anti-Militaristische Vereniging (IAMV), Kerk en Vrede, Vredesbeweging De Derde Weg, Wereldfederalisten, Humanistisch Verbond, de Vrije Gedachte, de Nederlandse Vegetariërs Bond, de Bellamy-beweging, de Jongeren Vredes Actie (JVA), het Nationaal-Arbeidssecretariaat (NAS), de Algemene Nederlandse Vredes Actie (ANVA), de Nederlandse Esperantisten Vereniging, de Anti-Vivisectie Stichting en de (anarchistische) Federatie van Vrije Socialisten. De vraag van het symposium was of de clubs – die nog verder uit te breiden zijn – onder een gemeenschappelijke noemer te brengen waren.[4]
Denekamp formuleert in zijn artikel, overigens zonder de SP van Kolthek te noemen, de volgende kenmerken van de derde stroming die hij laat beginnen vanaf de twintiger jaren van de vorige eeuw na de vorming van de eerste sociaal-democratische en de tweede communistische stroming:
(1) pacifisme of antimilitarisme en het kiezen van een onafhankelijke opstelling ten opzichte van de grote militaire machten;
(2) een streven naar fundamentele maatschappijhervorming (in socialistische zin), waarbij men zich niet wil laten afleiden door het streven naar korte termijnresultaten;
(3) een libertaire inslag, geen strak geleide organisatie en weerzin tegen autoriteiten, ook in de eigen organisatie;
(4) een relatief sterke nadruk op ethische onderbouwing van argumenten;
(5) een keuze voor getuigenis boven machtspolitiek;
(6) het afwijzen van 'het doel heiligt alle middelen';
(7) het grote belang dat bij de leden van de organisaties gehecht wordt aan een levenshouding die in overeenstemming is met de principes van de beweging.[5]
Ik wil in dit artikel de SP van Kolthek toetsen aan de kenmerken van deze derde stroming, zoals ze door Denekamp en anderen zijn geformuleerd. Eerst echter zal ik ingaan op de verschillende reacties op Denekamps uiteenzetting.

UTOPISCH SOCIALISME

De feministe Saskia Poldervaart kwam op basis van haar proefschrift *Tegen conventioneel fatsoen en zekerheid. Het uitdagende feminisme van de utopisch socialisten* tot ongeveer dezelfde criteria bij het karakteriseren van het utopisch socialisme.[6] Zij geeft aan dat deze stroming rond 1830 is ontstaan in Frankrijk en Engeland. Het utopisch socialisme beleefde volgens Poldervaart rond 1900 en rond 1965 in diverse landen weer een opleving. Zij noemt in haar bijdrage aan het debat over de derde stroming nog een aanvullend kenmerk: de kritiek op de man-vrouw verhoudingen. Volgens de utopisch socialisten kon de noodzaak om de economische verhoudingen te veranderen niet los gezien worden van de sekseverhoudingen. Zonder een radicale verandering van de relaties tussen mannen en vrouwen kan er van socialisme geen sprake zijn. In termen van de latere PSP heette dat 'Zonder feminisme geen socialisme'.
Zij constateert dat de door Denekamp genoemde stromingen, of wat haar voorkeur heeft tradities, over het algemeen meer open stonden voor veranderingen van de man-vrouw verhoudingen. Wat betreft de historische chronologie komt zij dan ook tot enkele aanpassingen. In Nederland zijn in de eerste helft van de negentiende eeuw diverse utopisch socialistische sporen te traceren. Vanaf 1855 tot ongeveer 1900 wijst zij op de invloed van de vrijdenkersbeweging die 'het Saint-Simonisme vertaalden en uitgaven' en ook 'de nagedachten van Robert Owen wilden eren'.
Denekamp laat zijn derde stroming pas aanvangen in het begin van de jaren twintig van de vorige eeuw. Maar daarvoor, tussen 1890 en 1920, timmert de koloniebeweging al aan de weg. We kunnen hierbij denken aan Frederik van Eedens Walden, Van Rees' Internationale Broederschap, Meybooms Westerbro en ook aan de coöperatiebeweging (zowel productieve associaties als verbruikerscoöperaties).
Denekamp geeft aan dat hij zich enerzijds wel kan vinden in de opmerkingen van Poldervaart. Het probleem is echter wel dat niet alle genoemde organisaties zomaar in te delen zijn bij het utopisch socialisme. Daarnaast stond de progressief protestants-christelijke CDU helemaal niet zo open voor de door haar genoemde wijzigingen van de man-vrouw verhoudingen.
De radencommunist Cajo Brendel behandelt in zijn commentaar vooral de vraag wat het socialisme nu precies is. Met zijn zeer strenge en nauwe definitie, waarbij hij de SDAP en de opvolger PvdA tot de linkervleugel van de bourgeoisie rekent, blijft er bijna niets over dat dit predikaat nog verdient.
Anarchistisch publicist Rudolf de Jong komt in zijn bijdrage tot nog een groter aantal stromingen dan Denekamp, namelijk zes:
(1) Burgerlijke stroming: de Radikalen, de Vrijzinnig Democraten (VDB) en D66;
(2) Sociaaldemocratie: SDB, SDAP en PvdA;
(3) Fundamentalisten: communisten en trotskisten;
(4) Anarchistische beweging: historisch ouder dan marxisten en ook weer onder te verdelen in haar eigen fundamentalisten en diverse onder- en substromingen;
(5) Conglomeraat van ethisch-idealistische stromingen, die zowel christelijk als humanistisch kunnen zijn. Sterk antimilitaristisch en pacifistisch en vrij los staand van de arbeidersbeweging;
(6) Verzameling van individuen, kleine groepjes en periodiekjes. Marginale figuren (niet negatief bedoeld), zoals Jet Holst.
Het zal duidelijk zijn dat de criteria niet eenduidig zijn en tot veel discussie aanleiding geven. Ook is er veel verschil van mening over de periodisering. Toch is er daarnaast wel sprake van een zekere eensgezindheid en die heeft natuurlijk alles te maken met het toenmalige grote grijze gebied tussen de twee

hoofdstromen van de socialistische arbeidersbeweging. Maar omdat die scheiding in twee stromingen zich pas begin twintiger jaren van de vorige eeuw voltrok, blijven we zitten met de periode hieraan voorafgaand. Dat geldt voor de Socialistische Partij van Kolthek, waar ik zo nog op terugkom. Maar het geldt natuurlijk ook voor de periode na het verdwijnen van de CPN (een klein restant ging door als Nieuwe CPN). Zouden we bijvoorbeeld GroenLinks nu rekenen tot de derde stroming? En de PvdA, behoort die nog tot de eerste stroming?
Opmerkelijk genoeg zegt Denekamp in zijn reactie op de diverse bijdrages uit 1994: 'Er is inderdaad een kleine communistische traditie blijven bestaan (in de NCPN en mogelijk ook in de SP). Maar vindt Poldervaart het echt een te boude uitspraak van mij, als ik verwacht dat die nimmer meer tot een stroming zal uitgroeien?'

CONTINUÏTEIT

Ik wil nu weer terug naar Koltheks SP. Ondanks tegenwerking door oprichter Harm Kolthek zouden de diverse resterende SP-kernen, die over het algemeen een stevige basis kenden, eind jaren twintig betrokken raken bij de voorbereidingen van een nieuwe revolutionair-socialistische politieke formatie. Activisten in het Friese Westellingwerf, in Deventer, Enschede, Schiedam en vele andere plaatsen brachten hun bruidschat mee in de vorm van betrouwbare activisten, ervaringen en electorale posities. In aantallen misschien niet allemaal even indrukwekkend, maar de kwaliteit was in hoge mate essentieel voor de te vormen Revolutionair Socialistische Partij (RSP). Dat gold ook voor de latere fusie met de linkse sociaaldemocraten van de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP) die de basis legde voor de RSAP, de Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij.
In plaatsen en regio's als Deventer, Noordwolde, Twente, 's-Hertogenbosch, leefde die links-socialistische traditie voort. Die uitte zich in de vorm van de RSAP, links-socialistisch antifascistisch verzet, en na de Tweede Wereldoorlog in de Revolutionair Communistische Partij (RCP), Eenheidsvakcentrale (EVC), Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties (OVB) en later de PSP.
Interessant in dit opzicht is het belang van lokale kopstukken die voldoende vertrouwen wekten bij de plaatselijke arbeiders en kleine middenstanders om ongeacht de partijvlag toch steeds een min of meer vast deel van het electoraat aan zich te binden. Zij spraken letterlijk en figuurlijk de taal van de arbeiders en kleine middenstanders. Opmerkelijk voorbeeld hiervan is natuurlijk Willem Collé in Schiedam, maar het geldt ook voor de familie Mooij in Noordwolde en Roebers in Deventer.[7]
Opvallend is ook het belang van regionale inplanting. De plaatselijke radicale socialisten wisten daar, rekening houdend met de regionaal afwijkende sociaal-economische en culturele voorwaarden, een basis op te bouwen. Deze culturele voorwaarden betreffen vooral de spreiding – de geografie – van de diverse confessionele denominaties en van onkerkelijkheid. De SP was zeker ook aanwezig in de industriële gebieden van Nederland. We kunnen hierbij denken aan de scheepsbouw in Vlissingen, de industrie in Twente, de Zaanstreek, Amsterdam en het bij Rotterdam gelegen Schiedam. Niet zozeer industrieel, maar eerder ambachtelijk was natuurlijk de omgeving van Noordwolde in de Zuidoosthoek van Friesland, waar de Friese SDB-traditie stevig verankerd was.
De SP-afdelingen waren over het algemeen heterogeen, waarbij kenmerken van de vroege socialistische beweging, zoals beschreven door de historicus Dennis Bos, waren te herkennen. De SDB was in zijn woorden: 'Een uitermate bont gezelschap van spaarzame huisvaders en erkende dronkaards, oppassende gezinshoofden en losbandige lichtekooien, revolutionaire geweldenaars en bezadigde kiesrechtstrijders, Multatuli-adepten en analfabeten, kantoorbedienden, schoolmeesters en losse sjouwers, Duitsers, Friezen en Jordaners, mannen, vrouwen en kinderen.'[8]
Dit speelde zich af in een periode dat er nog geen algemeen kiesrecht bestond. Dus men hoefde zich niet te bekommeren om het stemgedrag in de Kamer of in de gemeenteraad. De verbondenheid met het socialisme was vooral gebaseerd op een gevoel, dat zo nu en dan geuit moest worden. Dat gebeurde afwisselend in acties en in collectief beleefde volkscultuur. Opvallend bijvoorbeeld zijn de door SP-leden gestarte zang- en toneelverenigingen, de experimentele vormen van onderwijs, de solidariteitsbazaars en betrokkenheid bij de Nieuw-Malthusiaanse Bond op het vlak van geboortebeperking en seksualiteit. Bij dat laatste kwamen impliciet de positie van de vrouw en die van de homoseksuelen aan bod. De principes van 'Help U Zelven' waren zichtbaar in de coöperatieve beweging, de talloze steuncampagnes (ook internationaal), weerstandskassen en natuurlijk in de volksbeweging het NAS en de aangesloten bonden.
Concluderend kunnen we stellen dat de SP van Kolthek in de korte tijd van haar bestaan organisatorisch gezien niet sterk was. De partij kende op haar hoogtepunt circa 400 leden en 2.000 lezers van het partijorgaan. Met het wegvallen van Kolthek als Tweede Kamerlid in 1922 was de zwakte van de landelijke organisatie pijnlijk zichtbaar. Wat betreft het programma onderscheidde de federatieve bewegingenpartij zich aanvankelijk niet veel van de andere radicaal-socialistische stromingen. Dat zou spoedig veranderen en ook de perspectieven van de organisatie zouden bijgesteld worden. Wat resteerde, was een voornamelijk op het NAS en libertair-socialistische gedachtegoed gebaseerde stroming in de Nederlandse arbeidersbeweging. De aanhang ervan was over het algemeen weinig geschoold en bestond dikwijls uit enerzijds beoefenaars van de vrije beroepen (zoals handelaren) en anderzijds uit ambachtelijke werknemers. De in deze economische sectoren kenmerkende voorindustriële kleinschaligheid zou een belangrijke terugslag ondergaan als gevolg van mechanisatie en schaalvergroting.
Overal waar de SP aanwezig was in de lokale gemeenschap en in de bedrijven kregen de communisten nauwelijks een kans. Tegelijkertijd bleken de plaatsen waar de anarchisten sterk waren ook groeimogelijkheden te bieden aan de communisten. Ingeklemd tussen anarchisme, communisme en sociaal-democratie, zou de SP-traditie via haar lokale steunpunten vooral bij de RSP en later de RSAP terecht komen. Oppositionele, antistalinistische communisten en sterk in hun regio gewortelde SP-activisten met hun eigen lokale netwerk zouden via het NAS, waarvan de leiding in handen lag van Sneevliet, samenvloeien in de RSP en daarna de RSAP. Een ander deel, vooral in Groningen gesitueerd in

de vorm van Recht en Vrijheid, nam onder aanvoering van Kolthek ter plaatse een sterke positie in tussen SDAP en Communistische Partij.
De lange draad van het anti-autoritaire socialisme, zou na de Tweede Wereldoorlog weer in de vorm van aanvankelijk de (trotskistische) Revolutionair Communistische Partij en het onafhankelijk libertair-socialistische *De Vonk*/*De Vlam*, maar daarna in de jaren vijftig, door de volgelingen van de Derde Weg opgepakt worden.
Nog iets later combineerde de vrijzinnig-socialistische PSP het antimilitarisme met een afkeer van staatssocialisme in zowel de stalinistische als de sociaaldemocratische variant. Daarbij engageerde deze stroming zich al in een vroeg stadium met nieuwe thema's als natuur en milieu en de onafhankelijkheidsstrijd in de Derde Wereld.

CRITERIA

Kunnen we de SP van Kolthek inderdaad opvatten als een vroeg voorbeeld (eerder dan het door Denekamp geformuleerde ijkpunt) van een derde stroming in de Nederlandse arbeidersbeweging? Voordat ik deze vraag beantwoord eerst nog een opmerking naar aanleiding van het gevoerde debat over de criteria. Ten eerste is het volgens mij juister om te spreken van socialistische arbeidersbeweging, want de christelijke en roomskatholieke stromingen vallen hier buiten.
De oude SP beantwoordt aan alle criteria van Denekamp. Ze was antimilitaristisch en streefde een socialistische maatschappijhervorming na. De SP kende een libertaire inslag en opteerde voor een ethische onderbouwing van de argumenten en stelde daarbij getuigenis boven machtspolitiek. Ze wees 'het doel heiligt de middelen' af en prefereerde een levenshouding die in overeenstemming is met de principes van de beweging. Enigszins anders geformuleerd komt dit alles overeen met de zeven kenmerken. Reagerend op de opmerkingen van Saskia Poldervaart kunnen we vaststellen dat de oude SP sterke tot zeer sterke banden had met de vrijdenkers van De Dageraad en met het 'praktische socialisme' van de coöperaties van Gemeenschappelijk Grondbezit. Of de SP ook meer open stond voor veranderingen in de relaties tussen de seksen en voor homoseksualiteit is wat lastiger te beantwoorden. Zeker is dat verschillende leden actief waren in de Nieuw-Malthusiaanse Bond en in de (onafhankelijke, niet aan een partij gebonden) revolutionair-socialistische vrouwenbeweging. De partij kende ook vrouwelijke raadsleden. Bovendien publiceerde het partijblad *Recht voor Allen* enkele malen serieus over de herenliefde.
Dit alles rechtvaardigt de conclusie dat de SP een belangwekkend vroeg voorbeeld is van de derde stroming in de socialistische arbeidersbeweging. Na het uiteenvallen van deze radicale bewegingenpartij voor een bevrijdend socialisme kwamen restanten terecht bij de RSP en bij Koltheks georgistische partij Recht en Vrijheid met vooral een basis onder de Groninger middenstanders. Ondanks tegenwerpingen van Denekamp die de RS(A)P als leninistisch karakteriseert en dus behorend tot de tweede stroming, valt er veel voor te zeggen om deze revolutionair-socialistische stroming met haar antistalinistische en antisociaal-democratische componenten en haar oriëntatie op het NAS toch te beschouwen als vallend binnen de bandbreedte van de derde stroming. Dat geldt evenzeer voor Recht en Vrijheid, dat zich vooral in Groningen onder aanvoering van Harm Kolthek een geheel eigen politieke ruimte wist te creëren tussen communisme en sociaaldemocratie.
Is hiermee het laatste woord gezegd? Nee, natuurlijk niet. Door meer te doen aan historisch onderzoek naar de vele genoemde verenigingen, clubs en personen, kunnen we ze de plaats geven in de geschiedschrijving die ze verdienen. Tegelijkertijd doen zich steeds nieuwe ontwikkelingen voor, die weer leiden tot meer eigentijdse organisatievormen.

NOTEN

(1) R. Blom, *De oude Socialististische Partij van Harm Kolthek. Ontstaan, opkomst en ondergang van een 'libertair-socialistische partij' (1918-1928)*, Delft 2007. – (2) P. Denekamp e.a., *Sporen van pacifistisch socialisme. Bibliografie en bronnen betreffende de PSP*, Amsterdam 1993. Het symposium vond plaats op 7 december 1993 in Amsterdam. – (3) A. Welcker noemt in haar bijdrage 'Nog een titel over de derde stroming in de Nederlandse arbeidersbeweging', in *BNA*, nr. 37, maart 1995, p. 62, een interessante publicatie over de Socialistische Unie: G.B. Zondergeld, 'Linkse dissenters in de Koude Oorlog: de Socialistische Unie (1950-1957)' in de bundel *Geschiedenis godsdienst letterkunde. Opstellen aangeboden aan dr. S.B.J. Zilverberg ter gelegenheid van zijn afscheid van de Universiteit van Amsterdam*, Nehalennia/Rhoden 1989 (eigenlijk 1990), p. 240-249. – (4) P. Denekamp e.a., *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP*, p. 13-51, Amsterdam 1982 en *Onstuimig maar geduldig. Interviews en biografische schetsen uit de geschiedenis van de PSP*, Amsterdam 1987. – (5) P. Denekamp, 'De derde stroming in de Nederlandse arbeidersbeweging: een algemeen overzicht' in *BNA*, nr. 34, juni 1994, p. 44-49 en R. de Jong, 'De derde stroming in de Nederlandse arbeidersbeweging gezien door een anarchistische bril' op p. 50-54; S. Poldervaart, 'Een derde traditie in het socialisme?', in BNA, nr. 35, september 1994, p. 52-55 en het antwoord daarop van Denekamp, 'Hoever terug reikt de derde stroming?' in *BNA*, nr. 36, december 1994, p. 48-51; C. Brendel, 'Wat moet worden verstaan onder socialisme?' in *BNA*, nr. 37, maart 1995, p. 60-61 en A. Welcker, 'Nog een titel' over de Socialistische Unie, p. 62. – (6) S. Poldervaart, *Tegen conventioneel fatsoen en zekerheid. Het uitdagende feminisme van de utopisch socialisten*, Amsterdam 1993. – (7) M. Eekman/H. Pieterson, *Linkssocialisme tussen de wereldoorlogen. Twee studies*, Amsterdam 1987, H. Smeets en D. de Winter (red.), *Wij moesten door…*, Ridderkerk 2002. – (8) D. Bos, *Waarachtige volksvrienden*, Amsterdam 2001, p. 248.

NOGMAALS OCTAVE MIRBEAU

In de rubriek boekbesprekingen in *de AS* 172 schreef Hans Ramaer over *De Kiezersstaking*, een door uitgeverij Iris (P. Calandstraat 50hs, Amsterdam) uitgebrachte vertaling van een tekst uit 1888 van de Franse schrijver en anarchist Octave Mirbeau. Hij was niet enthousiast over dit antiparlementaire betoog en koppelde dit aan de latere overstap van Mirbeau naar radicaalrechtse kringen. Dit laatste op basis van een artikel van Martin Ros in het maandblad *De Gids* van oktober 1977.
Dick Gevers, alom bekend als deskundige op het terrein van het anarchisme in Frankrijk – en ook inleider van de besproken brochure – laat ons weten dat Mirbeau tot aan zijn dood het anarchisme is trouw gebleven en dat het verhaal over zijn overstap naar radicaalrechts een fabeltje is. Gevers verwijst daarbij naar Pierre Michel, hoogleraar in Angers en bezorger van het werk van Mirbeau, over wie hij bovendien een biografie schreef. Waarvan acte!
(Overigens feliciteren we Dick Gevers met het 20-jarig bestaan van de anarchistische uitgeverij Iris.) (Red.)

JAARKRONIEK VAN DE ANARCHIE (2010)

Het jaar 2010 startte met een belangrijke internationale conferentie, namelijk de driejaarlijkse van War Resisters' International in Ahmedabad (India) op 22 en 23 januari. Deze conferentie van een beweging die oorspronkelijk door christenanarchisten is opgericht legde een diepgaand verband tussen de oorlog, de voortschrijdende industrialisatie, de grondstoffenwinning en de onderdrukking van de plaatselijke volkeren – meest minderheden – door corrupte staatsfunctionarissen die van deze bedrijven profiteren. Daarbij gaat het om de gedeporteerde bewoners van de Chagos Eilanden in de Indische Oceaan, die moesten wijken voor een Amerikaanse basis en daarom op Diego Garcia werden gedumpt. Of om diverse traditionele boerengemeenschappen in India, die illegaal worden onteigend door grote aluminiumfabrieken en zelfs dreigen te worden uitgemoord door bendes van de fabrikanten. Of om die talloze indianenstammen, van de Mapuche in Chili tot de Amazonestam-men in het Noorden van Zuid-Amerika (ook in het Venezuela van Chavez!), die moeten wijken voor mijnbouw en oliewinning.
In deze conferentie is een samenwerkingsverband voorgesteld, waarin deze onderdrukte volkeren zich gezamenlijk op een federale basis organiseren voor een samenleving die deze grote ondernemingen bestrijdt. Dat kan niet anders dan een organisatie van onderop, die zich ook tegen staten keert. War Resisters' International publiceerde over dit plan helaas geen follow-up, maar mocht er ondergronds iets van zijn gerealiseerd, dan moeten we deze conferentie beschouwen als een historisch begin van een agrarische beweging, die gebaseerd is op concrete belangenstrijd.

Zo moeten we ook de 'anarchistische partij' van de Nigeriaanse Nobelprijswinnaar Wole Soyinka serieuzer nemen dan men op het eerste gezicht denkt. In de vorm van een verkiezingsprogramma predikte hij dit jaar voor een federalistisch Nigeria op basis van stamculturen in een onderling samenwerkingsverband, ongeveer gelijk aan de Surinaamse bosnegerculturen, het behoud van de traditionele cultuurelementen inbegrepen naast de godsdiensten. Deze in ballingschap ontwikkelde theorie sluit misschien aan bij de actiepraktijk in Afrika zelf, waar locale en regionale geweldloze actievoerders in de stijl van Gandhi een strijd op leven en dood voeren tegen multinationals en andere grote planters.
Op 29 december werd in het noorden van Nigeria Chidi Nwosu door maffiose aanhangers van de door hem verjaagde corrupte gouverneur van de staat Abia op gruwelijke wijze verminkt en vermoord. Hij was de leider van een weerstandsbeweging tegen de privatisering van bedrijven, die de gouverneur aan zijn vriendjes wilde verkwanselen, en kwam net thuis van een wereldreis, onder meer ter voorbereiding van de komende conferentie van War Resisters' International, die in Afrika zal worden gehouden. Als anderen, zoals de Koerden, de landarbeiders in Indonesië en andere minderheden zich daarbij kunnen aansluiten, zou dat wel eens een belangrijke aanvulling kunnen zijn op de reeksen anarchistische stromingen, die in diverse Europese landen een kracht van betekenis lijken te worden.

Indonesië is genoemd. Daar bestaat een anarchistisch netwerk *hidup biasa* – wat betkent: het dagelijkse leven, www.hidupbiasa.blogspot.com – dat de wereld attent maakt op de strijd van plaatselijke boeren- en dorpsgemeenschappen tegen de verdrijvingen en uitzettingen, die al onder het Nederlandse koloniale bewind plaats vonden ter wille van de 'vrije arbeid' van koloniserende planters, maar nu – dit wordt even eentonig als Multatuli's verhaal van Saidjah en Adinda! – het werk zijn van Indonesische staatsondernemingen en multinationals. Maar de agrarische gebieden kennen een lange traditie van geweldloos volksverzet, dat ook uit de Nederlandse koloniale tijd stamt. *Hidup biasa* verenigt de verspreide anarchistische organisaties in de strijd tegen de toenemende landroof van plaatselijke inwoners en tegen het leger dat deze roof ondersteunt en maakt ook in de wereld bekend wat er zoal gebeurt maar door de media verzwegen wordt – op Riouw werd afgelopen zomer een dorp met napalm gebombardeerd, omdat de bewoners weigerden land af te staan aan een grote onderneming!

In de landen van de Europese Unie beginnen intussen de gevolgen merkbaar te worden van de bezuinigingen die door de regeringen van de lidstaten zijn bekokstoofd om de bestaande financiële systemen, zoals de stabiliteit van de Euro, in stand te houden. Naast Griekenland zijn er nu ook massabewegingen merkbaar in Italië, Frankrijk,Engeland en Ierland, en met name in Frankrijk en in mindere mate in Engeland beginnen de bewegingen nieuwe vormen te krijgen. In Griekenland leek het er begin 2010 even op dat er aansluiting zou komen tussen de grote demonstrerende massa's arbeiders en de anarchistische affiniteits- en wijkgroepen in de steden.
Dat stokte tijdens de grote algemene stakingsdag van 5 mei, toen in Athene vijf arbeiders in een bankgebouw omkwamen door een brand met een molotovcocktail; zij waren daar opgesloten door hun bazen en demonstranten probeerden ze vergeefs te redden. Voor de zomer werden de grote massa-acties afgeblazen en ontstond er een discussie onder de kameraden over in hoeverre zij op de dood van die mensen mochten worden aangesproken. Omdat onbekend was wie de brandende fles had gegooid, moesten zij de brand accepteren als een 'bedrijfsongeval' dat tijdens hun actie had plaats gevonden, en namen zij in die zin 'verantwoordelijkheid': een strengere voorbereiding van straatacties en controle tegen het 'avantgardisme' van molotovwerpers zonder voorrafgaande afspraak. Ook is er een discussie gaande over de clandestiene acties van de stadsguerilla 'Cellen van vuur', die vooral in 2009 sabotageacties voerde en veel populariteit won met bommen in politiebureau's en het ministerie van Binnenlandse zaken van Karamanlis. Het is twijfelachtig of zij het netwerk zijn van de brievenbommen die in november overal in Europa opdoken en nu door de politie en de media aan hen worden toegeschreven – de keerzijde van de clandestiniteit doet zich hier nu wel gelden.
De twijfel is gerechtvaardigd nu de politie ook verbanden heeft gelegd met de Italiaanse nep-FAI de zogenaamde informele anarchistische federatie, die door de politie aldaar verzonnen is om de echte Italiaanse anarchistische federatie, die dezelfde afkorting draagt, in diskrediet te brengen en anarchistenjachten te kunnen houden.
Ondertussen gaan in Griekenland de willekeurige arrestaties door, met voorarresten tot achttien maanden. Er zijn nu vijftig politieke gevangenen, waaronder eenenveertig (vermeende) anarchisten. Van talloze vreemdelingen zijn om willekeurige redenen paspoorten ingehouden, nadat ze door de geheime politie ('antiterrorismebrigade') als "terrorist" in de krant zijn gezet. De toenemende willekeur leidt er echter toe, dat steeds nieuwe wijken of dorpen in opstand komen, zoals Keratea op Attika, waar bewonersverzet tegen illegale vuilstort leidt tot een oorlog met de politie en het openbare gezag. Maar, leert ons Brecht: *'man siehet nur im Lichten, die im Dunkeln sieht man nicht…'*

Het spektakel van de opstand volgde in 2010 dus andere wegen. Reeds in maart riep de Franse anarchistische Federatie op tot algemene stakingen tegen de bezuinigingsplannen van de regering Sarkozy. Die leek althans op papier niet alleen te staan. De vakbonden besloten zich namelijk te verenigen om algemene stakingsdagen te organiseren. Officieel was de inzet een regeringsvoorstel om de pensioenleeftijd te verhogen, maar de protesten reikten verder. De achterban van de bonden, de schooljeugd, de studenten en tal van slachtoffers van andere maatregelen van Sarkozy en zijn rijkswacht- en politie-eenhe-

den brachten in diverse provinciesteden de mensen tot elkaar om niet alleen de stakingsdagen uit te breiden met permanente stakingen voor onbepaalde tijd, maar ook organisaties te vormen in de richting van een alternatieve samenleving. De regering die het jaar tevoren jacht had gemaakt op 'anarchistische saboteurs' van de hogesnelheidslijn bezuiden Parijs (die domweg slecht functioneerde!) had er zelf toe bijgedragen dat ook in Frankrijk het anarchisme naamsbekendheid kreeg.
Er werden op honderden plaatsen algemene 'interprofessionele' strijd- en volksvergaderingen gehouden om stakingen en blokkades te houden en om stakingskassen te organiseren. Een belangrijke rol speelde de jonge CNT-AIT, die propaganda maakte voor deze radicaaldemocratische basisbijeenkomsten van vakbondsleden en niet-vakbondsleden en daarmee ook autonome actiecomités wist te inspireren. Toen echter op 13 november Sarkozy zijn pensioenhervorming wist door te drukken en de vakbonden het bijltje erbij neergooiden, trad de politie nog harder op tegen de scholieren en krakers, die speciale stakingsbureau's hadden opgezet. De golf ebde weg, al zetten diverse plaatselijke comités hun discussies nog voort, wachtend op de nieuwe regeringsmaatregel, die verder verzet zal teweeg brengen.

In Groot-Brittannië barstte de bom in de studentenwereld. Er werden in november zeker twintig universiteiten bezet, zo niet meer. De studenten gingen de staat op, wisten in Londen het partijgebouw van premier Cameron te bezetten en maakten gebruik van hun macht om iedereen te mobiliseren. In Italië kwamen de massa's bijeen om het aftreden van premier Berlusconi af te dwingen, wat ternauwernood mislukte, omdat enkele oppositieleden zich waarschijnlijk lieten omkopen. Bij al deze acties traden anarchisten als woordvoerders op, zij voerden propaganda tegen de regering en de staat en stelden binnen de universiteiten het kapitalisme ter discussie dat de inhoud van hun studie en van het gehele onderwijs dicteert.

Intussen begint ook in Oost-Europa het netwerk zich uit te breiden. Het is veelzeggend dat het contact- en overlegorgaan van de Internationale Federatie van Anarchisten (IFA) graag in het oosten bijeenkomt: na Berlijn volgde een vergadering in Bulgarije, waar men intensieve contacten met Griekenland onderhoudt en waar sprake is van een solidariteitsnetwerk over de gehele Balkan. Dat is onder meer gebleken bij het proces van de zes Servische anarchosyndicalisten, waar ook Kroaten en Oostenrijkers aanwezig waren en – zelf een schijnproces aan hun broek kregen. (Zie daarvoor de Jaarkroniek 2009 in *de AS* 169/170.)
Heel sterk opereert ook de Poolse anarchosyndicalistische vakbond ZSP, die zowel op de werkvloer als in de wijken van Warschau en andere steden actief is en samen met Nederlandse anarchosyndicalisten ook opkomt voor Poolse werknemers in ons land. Grote invloed heeft de ZSP in de Pragawijk in Warschau, waar de gemeentewoningen worden geprivatiseerd en de huren minstens verdubbeld. Zij voerden het gehele jaar actie tegen de gemeenteraad en de deelraden door de kantoren en raadskamers te bezetten, waardoor niet de heren raadsleden, maar de bewoners zelf aan het woord komen. En de administrateurs werden dit najaar geconfronteerd met huurstakingen en militant verzet: 'zet de huisbazen hun kantoren uit voordat ze jou het huis uitzetten!'. Daardoor slagen de wijk en andere gemeenschappen van huurders erin althans voorlopig een eigen organisatie op te richten, die het woonrecht van de bewoners tot nog toe in stand weet te houden.
Het heeft intussen tot 27 juni geduurd voordat de zes van Servië door een rechtbank werden vrijgesproken van een beschuldiging een molotovcocktail te hebben gegooid naar de Griekse ambassade. Zij hadden een half jaar aantoonbaar onschuldig in de gevangenis gezeten en hun academische loopbaan was verwoest. De truc met molotovcocktails naar ambassades werd bovendien op grotere schaal herhaald door de regering van Wit-Rusland, die vlak voor de geregisseerde presidentsverkiezingen van Loekasjenko een – vals gebleken – krantenbericht verspreidde en daarna over het gehele land tweehonderd anarchisten door de geheime dienst liet oppakken en nog steeds een zestal kameraden vast houdt. Over de mollie praat nu niemand meer, zeker niet na de verkiezingen van 19 december en de daarop gevolgde protesten, die tot nieuwe arrestaties hebben geleid! Intussen probeert de geheime dienst met oude sovjetmethodes arrestanten andere onwaarschijnlijke bekentenissen af te dwingen.

Nog somberder is de situatie in Rusland. Na tien jaar Jeltsin was er een grote belangstelling voor het anarchisme. Er waren wilde stakingen, bedrijfsvergaderingen en andere acties op de werkvloer. Bedrijven werden door arbeiders in zelfbeheer overgenomen en de rol van de traditionele vakbonden werden ter discussie gesteld.
De laatste jaren worden arbeiders, die – zonder dat aan de lijdelijke staatsvakbonden over te laten – zelf voor hun rechten opkomen, niet alleen ontslagen, maar ook aangeklaagd wegens 'extremisme', een wet die door Poetin in het kader van zijn terrorrismebestrijding is doorgevoerd. Met dit wapen kan Poetins militie optreden tegen bezettingen of overnames van bedrijven in zelfbeheer, en ook tegen anarchosyndicalistische vakbondsacties die niet in overeenstemming zijn met de nog altijd bestaande staatsbonden, die nu bij ontstentenis van een marxistische ideologie een nationalistisch soort corporatisme moeten belijden. Het anarchistische verzet heeft dus wel een behoorlijk 'democratische' rechtsgrond. Helaas is er binnen de beweging geen eenheid. De anarchosyndicalistische KRAS en de op basis van federale locale eenheden georganiseerde ADA liggen met elkaar overhoop, waarbij de KRAS de ADA verwijt dat zij godsdienstige gemeenschappen (Tolstojanen?) onder hun hoede heeft.
Ook in Israël neemt de repressie toe: zelfs een beroep op 'mensenrechten' wordt door Netanyahu als landsverraad beschouwd. Een protesttocht per fiets in Tel Aviv tegen de blokkade van Gaza heeft geleid tot de veroordeling van *'anarchist against the wall'* Jonathan Pollak tot drie maanden gevangenisstraf – met kans op administratieve detentie daarna ter beveiliging van de staat! – en daardoor krijgt het geweldloze verzet van de volkscomités tegen de muur en de Israëlische steungroepen een steeds heroïscher karakter. Heeft deze standvastigheid misschien via de eigen berichten en wellicht ook Al Jazeera tot verdergaande inspiratie geleid?
Op 18 december 2010 werd de fruitventer Moammed Bouazizi in de Tunesische stad Sidi Bouzid door de politie aangehouden, en omdat hij niet in staat was smeergeld te betalen, stak de politie zijn karretje in brand. Als antwoord hierop stak hij zichzelf aan – een martelaar voor de onderdrukten en massale werklozen, die sedertdien te hoop liepen en een spontane opstand begonnen die zich over geheel Tunesië verspreidde. Op kerstdag 25 december schoot de politie een man dood in Menzel Bouyane. Als antwoord daarop demonstreerden duizend mensen in Tunis.
Dit was het begin van een grote beweging, die zich zou uitbreiden tot Algerije, Egypte, Jordanië, de Soedan, Marokko en Mauritanië. Maar toen het duidelijk werd dat al deze opstanden gedragen werden door volkscomités van onderaf, die zelf de macht namen en hun omgeving organiseerden zonder zich tot partijaanhanger te proclameren, was de jaarwisseling reeds verstreken. De Franse afdeling van de anarchosyndicalistische internationale AIT heeft inmiddels oproepen gestuurd in het Arabisch om de anarchie te bevorderen – en er is antwoord gekomen. En terwijl dit begin februari wordt geschreven, is vanaf het Tahrirplein in Cairo door een anarchist gerapporteerd hoe de volkscomités ook daar zijn opgericht en het begin van een tegenmacht kunnen vormen…
Jan Bervoets

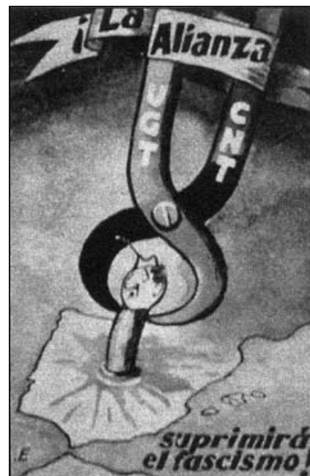
REACTIES & DISCUSSIES

ARABISCHE WERELD

2011 is een jaar van revolutie. Dit staat al vast als ik het schrijf, nog niet halverwege de maand maart. Op dat ogenblik vinden de gangbare media dat het om een 'Arabische revolutie' gaat, omdat allerlei dictaturen in de Arabische wereld zijn gevallen of op wankelen staan op het ogenblik van schrijven.

Maar op hetzelfde ogenblik wordt waarschijnlijk de grootste arbeidersdemonstratie uit de geschiedenis van de Verenigde Staten gehouden in Madison (Wisconsin) tegen de aanvallen op het recht van organisatie en op de sociale voorzieningen. En voorafgaande aan de omwenteling in Tunesië zijn er de grote demonstraties, stakingen en bezettingsacties geweest in Griekenland, Italië, Oostenrijk, Frankrijk, Engeland. Vooral de in eerste instantie defensief lijkende studentenbeweging in Engeland – zich uitbreidend tot geheel Groot-Brittannië – heeft een offensief karakter gekregen: de enorme bedrijven die 'te groot zijn om failliet te gaan' en dus met staatssteun worden onderhouden, worden te kijk gezet als grootschalige belastingontduikorganisaties. De beweging in Italië keek naar wat er aan de overzijde van de Middellandse Zee gebeurde, zoals men zich in Tunesië bewust was van wat er in Italië en Griekenland gaande was.

De diverse organisatiemogelijkheden en nieuwsverspreiding die het internet biedt spelen een rol in de omwentelingen, maar deze rol kan gemakkelijk overschat worden. In Tunesië, Egypte, Jemen, Bahrein en verder bestaat de grootste mobilisatieoproep uit de eenvoudige aanwezigheid op straat van grote groepen mensen die hun angst voor de regiems overwonnen hebben. Dit is een kwalitatieve verandering – de overwinning van de angst, die op zich al een omwenteling inhoudt. De rode draad in de eisen waarvoor men de straat opgaat is eenvoudig menselijke waardigheid, een einde aan onderdrukking door machten die zich onbeheersbaar of onaantastbaar wanen, kortweg: vrijheid.

Een tamelijk eenvoudige historisch-materialistische verklaring voor het 'waarom juist nu' kan zijn dat de voedselprijzen wereldwijd enorm stijgen enerzijds en dat regeringen de kosten waarmee het kapitalisme in stand gehouden moet worden verhalen op 'het volk'. De wereld is te rijk om zich nog kapitalisme te veroorloven, en dat de 'eindkrak' aan de gang is lijkt mij niet voor twijfel vatbaar. Het is nog niet te zeggen wat voor ordening er op volgt, maar vanuit anarchistisch oogpunt zijn de feitelijk leiderloze en in het algemeen geweldloze omwentelingen die plaatsgevonden hebben of nog plaatsvinden op zijn minst interessant.

Het is niet gezegd dat de vormen van socialisme die kunnen voortkomen uit de revoluties – als de telkens weer vrijwel totaal verraste machten in de metropolen niet tot het uiterste geweld overgaan – volgens de al bekende boekjes zullen zijn ingericht. Maar omdat het om processen gaat, niet om singulariteiten, valt ook hierover niets in negatieve of positieve zin te zeggen.

Voor ons doemt een landschap op van kapotte klokken die het komende einde van de tijd van het kapitaal verbeelden. Wordt vervolgd...

André de Raaij

UIT HET LAND VAN PROUDHON 15

Er waart een 'zacht monster' door de landen en steden in Europa. Deze constatering is van de Italiaan Raffaele Simone. Hij wil begrijpen waarom 'links' in al zijn vormen terrein verliest aan 'rechts'. Het zachte monster, *le monstre doux*, is in zijn optiek de verbeelding van het 'nieuwe rechts'. Simone beschrijft het in zijn boek *Le monstre doux: l'occident vire-t-il à droite?* (Gallimard, Parijs, 2010). Wat zien we terug van deze verbeelding? En zijn er niet veel meer 'monsters'?

In de landen rond de Middellandse zee is iets gaande. Aan de Afrikaanse kant wordt de roep om democratie steeds luider. Velen hebben er hun leven voor over. Een jonge Tunesier, Mohamed Bouazzi, laat de vlam in de pan slaan door zijn lichaam in brand te steken. Aan de Europese kant zijn we de democratie aan het afbreken, mede gelet op de introductie en het hanteren van allerlei repressiemiddelen. Letten we niet op dan komen we te leven in wat 'democrature' wordt genoemd: het langzaam afglijden naar een regiem dat het midden houdt tussen democratie en dictatuur (term ontleend aan een artikel in *Le Monde Magazine*, 26 februari 20011, p. 37). Het lijkt warempel wel de werking van communicerende vaten. Hier minder, daar meer democratie…

Er is ook nog een ander natuurkundig verschijnsel op te merken, dat van de politieke osmose. Osmose verwijst naar de doordringing van bepaalde stoffen door de wanden van vaten heen en de daarop volgende vermenging van die stoffen. In de politiek is dat verschijnsel te herkennen bij rechtse en extreem rechtse partijen. Inmiddels lijkt het verschijnsel zich ook bij 'linkse' (?) en nieuw extreem rechtse partijen voor te doen. Zo is het standpunt over de plaats van de koningin in het Nederlandse staatkundige bestel van de PVV bekend. Dit standpunt is bij GroenLinks zo doorgedrongen, dat die partij daaromtrent zelfs een initiatiefwetsvoorstel gaat indienen.

De bedoelde osmotische werking is levensgroot in Frankrijk op te merken en lijkt een exemplarisch voorbeeld op te leveren voor hetgeen ook op Europees vlak aan de gang is. Zo komt men de suggestie tegen dat de Franse extreem rechtse partij, het Front National (FN), lonkt naar de Nederlandse PVV. Het FN spiegelt zich aan het feit dat de PVV zich in politiek opzicht 'salonfähig' heeft weten te maken.

Onder leiding van Marine Le Pen (de dochter van…) is FN zich dan ook aan het ontwikkelen tot een nieuw extreem rechtse versie. Het werkt aan zijn *normalisatie* (kopt het Franse daglad *Le Monde* 15 januari 2011 paginagroot). En anderhalve maand later kopt het zelfde dagblad dat de Franse president Sarkozy zich verplaatst richting het 'monoculturalisme'. Die term impliceert dat hij bepaalde standpunten van het FN absorbeert! (*Le Monde* 26 februari 2011). Hoe zit dat?

Laten we beginnen bij 'extreem rechts' zoals de Franse historicus Nicolas Lebourg dat analyseert (te lezen op de site *Gauch républica*, nr. 645, 17 januari 2011). Wat men ziet is dat sinds enkele jaren een breuk met fascistische verwijzingen is geforceerd. Dit betekent bijvoorbeeld dat men het antisemitisme heeft laten vallen. Het zelfde geldt voor homoseksualiteit. Alles draait nu om het aanwijzen van een totale vijand, de islam, en het oppoetsen van het verschijnsel 'identiteit'. Hoe laten deze gedachten zich politiek terug vertalen?

Het smeden van een 'totale vijand' is een van de lessen, die van de eminente Duitse jurist, nazi en antisemiet Carl Schmitt is overgenomen. De thematiek van de islamofobie maakt het mogelijk een verschil tussen de liberale en islamitisch-totalitaire wereld te construeren. Het concept 'identiteit' is nationalistisch uit te werken, met verwijzingen naar de 'nationale identiteit'. Dat laat zich aan de man brengen via een 'nationaal-populisme'.

Welke veranderingen zijn gedurende de jaren zeventig te constateren? De in 1972 in Frankrijk geïntroduceerde antiracismewetgeving noopt extreemrechts naar nieuwe formules te zoeken: het zelfde blijven bedoelen

maar dan verwoorden in andere dan de gebruikelijke termen. In dat geval vindt er een inwisseling plaats van 'ras' voor 'identiteit'. De vijanden van de islam zijn de *blanke* Fransen (Europeanen)!
Die inwisseling van termen en verschijnselen heeft soms opmerkelijke kanten. Zo heerste bij extreemrechts in de jaren tachtig een sterke oppositie tegen wat heette de 'Amerikaanse zionistische orde'. Daarbij wordt de islam als een groot *mede*stander ervaren. Lebourg (in *Le Monde* 15 januari 2011) daarover: 'De kiezers op het FN zouden echt versteld staan om in het theoretische tijdschrift van FN uit die tijd te lezen hoe het islamisme werd toegejuicht als identiteitsbeweging van verzet tegen de nieuwe [door de Amerikanen gedomineerde] wereldorde'.
Marine Le Pen, juriste en intellectueel van zwaarder kaliber dan haar vader, waardoor dan ook dreigender, onderkent al deze veranderingen. En zij weet ook mensen van uiterst links aan te spreken, zo blijkt uit een interview met een dertiger, werkzaam bij de Franse nationale vakbond CGT en daar ontslagen vanwege zijn herziene politieke stellingname (*Le Monde*, 25 februari 2011).
De geïnterviewde stond de laatste regionale verkiezingen in Frankrijk als tweede op de lijst van de Nieuwe Antikapitalistische Partij (van Besancenot). Waarom zijn overgang naar het FN? 'Wie beter dan Marine Le Pen verdedigt de publieke diensten, de arbeidersklasse, de laïciteit? Niemand…', antwoordt hij. En hij verdedigt zich nog eens: 'Ik ben geen racist, ik ben een verdediger van de vrijheid van meningsuiting'. Ja, bevestigt een regionale bestuurder van het FN: 'Deze nieuwe generatie van militanten wordt aangesproken door de sociale onderwerpen die Marine [Le Pen] in het politieke debat opvoert'.
Zij heeft enerzijds goed begrepen waar Sarkozy faalt. 'Het zijn namelijk niet wij die regeren, maar de nullen, de onbekwamen, de lui met de lage voorhoofden, de schurken', zegt zij als ze over de 'crisis' in Europa spreekt (*Le Monde*, 4 december 2010). Anderzijds heeft ze goed opgelet welke thema's Sarkozy aandraagt om zich te profileren. In het politieke amalgaam dat dan ontstaat verschijnt het FN als een acceptabele partij. Hoe is dat verlopen?
Het is op dit moment (begin 2011) in de mode bij regeringsleiders om over het einde van het multiculturalisme te spreken. Maar in 2003 is Sarkozy nog een 'multiculturalist', zo schrijft de Franse antropoloog en socioloog Eric Fassin in zijn paginagrote artikel in *Le Monde* (26 februari 2011). Dan heeft Sarkozy het nog over 'diversiteit' en zelfs over 'positieve discriminatie' om tegenwicht te bieden aan zijn immigratiepolitiek. Hij houdt zich bezig met de instelling van de Franse Raad voor de islamitische cultuur. Hij legt daarover een en ander uit in zijn boek *De republiek, de religies, de hoop* (2004). Hij rekent op de islam om de vrede te verzekeren in de buitenwijken en volksbuurten van de grote steden. Verhoudt de islam zich met de republiek? Sarkozy ziet, dan nog, alleen al in deze vraagstelling een vorm van racisme…
Het oproer in de buitenwijken in 2005 maakt dat Sarkozy de bakens verzet. In 2007, als Sarkozy tot president van Frankrijk is verkozen, levert dit een ministerie van immigratie en van nationale identiteit op. Het wordt nu 'wij' tegenover 'zij'. Wij zijn de 'blanken' die vrouwen, joden, homoseksuelen respecteren. Sarkozy onderstreept dan ook dat 'bij ons de vrouwen vrij zijn, naar vrije wil kunnen trouwen, scheiden en zich zelfs kunnen laten aborteren'. Hier wordt ingespeeld op de islamofobie. De Franse president ziet zich niet meer als advocaat van de moslims in de republiek.
In 2009 introduceert hij het debat over de 'nationale identiteit'. Alles faalt onder zijn handen. De politieke situatie verhardt. In de zomer van 2010 vindt de jacht op de Roma's en zigeuners plaats. Sarkozy speelt expliciet in op de 'raciale logica' (Fassin). Hij combineert bijvoorbeeld ook een aantal misdrijven met een rassenelement. Het gaat om misdrijven die alleen kunnen worden begaan door een persoon die van oorsprong vreemdeling is. Met andere woorden: einde van de retoriek van de diversiteit!

Bij deze ontwikkeling van ideeën haakt het FN bij monde van Marine Le Pen aan. Zo merkt zij op dat 'in bepaalde wijken het niet best voor je is om vrouw, homoseksueel, jood te zijn, zelfs niet Fransman of blank' (geciteerd bij P. Schindler, 'Fascisme sournois, La petite phrase passée inaperçue de Marine Le Pen', in *Le Monde libertaire*, nr. 1620, p. 4-5). Maar als Sarkozy en zijn UMP waardige politieke spelers geacht worden, waarom dan niet het FN, zo kan de vraag uit die hoek luiden. Is dan niet het moment aangebroken, zo sluit Fassin zijn artikel in *Le Monde* (26 februari 2011) af, dat we ons moeten bezinnen over het op handende zijnde democratische racisme? Tot zover het 'monster doux'. Nu nog wat andere monsters. Een beperkte selectie hier.
Het islamisme krijgt er (terecht) van langs. Maar schakel het christendom niet uit. Hoe dat eeuwenlang de beest heeft weten uit te hangen, hoe het zich heeft weten te wortelen als legitimatieleer van de rijken, daarover gaat de studie van de Franse econoom Eric Stemmelen, getiteld *La religion des seigneurs, Histoire de l'essor du christianisme entre le premier et sixième siècle* (Michalon Editions, Paris, 2010). Vergeet daarbij niet dat de verstokte roomkatholiek Nicolas Sarkozy de 'president van de rijken' wordt genoemd. Het betoog van Stemmelen loopt dus door tot in onze dagen. Er is dus ook in religieuze zin een 'monstre doux' actief.
Alleen het atheïsme durft in dit geval het monster tegemoed te treden: religie is een belediging van de intelligentie. Hoe maak je dit duidelijk aan schooljeugd? Samen met enkele leraren maakten scholieren van Franse colleges en lycea een boekje onder de titel *Athéisme, une conviction, une attitude* (Les Éditions libertaires, Les Éditions ICEM-Pédagogie Freinet, St.-Georges d'Oléron, 2010). Het levert geen nieuwe, atheïstische inzichten, maar het leert wel hoe je samen met leerlingen een aanstekelijk boekje kan maken over een serieus onderwerp.
Dan zijn er nog monsters als televisie en reclame. Die manifesteren zich als een ware 'terreur'. De Franse socioloog Vincent Goulet deed in een buitenwijk en volksbuurt van Bordeaux onderzoek naar de kijkgewoonten van mensen. Hij ging enkele jaren in die wijk wonen (observerende participatie) en vroeg mensen waarom zij televisie keken? Wel, je moet toch wat hebben om over te praten; natuurlijk geloven we niet alles… Uitgebreid rapporteert Goulet over zijn gesprekken in zijn boek *Médias et classes populaires, Les usages ordinaires des informations* (INA Éditions, Bry-sur-Marne, 2010).
Waarom komt men op de televisie zoveel sport en onbenul tegen? Die tv, dat 'monster' moet aanstaan, om terreur met reclameboodschappen te kunnen uitoefenen. Want uiteindelijk gaat het om commercie. Het kapitalistische monster gaat huis-aan-huis om koopgedrag richting gewin te kanaliseren. De 'Groupe Marcuse' valt dit systeem aan in hun bundel *De la misère humaine en milieu publicitaire, Comment de monde se meurt de notre mode de vie* (Éditions La Découverte, Paris, 2010).
'Marcuse' is hier de afkorting van 'Mouvement Autonome de Réflexion Critique à l'Usage des Survivants de l'Économie'. Tegelijk is de naam een verwijzing naar de Duits-Amerikaanse maatschappijcriticus en filosoof Herbert Marcuse (1898-1979). De auteursgroep beschrijft 'reclame' als de poging mensen te 'formatteren', te kneden, tot consument, tot superconsument zelfs. Deze moet de 'groei van de economie' verwerken met zijn kooplust.
Hoe dit kapitalistische monster te bestrijden? Op zijn minst kan men weigeren nog langer te voldoen aan de drang tot overconsumptie. Dat komt mede neer op het vaarwel zeggen tegen het verschijnsel 'groei'. Dat kan volgens de Franse econoom Jean Gadrey, die dit uitwerkt in zijn boek *Adieu à la croissance, Bien vivre dans un monde solidaire* (Les petits matins / Alternatives Économiques, Paris, 2010).
We kunnen er ook mee ophouden onze cipiers te kiezen in een vertegenwoordigende democratie, door zelf het heft in handen te nemen. Al meer dan een eeuw geleden

schreef de Franse activist Paul Brousse (1844-1912) daarover, in 1874, onder de titel *Le suffrage universel et le problème de la souveraineté du peuple* (in herdruk uitgegeven bij Le Flibustier, Marseille, 2010).
Het heft zelf in handen nemen. Directe actie dus. Daar heeft Émile Pouget (1860-19321) begin vorige eeuw als revolutionair syndicalist aan gewerkt en over geschreven. Een aantal teksten van hem zijn gebundeld en van een nuttige inleiding voorzien, getiteld *L'Action directe et autres écrits syndicalistes* (1903-1910) (Agone, Marseille, 2010).
Het gaat daarbij onder meer om ruimtes van vrijheid en zelfbeheer te creëren, waar de diverse 'monsters' worden geweerd. Toni Negri (1933) een bekende Italiaanse politieke filosoof en marxist, en Félix Guattari (1930-1992), een Franse psychoanalyticus en filosoof schreven over die ruimtes in hun bundel *Les nouveaux espaces de liberté* (Nouvelles Éditions Lignes, 2010). Het is een heruitgave van eerder gepubliceerde teksten (1985) aangevuld met een tekst van Negri (uit 1990). Er wordt gesproken over een nieuwe revolutionaire politieke, een nieuwe productieve associatie, een nieuw organisatie type. Het klinkt als beton, maar het 'gebouw' wil niet van de grond komen. Er hangt dan ook het bordje 'Work in progress' bij (p. 111). Ik kon de nieuwe ruimtes van vrijheid dus niet vinden…
Ook in enkele tijdschriften wordt aandacht aan de bestrijding van een 'veelkoppige monster' geschonken. Wie zal die bestrijding ter hand nemen, is de vraag? De 'massa', een 'voorhoede' (gekozen of zelf geproclameerd), een geheim genootschap. Al deze vormen kunnen als 'sujet révolutionnaire' worden herkend. Het thema van het Franse anarchistische tijdschrift *Réfractions* (nr. 25, herfst 2010) luidt dan ook: 'À la recherche d'un sujet révolutionnaire'. In de landen van de Afrikaanse kant van de Middellandse zee zijn de mensen in grote getale de straat op gegaan, repressie en armoede beu. Daar manifesteert zich op die wijze het 'sujet révolutionnaire'. Er blijken dus meerdere gedaantes te bestaan. *Réfractions* geeft over die gedaantes heel wat te lezen en te overdenken.
Dan is er nog het libertaire en sociale tijdschrift *Offensive* met aandacht voor volksopstanden van vóór de Franse revolutie (1789). Om te laten zien hoe de bevolking bij herhaling haar onvrede duidelijk heeft gemaakt. Het thema is: 'Avant la révolution, Révoltes populaires de l'an mil à 1789'.
Tot slot vermeld ik nog dat het archief van Guy Debord, de initiatiefnemer van het internationale situationisme, is ondergebracht in de Franse nationale bibliotheek te Parijs. *De AS* nr. 134-135 (zomer 2001) besteedde aandacht aan hem met het thema 'Guy Debord en het situationisme'.
Thom Holterman

STERKE VERHALEN 7

Dat Julian Assange en onze eigen Rop Gonggrijp, plus de vele anonieme mannen en vrouwen die hun zaak – met vele risico's van dien – steunen en voortzetten, alle respect verdienen voor hun werk, is voor anarchisten een open deur. De manier waarop er nu op hen wordt gejaagd is welhaast het bewijs van hun maatschappelijk nut. De machtssystemen die zich geschaad weten zoeken de marginalisatie van deze activisten. Die is bijna altijd effectief, dat is de keerzijde van de medaille.
Criminaliseren, je tegenstander beschuldigen van landverraad, van spionage, van verkrachting: verweer je er maar eens tegen. Dat is schier onbegonnen werk. De beschuldiging van verkrachting, in het geval van Assange, is – als je de saillante details die zijn 'vrijgegeven' goed bekijkt – bijna absurdistisch. Hij heeft in Zweden met jonge vrouwen in bed gelegen. Niet zomaar met willekeurige jonge vrouwen, nee, met feministes. Oftewel (voor de beeldvorming richting publieke opinie): dames die van wanten weten en zich echt geen knollen voor citroenen laten verkopen. Hoewel. Hij heeft een van hen in haar slaap genomen, zonder dat hij een condoom gebruikte! Wie ooit iemand in haar/zijn slaap heeft kunnen nemen, moet zich vooral even melden. Aan dit soort aantijgingen lees je de constructie af.
Stompzinnig, maar heel effectief. Want je kunt je er nauwelijks tegen verdedigen. Niemand gelooft je. Een feministe laat zich niet zomaar naaien. Dat weet iedereen. Dus die Assange heeft het daarom stiekem geprobeerd. Toen ze sliep. Maar dat gaat zomaar niet. Dan moet je net een feministe hebben. Die gaat daar echt niet mee akkoord. Het bed uit jij, sodemieter op, ik wil je niet meer zien! En later, erover pratend met een ander 'slachtoffer' dat ook zoiets met hem dacht te hebben meegemaakt, besluit zij een aanklacht in te dienen. Dat is de beeldvorming, dat is de criminalisering: maak een slachtoffer van de aangever en een lafaard van de verdachte. Een normale meid zou het zelf met haar vermeende belager uitpraten. Zo niet deze Zweedse dames. Die zijn aangifte gaan doen. Vrijwillig? Om zelf in het voetlicht te komen? Of zijn ze gebruikt? Dubbel genaaid, zo gezegd?
Feit is in ieder geval dat de Zweedse justitie zoiets niet op zich laat zitten, die is met grof geschut (opsporingsbevel en uitleveringsverzoek) aan de slag gegaan. En de volgende stap zal nog dramatischer zijn. Als Zweden Julian uitlevert aan de Verenigde Staten staat vast, dat het een politieke vervolging betreft. Vergelijkbaar geldt dat voor de Nederlandse autoriteiten ten aanzien van Rop Gonggrijp.
Wat deze mannen met WikiLeaks hebben gepresteerd, is een paar tandjes groter dan wat vijfentwintig jaar geleden Onkruit klaar speelde, maar het principe is vergelijkbaar: informatie stelen van de overheid om aan te tonen wat je al langer vermoedt, namelijk dat diezelfde overheid haar eigen wetten overtreedt en de burgers een rad voor de ogen draait. Toen waren het buitgemaakte documenten die bewezen dat het parlement totaal geen greep had op het leger, de politie en de inlichtingendiensten. Die waren bezig een vijfde colonne te vormen in (en tegen) onze modeldemocratie. Ook bleek het ministerie van Economische Zaken de komst van kerncentrales voor te bereiden, terwijl daar politiek al lang een moratorium op was. Doordravende lobbyisten? Winstzuchtige bedrijven die azen op machtswisseling om alsnog hun slag te kunnen slaan? Misschien. Maar overduidelijk met vaste ankers in de ministeriële bolwerken, en dat is het terrein van de politiek.
Het onthullen van de geheimen heeft ertoe geleid, dat diverse vliegers lange tijd niet meer konden opgaan. De kernenergielobby heeft de aftocht moeten blazen en kwam pas twee decennia later weer enigszins op sterkte. Defensie is een stuk strakker aan banden gelegd, de bevoegdheden van de politie en de inlichtingendiensten zijn wettelijk vaster omschreven en met name de laatste moet frequenter dan voorheen, en aan meer fractieleiders, verantwoording afleggen. Nu met WikiLeaks is ongekend vuil spel van de bezetters van Irak en Afghanistan aangetoond en zijn smerige streken van talrijke regeringen aan het licht gebracht, waaronder de Nederlandse. Werden de gestolen geheimen destijds via krakersblad *Bluf!* en een aantal brochures gepubliceerd, nu staan de WikiLeaks-documenten op internet en bereiken een oneindig veel grotere groep mensen.
In de Onkruit-tijd vraten de burgerlijke media maar al te graag mee uit de ruif van de papieren contrabande en hielpen zo, zij het begeleid door hypocriete commentaren, de boodschap van het onoorbare verspreiden. Nu gaan media zelfs een stap verder en bieden zij aan te helpen bij het analyseren van de talloze stukken, doen ze niet alleen voor de vorm aan 'duiding' en proberen zelfs exclusiviteit te claimen. Een interessant spel, dat productief kan zijn zolang het doel – controle door onthulling – maar in het vizier blijft. Het parlement, GroenLinks incluis, staat erbij en lacht ernaar.
Zo kom ik op een van de WikiLeakers avant la lettre, Wijnand Duyvendak. Die heeft een politieke ontwikkeling doorgemaakt van kraker en vredesactivist naar parlementslid voor

GroenLinks, tot hij bij de eerste de beste geenstijl.nl = Telegraafcampagne tegen zijn persoon in de steek werd gelaten door zijn eigen fractievoorzitter, Femke Halsema, die zich toen al het soort salonfähige mediagenieke had eigen gemaakt waarmee kiezers leerden zich met haar te identificeren, – 'zo flink als zij kan jij ook zijn!' Jolande Sap is van hetzelfde laken een pak, en – afgemeten uit haar Kamerdebuut in de kwestie Afghanistan – waarschijnlijk nog erger.
In de dagen van Andrée van Es, Fred van der Spek zouden opruiende Kamervragen zijn gesteld over de door WikiLeaks onthulde geheimen, nu steekt geen parlementariër, zelfs geen GroenLinkser, zijn nek nog uit voor de brenger van de boodschap. Stel je voor dat hij echt een verkrachter blijkt te zijn! Exact aan dit soort wegkijken, nog net geen distantiëren, herken je de laffe politici.
Nu links publicitair even niet goed ligt, houdt GroenLinks zich gedeisd. Sterker nog, we moeten juist proberen te scoren met optreden dat laat zien dat wij óók 'flink' zijn, – tot zelfs het politiek ondersteunen van een oorlogsmissie toe. Een oorlogsmissie die we natuurlijk vredesmissie noemen. En dan daags erop een column (afwisselend met een PVV- en een VVD-Kamerlid) schrijven onder de kop: 'Toen en nu: het gaat om de Afghaanse vrouwen en meisjes.' (*NRC-Handelsblad* 9 februari 2011) Wat een hypocrisie. Alsof de opgeleide politiemensen straks de meisjes op scholen tegen de Talibaan kunnen beschermen en ook anderszins de rechten van de Afghaanse vrouwen zullen waarborgen.
Hoe durf je dat te pretenderen na alles wat over de omstandigheden daar is gedocumenteerd. Er is geen sprake van bescherming van vrouwen, al zou de politie in die regio verdubbelen. Ze kunnen niet eens zichzelf beschermen. Schrijft Jolande over haar overstag gaan: 'Als je in een sleutelpositie terechtkomt, past het niet om te duiken. Dan moet je keihard onderhandelen en je verantwoordelijkheid nemen.' Keihard onderhandelen? En wat hebben we dan binnengehaald? Dat we mee mogen blijven doen aan de oorlog. Wijnand, wees blij dat je de parlementaire dans ontsprongen bent! Draaien en kronkelen, laat dat maar aan de narcisten over. Het publiek dat ze trekken is niet je doelgroep.
Het parlement heeft als belangrijkste taak het controleren van de regering. Hoe minder effectief dat gebeurt, hoe meer buitenparlementaire actie noodzakelijk is. WikiLeaks heeft laten zien, hoe dit met relatief eenvoudige middelen mogelijk is. Laat vele WikiLeaks bloeien!
Boudewijn Chorus

BIJ DE ILLUSTRATIES

Omslag: Een gevluchte boer uit Aragón, klaar voor vertrek naar het front (ontleend aan de catalogus van de expositie 'Land en vrijheid, 100 jaar anarchisme in Spanje') – p. 22 en p. 47: Foto's Jan Groen; reclame in Zaragoza voor de expositie – p. 54: Zelfbeheer in Barcelona (de voormalige Vulcanofabriek) met watertrucks van de FAI en de CNT – p. 82: Militieleden van de Durutti-colonne aan het front in Aragón – p. 98: Ansichtkaart, uitgegeven door de CNT met oproep tot samenwerking met de sociaaldemocratische vakbond UGT om het Franco-fascisme te verslaan – p. 110: Affiche CNT – p. 115: Affiche FAI-CNT, beide tijdens de burgeroorlog.

HARD RAIN 14

Vorig jaar was het honderd jaar geleden dat de grote Russische schrijver en christenanarchist Leo Tolstoj (1828-1910) stierf. Er is niet of nauwelijks aandacht aan besteed in de media. Een schaarse uitzondering daarop vormt het interview dat *de Volkskrant* (17 november 2010) had met de pedagoog Dolph Kohnstamm. Hij houdt zich bezig met de pedagoog en onderwijshervormer Tolstoj, van wie meestal weinig meer bekend is dan dat hij op zijn landgoed Jasnaja Poljana een schooltje stichtte. Kohnstamm vertelt dat hij een deel van Tolstojs onderwijsverslagen heeft bewerkt en op zijn website heeft gezet. Verder zegt hij dat Tolstoj weliswaar geen samenhangend pedagogisch stelsel heeft nagelaten, maar dat hij niettemin mooie beschouwingen heeft geschreven over bijvoorbeeld het aanleren van kennis over aardrijkskunde en geschiedenis en ook over de problemen bij de culturele vorming van volkskinderen. Voor meer informatie zie: www.kohnstamm.info/tolstoj-als-pedagoog. (Zie ook *de AS* 57 over Tolstoj).

Juist wanneer ik in het laatst verschenen nummer (102) van *ZOZ* (www.omslag.nl) lees dat binnenkort herdacht wordt dat 25 jaar terug de nucleaire ramp in Tsjernobyl plaats vond (www.tegenstroom.nl), raakt in het Japanse Fukushima de ene na de andere kernreactor in brand. Met catastrofale gevolgen. Zo zien we dat er te beginnen met Harrisburg (1979) in enkele decennia al drie kernrampen zijn gebeurd. Kernenergie blijft dus een van de grootste bedreigingen van de mensheid, maar wie wist dat niet? Toch wil het rechtse kabinet, dat sinds kort in Nederland aan de macht is, hoe dan ook een tweede kerncentrale in Borssele. Terwijl in Duitsland juist kerncentrales (tijdelijk) zijn stilgelegd.
Verder in deze *ZOZ* aandacht voor TT, de beweging van Transition Towns. (Zie daarover Peter Polder in *de AS* 169/170.) Na twee jaar is deze in Engeland ontstane beweging hier geworteld. Nederland heeft inmiddels in 34 plaatsen TT-werkgroepen die bezig zijn met 83 locale initiatieven, vooral op energiegebied (www.transitiontowns.nl). In nummer 100 van *ZOZ* (eind 2010) wordt teruggeblikt op de stormachtige groei van het blad: van 68 abonnees bij de start in 1994 naar 1600 nu. De totale oplage is nauwelijks hoger omdat uitgever Omslag op een trouwe achterban mikt die op tijd zijn abonnement verlengt. Omslag meent dat een papieren blad waarvoor betaald moet worden een veel hechtere band tussen lezers en redactie schept dan bij een website of elektronische nieuwsbrief mogelijk is. Waarmee ik het overigens hartgrondig eens ben. Uit de lezersbrieven in dit feestelijke nummer blijkt dat *ZOZ* vooral voorziet in alledaagse behoeften (anders wonen, anders leven) en dat slechts weinigen reageren op de – weliswaar impliciet – politieke boodschap van het naar mijn mening 'praktische anarchisme' die het blad brengt.
Een informatief artikel over TT trof ik aan in het februarinummer van *Doorbraak* (www.doorbraak.eu). Ed en Daniel van TT zijn vooral actief in Rotterdam-Noord, waar ze een netwerk hebben kunnen organiseren dat zich richt op het functioneren van een buurttuin. Ook is er een doe-het-zelf werkplaats opgezet, waar eerst buurtkinderen op af kwamen en daarna hun ouders. In het interview vertellen ze hoeveel moeite het hun heeft gekost om zoiets van onderop te organiseren. Zo moet je er op bedacht zijn dat neonazi's vanuit de gedachte 'eigen omgeving eerst' aansluiting zoeken. Dat kan je verhinderen door in je statuten op te nemen dat de rechten van de mens gerespecteerd moeten worden. En verder blijkt dat de deelgemeente in de loop van de tijd de buurttuin gaat verdedigen tegenover de stedelijke dienst Gemeentewerken met zijn dominantiedrang als het om een stukje grond gaat.
Verder in dit nummer onder meer een artikel over de wereldwijde discriminatie, uitsluiting en geweld tegen vrouwen. Dit naar aanleiding van een boek van de Amerikaanse journalisten Kristof en Wudunn die bekend

werden door hun artikelen over de opstand op het Tiananmenplein in Beijing in 1989. Ze reisden door Azië en Afrika en registreerden er de seksslavernij, het eergerelateerd geweld, de babymoorden, de verkrachtingen, de genitale verminkingen en de structurele uitsluiting van gezondheidszorg en onderwijs. Gedurende de hoogtijdagen van de trans-Atlantische slavenhandel werden er per jaar gemiddeld 80.000 slaven naar Amerika vervoerd en verkocht. Vandaag de dag worden maar liefst tien keer zoveel vrouwen internationaal verhandeld. Ook in het westen zien we daar de gevolgen van. Alleen al in de gelegaliseerde prostitutie in Nederland is het aandeel van buitenlandse vrouwen die zijn verhandeld aanzienlijk.

Verder in dit nummer (en ook in eerder verschenen nummers) veel aandacht voor het verzet tegen het 'racistische rijkeluiskabinet van Rutte, Verhagen en Wilders'. En in nummer 7/2010 een verslag van de juridische strijd van een jonge vrouw tegen de repressieve Nederlandse paspoortwet, die op last van Brussel, in september 2009 werd ingevoerd. Ze weigert haar vingerafdrukken af te geven omdat die dan in een database worden opgeslagen waar inlichtingen- en politiediensten toegang tot hebben. Ze vertrouwt de beveiliging van die database niet. Maar door haar weigering kan deze vrouw fluiten naar een nieuw paspoort. En dat betekent dat ze zich niet kan legitimeren en dat ze dus geen bibliotheekpasje kan krijgen, geen bankrekening kan openen of aangifte bij de politie kan doen. Financiële steun voor haar gang naar de bestuursrechter is welkom (rekeningnummer 786835060 van Louise van Luijk in Den Haag).

Waarschijnlijk krijgt het Fonds Internationale Solidariteit (FIS), in 1922 opgericht door de antimilitaristische anarchisten van de IAMV als steunfonds voor dienstweigeraars en anderen die zich tegen het leger verzetten, een nieuwe naam. Overigens kon in de jaren dertig ook een beroep op het FIS gedaan worden voor steun aan uit Duitsland gevluchte geestverwanten (zie daarover Rudolf de Jong in *de AS* 158). Jan Bervoets (jan.bervoets@casema.nl) bericht in nr.4/2010 van *Vredeskoerier 't Kan Anders* dat wordt gedacht aan de naam Stichting Antimilitaristisch en Anti-atomair Steunfonds (SAAS). Naast het verlenen van hulp en bijstand aan personen of organisaties die zich geweldloos verzetten tegen oorlogsvoorbereiding, wil SAAS bovendien steun verlenen aan degene die slachtoffer is van zijn of haar strijd tegen kernenergie. Bijdragen aan het steunfonds, vooralsnog met de oude naam, kunnen gestort worden op rekeningnummer 0482400 van het Fonds Internationale Solidariteit.

Nr.1/2011 van het blad bericht dat de Israëlische Coalitie van Vrouwen voor Vrede een rapport heeft opgesteld over de toenemende vervolging van vredesgroepen en mensenrechtenorganisaties in dat land. Gemeld wordt dat actieve critici van het Israëlische overheidsbeleid op grond van een nieuwe antiterrorismewet worden gearresteerd in opdracht van Shin Beith, de geheime politie. De procesvoering is geheim; het rapport spreekt van 'martelverhoren'.

In het zusterblad *Vredesmagazine* (www.vredesmedia.nl) van februari valt een artikel van Meindert Stelling, voorzitter van het Tribunaal voor de Vrede (pb 92066, Amsterdam), op. Hij schrijft over een uitspraak van het gerechtshof in Den Haag, dat stelt dat er gevallen kunnen zijn waarin nucleaire genocide rechtmatig is. Verder in dit nummer een door Kees Kalkman samengesteld onderzoeksdossier over militaire grootmacht China.

In een zakelijk geschreven maar daarom niet minder onheilspellend artikel van Marc Josten in kwartaalblad *Human* (pb 75490, Amsterdam) van winter 2010 schetst de auteur allerlei gevallen van alledaagse staatsrepressie in Nederland, vooral als gevolg van het samengaan van bureaucratische praktijken en digitale technieken. Is het bijvoorbeeld bekend dat de Verenigde Naties Nederland vaker heeft veroordeelt voor schending van de rechten van het kind dan Moldavië en Wit-Rusland?

Marcel ten Hooven interviewde voor *De Groene Amsterdammer* (17.02.11) wetenschapper Jan van Dijk (Tilburg) en ervaringsdeskundige (na een bankoverval), tevens wetenschapsfilosoof, Rein Gerritsen over gevangenisstraffen. Het leverde een mooi artikel op. Beide geïnterviewden komen tot de conclusie dat slachtoffers niks aan zwaardere straffen hebben, zoals staatssecretaris Fred Teeven steeds roept. Slachtoffers hebben er behoefte aan om met respect behandeld te worden, aan het woord te komen, een moreel oordeel van de rechter te horen. En aan het betalen van schadevergoeding. Overigens ervoer Gerritsen het verblijf in de bajes, zeker de perioden in de isoleercel, allerminst als een verzorgde hotelvacantie ('Ik was totaal afgestompt…In huizen van bewaring en in politiecellen vinden de meeste zelfmoorden plaats.'). Van Dijk stelt dat harder en langer straffen geen recht doet aan het slachtoffer ('Ook veel strafrechtgeleerden denken dat aandacht voor het slachtoffer gelijk staat aan harder straffen…Dat is zo'n versimpeling… Voor de meeste slachtoffers staat dat niet voorop.')

Criminoloog Van Dijk hekelt het woord slachtoffer: 'In alle oude, niet-westerse talen ontbreekt de associatie met offeren totaal. In het Chinees wordt een gedupeerde van een misdaad aangeduid met "de schade ontvangende partij". Die aanduiding lijkt me veel toepasselijker (…) Het woord slachtoffer is in zwang geraakt in de tijd dat in het christendom de nadruk kwam te liggen op de notie dat Jezus Christus stierf voor onze zonden. Ik word geïntrigeerd door de vraag waarom slachtoffers zo'n ondergeschoven positie hebben (…) In navolging van Jezus is het slachtoffer iemand die zijn lijden moet aanvaarden en de dader moet vergeven. Die vergevingsmoraal zit diep verankerd in het christendom.'

Van Dijk wijst er op dat het canonieke recht een grote invloed heeft gehad op het statelijke recht. Het slachtoffer kreeg geen positie in het proces. Hij werd geacht passief te lijden en de dader te vergeven. Dat dit het geval is in het canonieke recht hebben we de laatste jaren gezien door de misbruikaffaires in de katholieke kerk. Alles was er op gericht om de slachtoffers van seksueel misbruik monddood te maken. 'Dat was de functie van het proces in de kerk!' En Gerritsen meent dat volgens de katholieke zienswijze de zonde niet zozeer is dat iemand is misbruikt, als wel dat een priester in de verleiding is gekomen.

Dezer dagen verschijnt een Nederlandse vertaling van een studie van Thomas Weber over de oorlogsjaren van Adolf Hitler. Nee, niet die van de Tweede Wereldoorlog maar die van de Eerste. In zijn *Mein Kampf* en in zijn vele toespraken schiep Hitler de mythe dat hij als Oostenrijkse vrijwilliger zijn leven op het spel had gezet voor de toekomst van Duitsland. Het *Historisch Nieuwsblad* (dec.2010/jan.2011) concludeert op basis van het boek van Weber dat hij veeleer een 'Etappenschwein' (letterlijk: achterhoedevarken) geweest moet zijn. In ieder geval moesten veel van zijn vroegere medesoldaten later niets van hem hebben. Ook *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* besteden veel aandacht aan *Adolf Hitler en de Eerste Wereldoorlog. Het ware verhaal* (uitgeverij Nieuw Amsterdam).

In werkelijkheid stond Hitler nooit in de modderige loopgraven en is hij zelden in de buurt van de frontlinies geweest. Hij was ordonnans, koerier van het hoofdkwartier bij Tourcoing, tussen Lille en de Belgische grens, lag 's nachts warm in zijn eigen bed, en had maar een vriend, een Britse deserteur: de witte terriër Fox. Al in het begin van de oorlog werd Hitlers regiment bij Ieper gedecimeerd. De weinige overlevenden werden allen bevorderd. Hitler was sindsdien Gefreiter (korporaal) en werd een paar weken later bovendien, net als de andere koeriers, gedecoreerd met het IJzeren Kruis tweede klasse.

Een jaar later werd hij geraakt in zijn dijbeen door enkele splinters van een Britse granaat en werd hij overgebracht naar een Berlijns ziekenhuis. Hij was snel genezen en genoot maandenlang van de bezienswaardigheden

in de hoofdstad, terwijl zijn medesoldaten in de modder crepeerden. Daarna verbleef hij nog een tijdje in München en kwam in het voorjaar van 1917 terug bij zijn oude regiment. In augustus 1918 kreeg hij op voorspraak van de joodse officier Guttmann het IJzeren Kruis eerste klasse toegekend.
Twee maanden later werd Hitler, samen met andere koeriers, slachtoffer van mosterdgas. Hij raakte (tijdelijk) verblind en kwam terecht in een kliniek in de buurt van Berlijn. Dat was geen kliniek voor oogheelkunde maar een psychiatrische kliniek waar hij werd verpleegd wegens oorlogshysterie. In *Mein Kampf* zegt Hitler er niets over. Terug in München werd hij gekozen tot plaatsvervangend verbindingsman van zijn bataljon. In september 1919 bezocht Hitler voor het eerst een bijeenkomst van de marginale Deutsche Arbeiter Partei en besloot daaarop om politicus te worden. In veteranenkringen was Hitler niet populair en slechts weinigen van hen sloten zich daarom aan bij deze rechtspopulistische partij.

Van Hitler naar Wilders. In het maandblad *De Vrijdenker* van februari 2011 (www.devrijegedachte.nl) publiceert Wim de Lobel een artikel ('Waarom Wilders geen fascist is!') dat gelezen kan worden als een reactie op Rob Riemens, auteur van het pamflet *De eeuwige terugkeer van het fascisme* (Amsterdam/Antwerpen 2010). Riemens betoogt dat Wilders' PVV het prototype is van hedendaags fascisme. De Lobel bestrijdt die etikettering met verwijzing naar Edwin Klijn en Robin te Slaa, die in *Trouw* van 4 december 2010 stellen dat Wilders geen fascist is. Klijn en Te Slaa, die onlangs een vuistdikke geschiedenis van de NSB schreven, menen dat Wilders zich niet zoals de vooroorlogse fascisten met geweld tegen de democratie keert, maar juist binnen bestaande kaders streeft naar verdere democratisering van het staatsbestel. Ze stellen dat Wilders' rechtspopulisme in het liberalisme wortelt en niet zoals de vroegere fascisten in een antiliberale tegencultuur.
Aan Wilders' voorkeur voor rechtsliberale denkbeelden valt niet te twijfelen en zo beschouwd is zijn tegencultuur inderdaad niet antiliberaal. Maar of dat hem nu tot een democraat maakt? Wat me meer intrigeert is zijn goed praten van het politieke beleid van Israel en het feit dat zionistische organisaties en personen (onder wie Pamela Geller) in de Verenigde Staten fondsen voor hem werven. Voor ultrarechtse en zionistische Amerikanen is Geert de held die het moslimgevaar in Europa bestrijdt. En veelzeggend is dat bij de selectie van PVV-politici allereerst gekeken wordt hoe die over Israel denken!

In Hard Rain heb ik er eerder over bericht: Roel van Duijn (1943), bekend van Ban-de-bom en *De Vrije*, van Provo en Kabouter, en van De Groenen en GroenLinks, levert strijd met de geheime dienst AIVD. Hij wil zijn complete dossier dat de vroegere Binnenlandse Veiligheidsdienst vanaf 1962 heeft opgesteld, inzien. Omdat hij zegt daarop vanzelfsprekend recht te hebben en bovendien omdat hij die documenten nodig heeft om zijn memoires te kunnen schrijven. In 2009 eiste hij excuses van de AIVD nadat hij er achter was gekomen dat hij decennialang was gevolgd. Van Duijn voelt zich in zijn privacy geschaad en is niet tevreden met een incompleet dossier. In november vorig jaar eiste hij bij de bestuursrechter in Den Haag de ontbrekende stukken op. De rechter gaf Van Duijn gedeeltelijk gelijk maar de AIVD houdt zich doof. Het Tweede Kamerlid Harry van Bommel (SP) wil vragen stellen over deze kwestie aan de minister van Binnenlandse Zaken. Van Duijn vraagt nu om Van Bommel te ondersteunen door het zetten van je handtekening. Er zijn inmiddels ruim 1400 handtekeningen binnen, maar er zijn er 2000 nodig. (Je handtekening zetten doe je via: http://petities.nl/petitie/gun-roel-zijn-recht)
In nummer 23/2011 van *Directe Actie*, het blad van de Anarchistische Groep Amsterdam (http://agamsterdam.wordpress.com) wordt aandacht besteed aan wantoestanden op de bajesboot (vluchtelingendetentiecentrum) in Zaandam. Interessant is het verslag van de zoektocht naar anarchistische groepen in Turkije, zoals bekend een staat met een enorm controleapparaat. De tocht brengt de schrijver onder meer in Istanbul en in Koerdistan (Koerdisch anarchist: 'Een Koerdische staat zal ik ook niet accepteren'). De belangrijkste anarchistische organisatie is de DAF, die onder meer dienstweigeraars ondersteunt. In dit nummer ook aandacht voor ontluikend anarchisme op IJsland.
Ongeveer elke maand verstuurt voormalig *AS*-redacteur Bas Moreel (basmoreel@ yahoo.com) aan ieder die daarvoor belangstelling heeft zijn digitale *Anarchism Bulletin*, met daarin veel internationaal anarchismenieuws en literatuur. Zo lees ik in nummer 35 (march 2011) dat momenteel twee hoofdstukken van de monumentale studie van Alexander Shubin over de Makhnobeweging in de prille revolutiejaren in Rusland uit het Russisch in het Engels zijn vertaald, een tekst die te lezen is via www.makhno.eu
Half maart maakte de vermaarde 82-jarige Amerikaanse anarchist Noam Chomsky een korte tour door Nederland. Hij sprak in Leiden en in de Amsterdamse Westerkerk. De toegangskaartjes waren binnen een paar uur uitverkocht. Maar zijn betoog ('Contours of Global Order') is nog terug te zien en te lezen (www.chomsky.nl). Chomsky ging in op de huidige opstanden en de roep om democratie in de Arabische wereld. Hij belichtte daarbij de rol van de Verenigde Staten in de afgelopen decennia, waarin steeds de heersende klassen in die landen gesteund zijn. Maar de macht van de Amerikanen in de wereld is tanende, wat samenhangt met de economische omstandigheden. (Een interview met Chomsky verscheen in *NRC Handelsblad* van 17 maart 2011.)

Tot slot (1). Rymke Wiersma, bekend van Atalanta en van *de AS*, schreef *Filo en Sofietje*, een leuk boekje voor kinderen van acht tot twaalf jaar, met tekeningen van Titi Zaadnoordijk. De kinderen stellen vragen bij alledaagse dingen, maar de antwoorden roepen weer nieuwe vragen op. Voor Filo is nadenken het leukste en belangrijkste dat er is; Sofietje roeit en maakt vliegers. En samen filosoferen ze. Het boekje telt 64 bladzijden en kost 8,50 euro. (www.at-a-lanta.nl)
Tot slot (2). *De Volkskrant* (19 maart 2011) interviewde Peter Blom, bestuursvoorzitter van de Triodosbank, een bank met wortels in de antroposofie, die geen bonussen voor de top uitkeert. Blom (55) is bankier en anarchist ('Weg met de Staat!, maar zonder bloedvergieten.'). Op jeugdige leeftijd ontdekte hij het werk van Peter Kropotkin en die is tot op de dag van vandaag 'zijn anarchistische held' gebleven.
Tot slot (3). Nog een bericht uit *de Volkskrant* (30 maart 2011). In India is woedend gereageerd op een nieuwe biografie van Mahatma Gandhi, de 'vader' van de onafhankelijkheid van het land en wereldwijd bekend als theoreticus en activist van geweldloos verzet. Joseph Lelyveld, auteur van *Great Soul: Mahatma Gandhi and His Struggle With India*, schrijft dat Gandhi in 1908 zijn vrouw verliet voor de Duitse architect en bodybuilder (!) Hermann Kallenbach in Johannesburg (Zuid Afrika) en bij hem introk. Deze liefdesrelatie zou ongeveer twee jaar geduurd hebben. In India wordt aangedrongen op een nationaal verbod van het boek.
Tot slot (4). 'De bal is boos' is de titel van een artikel in *De Groene Amsterdammer* (17 februari 2011) over voetbal en revolutie. Gesteld wordt dat misschien wel de belangrijkste politieke rol op het Tahrir-plein in de Egyptische hoofdstad gespeeld is door voetbalfans. Het gaat om de aanhang van de clubs Al-Ahly en Zamalek, die gewoonlijk met elkaar op de vuist gaan. Nu vonden ze elkaar in het straatprotest tegen president Moebarak en diens regime. Deze supporters zijn gewend aan politiegeweld en namen vaak het voortouw bij de demonstraties en andere protesten. Een ander verhaal over de Egyptische opstand valt te lezen in *de Volkskrant* (26 februari 2011). Daarin wordt de schijnwerper gericht op de Amerikaanse theoreticus van geweld-

loos verzet, Gene Sharp, inmiddels 83 jaar oud. Zijn boeken zijn in 30 talen vertaald en zijn pleidooien voor geweldloze strijd inspireerden onder meer de Servische jongerenbeweging Otpor die indertijd Milosevic ten val hielp brengen. Nu nam men in Tunesië en Egypte via internet kennis van zijn actiemethoden in de strijd tegen repressieve regimes. De BBC zag hoe opstandige Egyptenaren zijn overzicht van 198 geweldloze methoden bij zich hadden. (Wie meer over Sharp en zijn boeken over geweldloze acties wil weten, kan terecht bij de SVAG via www.geweldloze kracht.nl)

Tot slot (5). Recent verscheen bij Eburon, Delft het door Bart van der Steen en Ron Blom geredigeerde boek *Wij gingen onze eigen weg*. Het bevat herinneringen van vier actieve revolutionair-socialisten (Fokke Bosman, Andries Dolleman, Henri Engelschman en Joop Flameling) in de periode 1930 tot 1950. Dit boek telt 167 bladzijden en kan voor 12,50 euro besteld worden via ronblom@tomaatnet.nl

Tot slot (6). Kort voor het afsluiten van dit nummer bereikte HR het bericht dat de nieuwe uitgeverij Schokland een heruitgave brengt van het prachtige *De sfinx van Spanje* van Lou Lichtveld (Albert Helman) uit 1937. Meer info in het komende nummer van *de AS*.

Hans Ramaer

BOEKBESPREKINGEN

KUNST EN ANARCHISME

In het vorig jaar verschenen boek *Jan Toorop* van Wim Zaal wordt een vlot geschreven en overzichtelijk beeld geschetst van leven en werk van kunstenaar Jan Toorop (1858-1928). De nadruk ligt daarin op zijn werk van na 1900, werk dat vooral getuigt van Toorops katholieke geloofsopvatting en dan ook doortrokken is van een alomaanwezige katholieke symboliek. Weinig aandacht is er echter voor zijn leven en werk van vóór die tijd, een periode waarin hij contacten onderhield met socialistische kunstenaars en in zijn werk levensomstandigheden van arbeiders en de arbeidersstrijd een belangrijke rol spelen.

In de als brochure uitgegeven Ferdinand Domela Nieuwenhuislezing van 2009 van kunsthistorica Lieske Tibbe (haar specialisatie is kunst en engagement tussen 1880 en 1940), komt die link tussen Jan Toorop en met name het anarchistisch gedachtengoed, beter tot z'n recht. Toorop studeerde ooit in Brussel en moet toen in contact gekomen zijn met anarchistisch gezinde kunstenaars, betrokken bij de kunstenaarsgroep Les XX. Toorop organiseerde in Brussel onder meer een tentoonstelling van de groep.

Lieske Tibbe schetst hoe het in werk van Toorop, maar ook in dat van de Nederlandse kunstenaar Johan Thorn Prikker, tijdgenoot en vriend van Toorop, de strijd van het proletariaat tot uiting komt: arbeiders met gebalde vuisten, de moker en het aambeeld als symbolen van de arbeidersstrijd. Toorop maakte incidenteel ook werk voor het anarchistisch getinte tijdschrift *De Arbeid* van Eduard Thorn Prikker, de broer van Johan.

In 1902 laat Toorop echter het anarchisme achter zich en vernietigt hij ook bijna al zijn aantekeningen en correspondentie over die periode. Uit later teruggevonden herinneringen van Toorop (Jan Toorop: *Autobiografische herinneringen 1858-1886*, Zwolle 2009) blijkt echter dat de Engelse auteur en kunstenaar William Morris (1834-1896) zijn grote inspiratiebron tot het socialisme moet zijn geweest. Tibbe beschrijft hoe vanaf de verschijning van diens utopische roman *News from Nowhere* (in het Nederlands verschenen als *Nieuws uit Nergensoord*, Amsterdam 1897) het boek invloed heeft gehad op niet alleen politieke figuren als Domela Nieuwenhuis en Peter Kropotkin, maar ook kunstenaars als Toorop en de Belgische kunstenaar Henri van de Velde heeft geïnspireerd. Dat laatste kwam niet alleen door de utopische inhoud van het boek, maar ook door de wijze waarop het boek was vormgegeven. Morris ontwikkelde in vormgeving een geheel eigen stijl, een soort combinatie tussen een typisch negentiende eeuwse hang naar de romantiek en een vorm van pre-artdeco: krullen, lijnen, symmetrische details, barokachtig en nostalgisch getint.

De utopische samenleving die Morris schetst in News from Nowhere is een maatschappij zonder parlementaire vertegenwoordiging, zonder mechanisering, zonder industralisatie, een samenleving van kleine werkgemeenschappen vol zelfwerkzaamheid, ontwikkeling en goed onderwijs, gedegen huisarbeid en vredelievende burgers. Figuren als Domela en Kropotkin konden de maatschappijkritiek van Morris wel onderschrijven, maar zagen in de in *News from Nowhere* geschetste samenleving geen blauwdruk voor een nieuwe maatschappij. Een samenleving zonder mechanisatie en industrialisatie, alleen gebaseerd op thuis- en handarbeid leek tijdens de volop gaande geïndustrialiseerde revolutie van rond de eeuwwisseling niet haalbaar. Dat de maatschappijkritiek van Morris dessalnietemin in brede kring werd opgepikt en gewaardeerd blijkt wel uit het feit dat zijn gedachtengoed later door communisten, anarchisten, socialisten en sociaaldemocraten is geclaimd. (MS)

Wim Zaal, Jan Toorop; Uitgeverij Aspekt Soesterberg 2010; 19,95 euro.

Lieske Tibbe, Kunst en anarchisme omstreeks 1900, FDN-lezing 10; brochure 40 pag., te bestellen door overmaking van 9,50 euro (incl. verzendkosten) op rekening 631678 van het F. Domela Nieuwenhuisfonds o.v.v. Lezing 10

TOLSTOJ IN NEDERLAND

Op het omslag prijkt de prachtige plaat die de anarchistische kunstenaar Chris Lebeau voor de oorlog van Leo Tolstoj (1828-1910) maakte. Dat belooft wat en inderdaad is de onlangs verschenen studie van Dennis de Lange over de Nederlandse tolstojanen een aanwinst. Want hoewel er inmiddels flink wat over deze volgelingen van de Russische schrijver en anarchist is gepubliceerd, bijvoorbeeld over hun kolonie-experiment in Blaricum, is dit de eerste samenvattende studie over een politieke stroming, die alleen in Nederland en dan nog alleen onder (voormalige) protestanten aansloeg.
Ook al was de beweging niet groot (waarschijnlijk een achterban van zo'n duizend tot tweeduizend mensen), toch hebben deze christenanarchisten – zoals ze zichzelf bij voorkeur noemden – naar verhouding tot hun relatief geringe aantal de ontwikkeling van het anarchisme in Nederland sterk beïnvloed. In de periode dat de christenanarchisten actief waren, dat wil zeggen vanaf 1896 toen J.K. van der Veer onder invloed van Tolstojs pleidooi voor geweldloosheid de schuttersdienst weigerde, tot rond 1920, toen de meeste tolstojanen samengingen met andere religieusanarchisten, hebben ze niet alleen het antimilitarisme en de dienstweigering bevorderd, maar ook het van oorsprong proletarische anarchisme verbreedt tot een beweging die tevens een deel van de middengroepen aansprak.
Hun ethische idealen verschilden misschien niet zo veel van die van andere anarchisten, maar ze konden rekenen op wat meer begrip, in ieder geval op wat meer aandacht van de burgerij. Niet in de laatste plaats omdat ze zich afzijdig hielden van de dagelijkse klassenstrijd. Bovendien zal het ascetische element, dat nogal wat van hun ethische idealen ('humanitairisme') kleurde – geweldloosheid, dierenbescherming, vegetarisme, antivivisectie, onthouding van alcohol en tabak en een op emancipatie van de vrouw gerichte seksuele moraal (Rein Leven) – hier en daar sympathie gewekt hebben. Waardoor je kan stellen dat de tolstojanen weliswaar wat 'zweverig' waren, dat er misschien wel eens lacherig over hen gedaan werd, maar dat hun betekenis onmogelijk als onbeduidend kan worden afgedaan.
Eerder heb ik het Nederlandse anarchisme gekarakteriseerd als een *domineesanarchisme*, sterk ethisch gericht en gevoed vanuit het protestantisme, met Domela Nieuwenhuis als meest bekende ex-predikant en anarchistisch voorman. Dat geldt zeker voor de christenanarchisten, die een opmerkelijk kader van predikanten en andere intellectuelen hadden. Twee van die laatsten, Felix Ortt en Lodewijk van Mierop, moeten met name genoemd worden. Zij stelden hun leven in dienst van de christenanarchistische beweging en de daarmee verbonden humanitaire idealen.
Hoezeer ook Tolstojanen in Nederland een geslaagde studie is, toch heb ik een paar kanttekeningen. Zo heeft de auteur te weinig oog voor de relatie tussen theosofie en christenanarchisme, die met name te vinden was in de beweging voor humanitair onderwijs.
En in de tweede plaats meen ik dat Ortt, de belangrijkste propagandist van de christenanarchisten, niet voldoende recht gedaan wordt. Over deze voorman is, onder meer door onderzoek van André de Raaij en Amanda Kluveld, inmiddels heel wat bekend. Maar toch is over Ortts opvatting van anarchisme weinig in dit boek te vinden. Opvallend in dat verband is dat Ortts propagandistische geschriften als *Ons anarchisme* (z.j.) en *Denkbeelden van een christen-anarchist* (1901) in De Langes literatuuropgave ontbreken. Bij lezing had hij onder meer ontdekt hoe pragmatisch Ortt met het begrip 'staat' omgaat. Hij wijst de staat af als organisatie die dienstplicht en belasting voor oorlogsdoeleinden afdwingt, maar is geen tegenstander van een statelijke organisatie als het gaat om activiteiten als de aanleg en het onderhoud van dijken en wegen. (HR)

Dennis de Lange, Tolstojanen in Nederland; Kelderuitgeverij, Utrecht 2010; 165 pag.; geill.; 15,- euro (www. kelderuitgeverij. nl)

MODERN KAPITALISME

Vorig jaar werd de onder meer door het Humanistisch Verbond gesponsorde Spinozalens, een internationale prijs voor denkers over ethiek en samenleving, toegekend aan de invloedrijke Amerikaanse socioloog Richard Sennett (1943) die zowel in de Verenigde Staten als Groot-Brittannië doceert. Gelukkig ben ik een fan van hem – voor het inleidende artikel 'De ontworteling van Europa' (*de AS* 156) ontleende ik het een en ander aan zijn magistrale studies *De flexibele mens* (2000) en *De cultuur van het nieuwe kapitalisme* (2006) – want de nu in druk verschenen lezing 'Humanisme: de mens als werk in uitvoering' die hij uitsprak bij de prijsuitreiking viel me vooral door de beknoptheid nogal tegen.
Sennett, die getrouwd is met en beïnvloed is door de bekende socioloog Saskia Sassen – een dochter van de Nederlandse SS'er Wim Sassen die in 1946 naar Argentinië wist te vluchten er daar vriendschap sloot met Ricardo Klement (in werkelijkheid Adolf Eichmann) – houdt zich in zijn lezing bezig met de ontheemding in de Europese cultuur. Het is ook het hoofdthema van de twee eerder genoemde studies, waarvan Senett zegt: 'De sociale uitdaging waar mensen voor staan, komt van de werkplaatsen, politieke regimes, religies en etnische culturen die een absolute onderdompeling en een totale verbintenis eisen.(…) In de moderne samenleving worden die eisen steeds sterker. Je uitleveren aan de omstandigheden is zowel een cultureel als economisch feit. Om die uitlevering te weerstaan hebben we een idee van ons zelf nodig…'
Dit nieuwe boekje is niet zozeer een geschrift van als wel over Sennett, die in armoedige omstandigheden opgroeide in een links-radicaal gezin in Chicago .(Zijn vader vocht als lid van de Lincolnbrigade in de Spaanse burgeroorlog) . Vanwege een ongeluk verruilde hij zijn muziekstudie (cello) voor sociologie, aldus Ido de Haan die een informatieve biografische schets bijdroeg. En Willem Witteveen interviewde Sennett, die hoezeer ook een criticus van het moderne kapitalisme, misschien het best als een linkse 'liberal' omschreven kan worden. In de Nederlandse situatie zou hij waarschijnlijk GroenLinks of mogelijk PvdA stemmen. (HR)

Richard Sennett, De mens als werk in uitvoering; Boom, Amsterdam 2010; 95 pag.; 12,50 euro.

VOLKSBEVING

Wetenschapsjournalist Fred Pearce schreef met *Volkbeving. Van babyboom naar bevolkingscrash* een verhelderend boek over een, vooral in linkse kringen, heikel onderwerp: bevolkingsproblematiek. Dat heikele wordt door Pearce zelf gelukkig ter dege onderkend. Dat veel milieuactivisten Malthus als hun grote voorganger zien vindt hij zorgwekkend. Overigens kan de vader van deze Thomas Robert Malthus wat dat betreft niets verweten worden. Hij correspondeerde, zo las ik in dit boek, met Franse revolutionairen en was bevriend met William Godwin. Deze laatste was ervan overtuigd dat de bevolking zou gaan krimpen, door de ontwikkeling van intellectuele geneugten, waardoor mensen minder aan seks zouden gaan doen. 'Er zal geen oorlog meer zijn, geen misdaad, geen rechtspraak en geen overheid.' Malthus de jonge moest niets hebben van dat 'libertaire geklets', en hij ging aan de slag met zijn *Essay on the Principles of Population*, dat in 1798 gepubliceerd werd. Overbevolking, zo beweerde hij, lag altijd op de loer, omdat de onderklasse in een tredmolen zit van seks en voortplanting. Hun aantallen moesten beknot worden door honger en ziekte.
Pearce schreef dit boek bijna als een spannend verhaal, compleet met griezelfiguren zoals genoemde Malthus, maar ook Francis Galton (eugenetica), Huxley (vader en zoons) en vele anderen. Helaas, het is de realiteit die hier beschreven wordt. Toch, ondanks alle mogelijke doemscenario's (met de milieuproblematiek en het opraken van de grondstoffen erbij), blijft hij optimistisch.
Rond 1950 werd door Frank Notestein ontdekt dat door stijgende welvaart het geboortecijfer ging dalen. Hij betoogde dat een nieu-

we stabiele wereldbevolking alleen bereikt kon worden als de mensen in arme landen meer welvaart zouden krijgen.
In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw verschenen er drie boeken die elk een belangrijke draai aan de bevolkingsdiscussie gaven. In *The Population Bomb* voorspelde Paul Ehrlich, net als Malthus lang voor hem had gedaan, dat het uit de hand zou gaan lopen, en net als zijn voorganger was hij voor het recht van de sterkste. Hulp aan de een zou verzwakking van de ander betekenen. Garrett Hardin had een andere invalshoek, hij betoogde in zijn boek *The Tragedie of the Commons* (1968) dat, terwijl iedereen evenveel last heeft van de gevolgen, de grootste vervuilers het meest profiteren. Ondanks dubieuze ideeën (rond onvrijheid van voortplanting) is hij populair bij veel milieuactivisten. Tot slot *De grenzen aan de groei*, ofwel het rapport van de Club van Rome, door Dennis Meadows. Analyse en impakt van deze bestsellers worden grondig beschreven.
Ook de groene revolutie levert een interessant verhaal op: met het kruisen van rijstvarieteiten en het grootschalig aanplanten van de succesvolle 'wonderrijst' die dat opleverde, in die werelddelen waar honger geleden werd, voorkwamen de VS de gevreesde 'rode revolutie'. Vooral de hongerigen waren ontvankelijk voor de socialistische boodschap, zo werd gedacht. Binnen twintig jaar gebruikte driekwart van de boeren in de ontwikkelingslanden de nieuwe rijstsoorten. Deze hadden veel kunstmest, irrigatie, en een goede bodem nodig. Ook vereisten ze een goede kapitaalinvestering, en er was maar weinig handarbeid bij nodig. Dit had grote sociale gevolgen: mensen die eerst op het land werkten waren niet langer nodig en trokken noodgedwongen naar de steden. Tweede gevolg: grote gezinnen waren niet langer nodig (eerder nadelig). Pearce erkent dat de schade van deze 'groene revolutie' enorm was (en nog is), maar is toch van mening dat hierdoor tevens veel ander leed (met name meer hongersnood) voorkomen is. Er is nu volgens hem meestal geen tekort aan voedsel. Als er nu honger is komt dat puur door armoede, dus door slechte verdeling.
Hij behandelt nog enkele andere belangrijke onderwerpen, zoals de één-kind-politiek in China, seksespecifieke abortus en het doden of verwaarlozen van meisjes in India.
Interessant en hoopgevend is het gegeven dat tegelijk overal het feminisme in opkomst is. De geschiedenis leert dat waar vrouwen hoger zijn opgeleid en waar meer welvaart is vrouwen er voor kiezen minder kinderen te krijgen. De wereldbevolking zal nog een tijdje doorgroeien, maar zal daarna 'voor het eerst sinds de Zwarte Dood in de veertiende eeuw' gaan afnemen. En niet tijdelijk, maar langdurig en gestaag.
En daarmee draait ineens de problematiek om, want ook een krimpende wereldbevolking brengt (in de context van de huidigen samenlevingen) complicaties met zich mee. In simmige delen van Europa is al sprake van een bevolkingsimplosie. 'Demografisch gezien heeft voor Europa de doodsklok geluid.' Europa loopt leeg, en in delen van Oost-Europa is al te zien tot wat voor een naargeestige toestanden dat kan gaan leiden. Maar wanhopen hoeft niet, want waarom zetten we de grenzen niet open? Waarom bootvluchtelingen tegenhouden, als hier juist een tekort is aan arbeidskrachten? Migratie is goed voor iedereen, betoogt Pearce, het is een vorm van herverdeling, en van spreiding van kennis. Het is de beste vorm van ontwikkelingshulp, want geld dat migranten naar hun familie en vrienden sturen komt rechtstreeks terecht in locale economieën, bij de mensen die het nodig hebben. Nog los van het feit dat het ook in het belang is van de Europeanen zelf zouden de grenzen ruimhartig opengezet moeten worden. 'De nieuwe internationale apartheid zou een schande moeten zijn voor het linkse geweten,' schrijft hij fel.
Tot slot de niet onbelangrijke vraag hoeveel mensen de aarde eigenlijk aan kan. Bij huidig gebruik zou dat misschien rond de vijf miljard zijn. Maar, besluit Pearce, bevolkingsgroei is nu niet meer de dominante factor. In de streken waar de bevolking (nu nog) het hardst groeit consumeren mensen het minst. Het aandeel van de miljard rijkste mensen is tweeëndertig keer zo groot als dat van de overige zes miljard! De enorme ecologische voetafdruk van de rijke miljard is nu bepalend, en daar moet de consumptie dus fors, zeer fors omlaag.
Hoe krijgen we dat voor elkaar? Pearce heeft hier zijn hoop op vrouwen gevestigd. Hij voorziet een wereld die gedomineerd wordt door vrouwen. En hij ziet er niet tegenop, want een door vrouwen gedomineerde wereld is volgens hem een betere wereld, 'een wijzere, vriendelijkere en groenere wereld'. Of hij daar nu gelijk in krijgt of niet, dit boek is zeer het lezen waard. (RW)
Fred Pearce, Volksbeving. Van babyboom naar bevolkingscrash; Jan van Arkel, Utrecht 2010, 320 pag.; 14,95. Ook te downloaden vanaf hitte.nu

MULTATULI ALS VRIJDENKER

Multatuli (Eduard Douwes Dekker, 1820-1887) sprak regelmatig op bijeenkomsten van vrijdenkersvereniging De Dageraad – door sommigen werd hij als een heilige vereerd. Aldus Bert Gasenbeek in de onlangs uitgekomen bundel *Misschien is niets geheel waar..., en zelfs dát niet. Multatuli: inspiratiebron voor vrijdenkers en humanisten.* Zelf hield Douwes Dekker altijd een zekere afstand tot de vereniging. Pas na lang twijfelen accepteerde hij het hem aangeboden erelidmaatschap van De Dageraad. Niet zo gek misschien voor iemand die schreef: 'Ik kan met niemand meegaan. Men had moeten meegaan met mij.' Ondanks zijn ongebruikelijk mengsel van vooruitstrevende en conservatieve standpunten, is en blijft hij voor veel vrijdenkers een grote inspiratiebron.

Voor Gasenbeek drukt de titel van dit boek precies uit wat de kern is van het vrijdenken: 'systematische twijfel ten aanzien van alle waarheden op alle gebieden van het menselijk bestaan (…) de grote waarde én actualiteit van het werk van Mutatuli betreft de permanente aansporing tot kritisch denken. En, in het werk van Multatuli ontmoet met nog steeds een mens, met z'n fraaie en minder mooie kanten – dus heel de mens.'
In deze zeer lezenswaardige bundel verder bijdragen van Ton Böhm over Multatuli's actualiteit ('zijn werk sprankelt op elke pagina') en een artikel over de rol die Jacob van Gennep speelde rond de uitgave van de Max Havelaar. De jurist Van Lennep had Multatuli slim het kopijrecht ontfutseld. Hij erkende het manuscript meteen als een meesterwerk, wilde graag regelen dat het werd uitgegeven, maar zorgde ervoor dat er slechts een dure editie kwam, alleen voor 'de machtigen, de beschaafden, de verstandigen'. Het volk zou er maar opstandig van worden. Ook gingen er door zijn toedoen maar dertig exemplaren naar 'de Oost'. Multatuli kreeg zijn oorspronkelijke manuscript nooit meer te zien. Hier en daar schrapte Van Lennep wat woorden, en hij maakte mensen en plaatsnamen minder herkenbaar. Böhm vindt het echter een mythe dat Van Lennep de tekst verminkt zou hebben en ontdaan van zijn politieke lading. 'Überhaupt is het maar de vraag of het boek er gekomen zou zijn zonder hem.' Elf jaar na het uitkomen van *Het Communistisch Manifest*, in een tijd van revoluties en oproer, was de toestand explosief. Helaas sneuvelde er ook een juist voor vrijdenkers zeer interessante (en humoristische) passage: de vragen van Frits aan dominee Wawelaar. 'Hoe kwam Noach aan een paar ijsberen voor de ark? (…) Wat gebeurt er als twee geloovigen tegen elkaêr inbidden?' En zo nog een heel rijtje.
Twee publicaties over Multatuli zijn integraal opgenomen. Een in memoriam (1887) van H.C. Muller, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Philip Vermoortel, en het artikel 'Multatuli als ketter bij uitnemendheid' door Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Hierbij schreef Homme Wedman een interessante inleiding over de verhouding tussen deze twee mannen.
Multatuli heeft onmiskenbaar invloed gehad op de zevenentwintig jaar jongere Domela Nieuwenhuis. Maar aan heiligenverering deed Domela niet. Hij schreef aan zijn broer dat hij 'afkeerig is van Multatulilatrie'. Multatuli moest op zijn beurt weinig hebben van Domela's socialisme, maar hij had 'veel waardering voor diens oprechtheid'.
Domela bezocht Multatuli een paar keer toen die in Duitsland woonde. En toen Domela gevangen zat bood Multatuli aan zijn plaats in te nemen.
Na Multatuli's dood nam Domela's waardering nog toe. Homme Wedman verklaart dat zo: 'De aarzelingen ten opzichte van Multatuli kon Domela kennelijk overwinnen door hem tot anarchist avant la lettre te bombarderen, aanhanger van een aristocratisch anarchisme dat heel dicht bij Domela's positie halverwege individueel- en sociaal-anarchisme in stond.'
Jammer aan dit boek vind ik dat het omslag oogt als een snel in elkaar geflanste scriptie – weinig pakkend vormgegeven. Maar goed, dat vergeet je als je het boek (met illustraties) leest en doorbladert. Maar waarom is de naam 'Wawelaar', de dominee uit de Max Havelaar, consequent vervangen door 'Wavelaar'? Het woord 'Wavelaar' intikkend op het zoekprogramma Google oogste voornamelijk treffers die naar dit boek verwezen èn naar scholieren.com. Tevens verscheen de mededeling: 'bedoelde u Wawelaar?' Dat lijkt mij een juiste reactie. (RW)
Misschien is niets geheel waar... en zelfs dát niet. Multatuli: inspiratiebron voor vrijdenkers en humanisten, Bert Gasenbeek (red.); Papieren Tijger/De Vrije Gedachte, Breda 2010; 178 pag., 14.50 euro.

Beste lezer(es),

*** Evenals de laatste jaren combineren we weer twee afleveringen van *de AS* met het Jaarboek Anarchisme, ditmaal de 18de uitgave. De Jaarboekartikelen en de rubrieken treft u aan in het tweede gedeelte van dit dubbelnummer, het eerste gedeelte bevat artikelen over het thema van deze *AS* die we 'Reis langs het Spaanse anarchisme' genoemd hebben en het 100-jarig bestaan van de anarchosyndicalistische vakbond CNT tot uitgangspunt heeft. In september en december verschijnen de resterende twee afleveringen.**

***Aan donaties ontvingen we in 2010 in totaal een bedrag van 1523,- euro, helaas wat lager dan het jaar ervoor. Alle donateurs danken we hartelijk voor hun steun. Zonder financiële steun van onze lezers is exploitatie van dit tijdschrift immers onmogelijk! En bovendien is geld nodig om over twee jaar het 40-jarig bestaan van *de AS* met u te kunnen vieren. Ook voor 2011 vragen we u daarom het jaarabonnement van 20,- euro te verhogen met een financiële bijdrage voor het Steunfonds. Om het jaarabonnement in de toekomst verder te kunnen verlagen sturen we u geen (dure) acceptkaart voor de betaling 2011, zoals in het vorige nummer aangekondigd. In plaats daarvan vragen we u om de kosten van uw abonnement (20,- euro) plus zo mogelijk een aanvullende donatie van uw eigen rekening over te maken op rekeningnummer 4460315 ten name van de AS in Moerkapelle met de vermelding: abo 2011 (plus donatie Steunfonds). We vertrouwen er op dat u zo spoedig mogelijk betaalt.**

*** Met ingang van deze 39ste jaargang maken André Bons en Peter Lanser geen deel meer uit van de redactie. Ze konden onvoldoende tijd vrij maken voor *de AS*. We danken beiden voor hun jarenlange inzet en inbreng. Incidenteel zullen ze artikelen (blijven) bijdragen.**

*** Eveneens met ingang van deze jaargang heeft *de AS* gekozen voor een misschien wat eenvoudiger ogende maar meer leesgemak biedende uitvoering (geniet in plaats van gelijmd) die ook een noodzakelijke kostenbesparing oplevert. Bovendien hebben we een nieuwe beheerder van onze website, die de bestaande site actualiseert en uitbreidt.**

***Alle afleveringen van het tijdschrift en overige uitgaven van *de AS* kunnen voordelig besteld worden door gebruik te maken van onderstaande aanbieding(en):**
AANBIEDING 1: dit pakket omvat alle tot nu toe verschenen nummers, origineel dan wel herdruk, plus het apart verschenen Eerste Jaarboek Anarchisme alsmede de onmisbare Bibliografie van de jaargangen 1 tot en met 26 van *de AS* voor 110,- euro (inclusief verzendkosten).
AANBIEDING 2: met uitzondering van het Eerste Jaarboek Anarchisme en de Bibliografie ontvangt u alle boeken en brochures die *de AS* inmiddels naast het tijdschrift heeft uitgebracht (zie het overzicht Uitgaven hierna) voor 50,- euro (inclusief verzendkosten).
AANBIEDING 3: alle uitgaven, zoals genoemd in aanbieding 2 plus het Eerste Jaarboek en de Bibliografie, ontvangt u voor 60,- euro (inclusief verzendkosten).
Bestellen via rekeningnummer 4460315 van *de AS*, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle, met vermelding van de gewenste aanbieding(en).

Redactie en administratie *de AS*.

LOSSE EXEMPLAREN

Zolang de voorraad strekt zijn tegen gereduceerde prijs losse exemplaren verkrijgbaar van een groot aantal eerder verschenen afleveringen van De AS. Men kan deze nummers bestellen door storting/overmaking van 2,25 euro per exemplaar (inclusief verzendkosten) op postgiro 4460315 van De AS, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle. In verband met de verzendkosten moet voor tenminste 6,75 euro besteld worden!

Leverbaar zijn de volgende afleveringen: nr. 38 (Bedrog van het kapitaal), nr. 41 (Gezondheidszorg), nr. 42/43 (Proudhon), nr. 44/45 (Onkruit & Antimilitarisme), nr. 46 (USA), nr. 47 (Geweld), nr. 55/56 (Politieke vorming), nr. 59/60 (Anarchistische perspectieven), nr. 61 (Marx), nr. 64 (De crisis), nr. 65 (Nationalisme & bevrijdingsbewegingen), nr. 66 (Een libertaire staat?), nr. 67 (Arbeidsethos), nr. 68 (Anarchisme & utopie), nr. 69 (Nieuwe sociale bewegingen), nr. 70 (Clara Wichmann), nr. 71 (Staatskunst of straatcultuur), nr. 72 (Eigendom), nr. 73 (Technologie), nr. 74 (Spanje 1936-1986), nr. 75 (Macht), nr. 77 (De verwording van rechts), nr. 78 (Max Stirner), nr. 79 (Musica Anarchica), nr. 80 (Berlijn), nr. 81 (Onderdak), nr. 82 (Tegenethiek), nr. 84 (Oost-Europa), nr. 86 (Literatuur), nr. 87 (Domela Nieuwenhuis), nr. 88 (De staat van de ecologie), nr. 89 (Onder anarchisten), nr. 90 (De verlokking van rechts), nr. 91 (Murray Bookchin), nr. 92 (Menselijke natuur en anarchisme), nr. 93 (Stad, straat, federatie), nr. 94 (Het labyrint van de vrijheid), nr. 95 (Christen-anarchisme), nr. 96 (Buitenstaanders over anarchisme), nr. 97 (Israel), nr. 98 (Transport), nr. 99 (Sarajevo), nr. 100 (Beeldvorming), nr. 101 (Media), nr. 102 (Nederland immigratieland), nr. 103 (William Godwin), nr. 104/105 (België), nr. 106 (Economie), nr. 107 (Politiek), nr. 111 (Voorheen Sovjetunie), nr. 113 (Gustav Landauer), nr. 114 (Poëzie als ordeverstoring), nr. 115 (Latijns Amerika), nr. 117 (Domela als internationale figuur), nr. 118 (Italie), nr. 121 (Leren), nr. 124 (Dieren), nr. 125 (Disciplinering), nr. 128 (Armoede), nr. 129 (Frankrijk), nr. 132 (Afrika), nr. 133 (Techno), nr. 136 (Tolerantie), nr. 137 (Globaal), nr. 140 (Dood), nr 141 (Boeken), nr. 142 (Tiende Jaarboek Anarchisme), nr. 143 (Erich Muhsam), nr. 144 (De staat van de staat), nr. 145 (Atalanta), nr. 146 (Ivan Illich), nr. 147 (Jazz), nr. 150 (Stalin in Spanje), nr. 151 (Nederlandse anarchisten 1933-1945), nr. 155 (Manifesten), nr. 156 (Dertiende Jaarboek Anarchisme/Ontworteling van Europa), nr. 157 (Schrijvers & anarchisme), nr. 158 (Nederlandse anarchisten in de Tweede Wereldoorlog), nr. 163 (Wim de Lobel filosoof, vrijdenker, anarchist), nr. 164 (Liefde), nr. 167 (Sacco en Vanzetti), nr. 168 (Voedsel), nr. 171 (Brood & Spelen), nr. 172 (De ellende van de religie).

Sommige originele afleveringen, met name dubbelnummers, kosten 4,50 euro per stuk. Het betreft: nr. 109/110 (De bevrijding van het anarchisme), nr. 112 (Tweede Jaarboek Anarchisme), nr. 116 (Derde Jaarboek Anarchisme), nr. 119/120 (Vierde Jaarboek Anarchisme), nr. 122/123 (Vijfde Jaarboek Anarchisme), nr. 126/127 (Zesde Jaarboek Anarchisme/Anarchisme inNederland), nr. 130/131 (Zevende Jaarboek Anarchisme/Landbouw), nr. 134/135 (Achtste Jaarboek Anarchisme/Guy Debord en het situationisme), nr. 138/139 (Negende Jaarboek Anarchisme/De verloedering van het landschap), nr. 148/149 (ElfdeJaarboekAnarchisme/Opgesloten), nr. 152/153/154 (Twaalfde Jaarboek Anarchisme), nr. 159/160 (Veertiende Jaarboek Anarchisme/Cinema Anarchistica), nr. 161/162 (Vijftiende Jaarboek Anarchisme), nr. 165/166 (Zestiende Jaarboek Anarchisme), nr. 169/170 (Zeventiende Jaarboek Anarchisme/Kapitalisme: van crisis naar crisis).

Alle inmiddels uitverkochte afleveringen van De AS zijn overigens herdrukt. Deze kosten zonder uitzondering 2,25 euro per exemplaar. Het gaat om de volgende afleveringen: nr. 1 (Syndicalisme), nr. 2 (Marxismekritiek), nr. 3 (Anarchisme vandaag), nr. 4 (Vrouwenbevrijding), nr. 5 (Zelfbeheer), nr. 6 (Registratie), nr. 7 (Energie), nr. 8 (Anarchisme & parlement), nr. 9/10 (Onderwijs, opvoeding, misvorming), nr. 11 (De vakbeweging in de krisis), nr. 12 (De Grote Depressie), nr. 13 (Terrorisme), nr. 14 (Godsdienst), nr. 15/16 (Fascisme), nr. 17 (Misdaad en straf, met teksten van Clara Wichmann), nr. 18 (Arthur Lehning), nr. 19 (Antimilitarisme), nr. 20 (Monarchie en Oranje), nr. 21/22 (Bakoenin), nr. 23 (Duitsland), nr. 24 (Anarchisme), nr. 25 (Organisatie), nr. 26 (Kiezen of delen), nr. 27 (Bouwen & wonen), nr. 28 (Kropotkin), nr. 29/30 (Veiligheid), nr. 31 (Milieu ~ macht), nr. 32 (Ontwikkelingshulp?), nr. 33/34 (Sexualiteit), nr. 35 (Anarchisten en de staat), nr. 36 (Europa), nr. 37 (Anarchisme en wetenschap), nr. 39/40 (Anton Constandse en het anarchisme), nr. 48 (Kunst & Anarchie), nr. 49 (Stembiljet of sociale aktie), nr. 50/51/52 (Anarchisme over de grenzen), nr. 53 (De Staat van verzorging), nr. 54 (Schijnanarchisme), nr. 57 (Tolstoj), nr. 58 (Cooperaties en collectieven), nr. 62 (Bart de Ligt), nr. 63 (Anarchie & avantgarde), nr. 76 (De sociocratie van Kees Boeke), nr. 83 (Provo), nr. 85 (Anarchafeminisme), nr. 108 (Wim van Dooren, filosoof, humanist, anarchist). Ook voor deze herdrukte afleveringen geldt dat in verband met de verzendkosten voor tenminste 6,75 euro besteld moet worden.

UITGAVEN DE AS

De AS brengt naast het tijdschrift een serie reprints van (oudere) anarchistische pamfletten en brochures. In deze reprint-reeks van (soms curieuze) geschriften zijn verschenen:
—Anton Constandse, Anarchisme; een uit 1930 daterende, 14 p. omvattende beschouwing die bij Constandse's eigen uitgeverij de Albatros verscheen (bestelnummer: 001);
—R. Tamminga, Theorie en praktijk van het nemen; een begin deze eeuw door de schrijver in eigen beheer uitgegeven brochure van 16 p., waarin het neem- en eetrecht wordt verdedigd (bestelnummer: 002);
—Henk Eikeboom, De anarchist en het huwelijk; een 24 p. tellende, in 1921 bij Libertas (de drukkerij van Rijnders' Vrije Socialist) verschenen betoog van Henk Eikeboom dat veel stof deed opwaaien. Clara Wichmann sabelde Eikebooms pleidooi voor 'Stirneriaanse lustbeleving' fijntjes neer (bestelnummer: 003);
—Anton Constandse, Heinrich Heine als dichter en denker; een uit 1928 daterende, 48 p. tellende brochure van Constandse, opgenomen in de bundel Groote Persoonlijkheden, een uitgave van Orion (1928) die sindsdien nooit herdrukt is (bestelnummer: 004);
—J. Bedeaux en K.A. Fraanje, Rhapsoden, zangen in modern gewaad; een bundel die in 1951 verscheen bij Het Rode Boek te Rotterdam. Met een inleiding van B. Damme. 64 p. (bestelnummer: 005);
—Simon Radius, Proudhon over kerk en samenleving; een in 1981 bij de Vrije Gedachte verschenen essay. 42 p. (bestelnummer: 006);
—Piet Kooijman, Heden, verleden en toekomst in zakformaat; een reprint van de in 1935 voor het eerst verschenenbrochure over de voorhoedefunctie van de gedeklasseerden ('neem en eet'), aangevuld met een herdruk van het artikel De vooruitzichten der arbeidersbeweging uit datzelfde jaar en een biografische schets van Piet Kooijman door Hans Ramaer. 48 p. (bestelnummer: 007);
—Spanje 1936-1966. Een 47 p. tellende geïllustreerde special van het anarchistisch tijdschrift De Vrije (juli 1966) met een interview met een oud-Spanjestrijder en verder bijdragen van o.a. Rudolf de Jong, Jose Peirats, Hem Day en Victor Garcia (bestelnr.: 008). Deze reprints kan men franco per post ontvangen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS in Moerkapelle met vermelding van bestelnummer(s). De prijs bedraagt 3,25 euro per exemplaar. Let op: de bestelnummers 001, 002 en 003 zijn uitsluitend verkrijgbaar in één pakket, waarvoor de standaardprijs van 3,25 euro geldt. In verband met de verzendkosten moet voor tenminste 6,50 euro besteld worden.

Behalve de reprint-reeks levert De AS diverse andere eigen uitgaven, zowel herdrukken als originele uitgaven. Deze boeken en brochures zijn te bestellen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS te Moerkapelle. De prijzen zijn inclusief verzendkosten.
—Bibliografie De AS, jaargangen 1972-1998; 105 p.; 6,90 euro.
—Paul Eltzbacher, Anarchisme; herdruk in paperback van de Nederlandse vertaling uit 1903; 293 p., 13,90 euro.
—Eerste Jaarboek Anarchisme; in 1994 verschenen als aparte uitgave; 151 p.; 5,90 euro.
—Hans Ramaer, Het onbegrepen anarchisme. Tekst van een lezing opgenomen in de bundel 'De Ideologieën' (Studium Generale, Utrecht 1994);12 p.; 1,25 euro.
—Hans Ramaer, Het individualisme van Anton Constandse. Tekst van de achtste Anton Constandselezing (1994) voor De Vrije Gedachte in brochurevorm; 22 p.; 1,90 euro.
—Anton Constandse, De zelfvernietiging van het protestantisme, een oorspronkelijk in 1926 verschenen kritische beschouwing van de godsdienst; herdruk in paperback; VIII + 120 pag.; 6,90 euro.
—Anton Constandse, De ellende der religie; herdruk brochure uit 1923; 20 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, God is het kwaad; herdruk brochure uit 1924; 31 p.; 1,90 euro.
—Anton Constandse, Kan er een God zijn?; herdruk brochure uit 1927; 16 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, Godsdienst is opium voor het volk; herdruk brochure uit 1929; 15 p.; 1,25 euro.
—Anton Constandse, Nederland, God en Oranje; herdruk van brochure uit 1932; 15 p.; 1,25 euro.
—Jos van Veen, De carrière der zeven Oranjes in de Nederlandsche gewesten 1544-1795; oorspronkelijk in 1929 (?) door Gerhard Rijnders (Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling te Zandvoort) uitgegeven kritische geschiedschrijving; herdruk in paperback; 190 p.; 9,50 euro.

AANBIEDINGEN

De AS presenteert diverse afgeprijsde boeken en brochures. Van sommige titels is slechts een gering aantal exemplaren voorradig, dus gelden deze aanbiedingen zo lang de voorraad strekt. De prijzen zijn inclusief verzendkosten. Bestellen via overmaken van uw betaling(en) met vermelding van titel(s) op giro 4460315 van De AS in Moerkapelle. Het betreft:
—Thom Holterman, Recht en politieke organisatie,. Een onderzoek naar convergentie in opvattingen omtrent recht en politieke organisatie bij sommige anarchisten en sommige rechtsgeleerden; Tjeenk Willink, Zwolle 1986; 310 pag.; 14,90 euro.
—Thom Holterman en Henc van Maarseveen (ed.), Law in anarchism; Erasmus University, Rotterdam 1980; 177 pag.; 7,50 euro. (Een selectie van bijdragen aan het in 1979 gehouden internationale seminar anarchism & law met onder meer artikelen over Spooner, Proudhon en Kropotkin.)
—Ton Geurtsen, De fabel van het linkse ongelijk, met libertaire teksten van Rosa Luxemburg, Anton Pannekoek, Henriëtte Roland Holst en Arthur Lehning; Rode Emma, Amsterdam 1990;111 pag.; 7,50 euro.
—Arthur Lehning, Lenin en de revolutie. Marxisme en anarchisme in de Russische revolutie; Rode Emma, Amsterdam 1994; 151 pag.; 10,90 euro. Deze uitgave is een uitgebreide en geïllustreerde editie van de in 1972 bij Van Gennep verschenen Nederlandse vertaling van de oorspronkelijke Duitse artikelenserie, getiteld 'Radendemocratie of staatscommunisme'.
—Hans Ramaer, De dans om het nucleaire kalf; Ram, Rotterdam 1975 (tweede druk); 136 pag; 3,00 euro. (Een politiek-economische geschiedenis van het kernenergiebeleid in Nederland vanaf 1939.)
—Arie Hazekamp, 75 jaar Pinksterlanddagen op het terrein Tot Vrijheidsbezinning in Appelscha 1933-2008; (Appelscha 2008); 68 pag; 4,50 euro.

NIEUWE UITGAVEN JAN BÖRGER-BIBLIOTHEEK F I L O S O F I E

Jan Börger: *Het hoofd van Johannes de Doper. De grote dode. Het offer en de levenskunst.* 2006, ISBN-10: 90-76033-27-7 NUR-736, EAN -13: 90-76033-27-3, 356 p. 22,50
(Herziene uitgave, voorheen: Het spookt in de Sint Jan!)
Wim de Lobel: *Spiritueel anarchisme – orde van zelfbeteugeling. Het universele principe – Arche anarchos estin.* Bundel, 1999, ISBN 90-76033-04-8, geïll. 112p. 7,00
De eeuwige generatie. De kunst van het grote sterven. 2005, ISBN 90-76033-26-9, geïll. 100 p. 7,00
Hans de Heer: *Oer-informatie. Een confrontatie van de moderne natuurkunde met de filosofie van Jan Börger.* 1998, ISBN 90-76033-03, 50 p. 4,50
Geest van Stof. De Mnemocratische Evolutie van het bewustzijnsproces. 2000, ISBN 90-76033-06-4, 93 p. 7,00
Het Ik. Splijtzwam van de Geest. 2002, ISBN 90-76033-14-5, 56 p. 4,50
(Werd voorgedragen voor de Socrates Wisselbeker 2002)
De egoïst Max Stirner, (biografie) Hans Jansen; De Vrije Gedachte/Papieren Tijger 2008; ISBN 9789067282253, geïll.; 114 p.; 17,50
Tevens leverbaar: *God noch autoriteit. Geschiedenis van de Vrijdenkersbeweging in Nederland.* B. Gasenbeek, J.C.H. Blom, J.W.M. Nabuurs, 2006, ISBN 90 8506 3582, uitg. Boom, geïll. 336 p. 24,95
Door storting op postgiro 77 0 36 van het verschuldigde bedrag wordt de bestelling zo snel mogelijk toegezonden. (Prijzen inclusief porto. Minimaal voor 6,00 euro bestellen.)

Jan Börger-Bibliotheek, Postbus 43, 2750 AA Moerkapelle. E-mail: wimdelobel@planet.nl
Ook te bestellen via onze website: http://www.ibizweb.nl/börger

---

KELDERUITGEVERIJ BEREIDT VOOR
Facsimile uitgave van de jeugdbladen uit de jaren 1920

Opstand verscheen maandelijks onder redactie van Anton Constandse in 1926 en 1927. Na 1927 verschenen nog enkele nummers onder redactie van de Haagse groep van het Sociaal Anarchistisch Verbond. *Opstand* was een voortzetting van *Alarm* (zie verder) Het combineerde een radicaal anarchistische toon met radencommunistische opvattingen over de directe arbeidersorganisatie. Formaat 220x280 mm 210 p. ing.; met inleiding door Hans Ramaer en met index; verschijnt 1e kwartaal 2011, voorintekenprijs € 28,- Na verschijnen € 40,-

Alarm was een uitgave van de Alarmgroepen, het verscheen onder redactie van Anton Constandse van 1922 tot 1926. Alarm vertegenwoordigde misschien wel de meest radicale anarchistische ideeen van die tijd. In het blad werd op ongemeen felle toon het bonzendom van rechts en van links, ook van de anarchisten en hun vakorganisaties aangevallen. Formaat 220x280 mm 280 p. ing.; met inleiding door Hans Ramaer en met index; verschijnt 2e kwartaal 2011; voorintekenprijs € 32,- Na verschijnen € 47,50

De Moker is wel het meest bijzondere blad dat de anarchistische beweging heeft gekend. Het verscheen van 1923 tot 1928 en werd uitgegeven door een kleine redactie uit de Mokergroepen. De Mokergroepen werden gevormd door radicale jonge anarchisten, verbonden door hun (niet altijd geweldloze) strijd tegen het militarisme, het kapitalisme en daarmee ook tegen de arbeid, (werken is misdaad), en de kerk. Formaat 220x280 mm ca 300 p. ing.; met inleiding door Hans Ramaer en met index; verschijnt 3e kwartaal 2011; voorintekenprijs € 35,-, na verschijnen € 45,-

Inschrijven op deze uitgaves kan door te mailen aan kelderuitgeverij@xs4all.nl
Vermeld dan naam en adres en welke heruitgaves je wilt ontvangen.
Als de uitgave van de drukker komt krijg je bericht.
www.kelderuitgeverij.nl